

Liget

2020-12
december

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIII. évfolyam 12. szám]

Lackfi János A VÉRES ARANYCSIPKE ZSOLTÁRA	4
Kiss Lajos András A FILOZÓFIÁTÓL A KÖLTÉSZETIG	8
Taizs Gergő BÚJIK; CSAK ADDIG	32
Horgas Judit PROPAGANDA ÉS IDEGMÉREG	37
– BESZÉLGETÉS RODICS KATALINNAL	
Petschnig Mária Zita ÁLLAMADÓSSÁG	47
VISZONTLÁTÁS	
Ács József PALACKPOSTA A NEKROPOLISZBÓL	58
Fecske Csaba HA MINDEN PARTI	63
Hegedűs Gábor ELLENSZEGÜLÉS ÉS KONFORMIZMUS	65
Kállai Katalin ÁT VISSZA KIFORDUL	75
Versényi Anna CSERÉPTMETŐ	77

VISZONTLÁTÁS

B. Tomos Hajnal TAKARÁSBAN	87
Szigeti Zoltán FÁK – KÖRÜLÖTTÜNK	89
Jólesz György AZ KISZÁRADT ÉS ELEVEN KUTAKRÓL	98
Kiss Dániel TÉRDEMRE HÚZTAM FEHÉR TRIKÓMAT	104
Szilasi Katalin ÁTTETTSZŐ	107
Nagy Géza A SÁNTA KOVÁCS MEG AZ ÖRDÖG [5]	109

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Lackfi János

A VÉRES ARANYCSIPKE ZSOLTÁRA

2020-12-01 | **VERS**

Uram, annyi szép aranyozás
borítja templomod falát,
aranycsipke, aranypityke,
karácsonyfadísz, báli csillám,
villog, mint egy sárgára állított

közlekedési lámpa.

Akartam igazából kérdezni már
ezt az arany-dolgot,
mert értem én, érteni vélem,
s közben mégsem értem.

Jó, ez a legtöbb mindennel így van,
mégiscsak csökkent emberagy az enyém,
s hiába sokszorozza végességét,
előbb-utóbb mégiscsak belekoppan
az akvárium üvegfalába.

Szóval hogyan állunk
ezzel a csodás arannyal,
mely vastag fuksz a maffiózó
szőrös mellkasán,
mely a Jelenlét Sátorának gerendáit
előírás szerint borítja be,
mely a templom kincse
és a piszkos nepperkezek bizsergetője,
melyből aranyborjú készül
és vérrel vastagon borított
inka főpapi vértet.

A kivonulás előestéjén néped asszonyai
szépen kölcsönkérték egyiptomi
szomszédaik ékszereit,
s másnap meglógtak a szajréval,
ez volt az elégtétel hosszú éveken át
kizsarolt munkájukért.

Aranyon eleven női húst vehetni,
aranyért naphosszat áztak
jeges vízben Alaszkában,
aranyon fejlődésnyi kábszert vehetni,
aranyért golyót kaptak

fejükbe a Vadnyugaton,
csak egy marék, egy szemcse,
egy tallér, egy füstlemeznyi,
egy gramm, egy uncia, egy rög.
Gyilkos vagy értékmérő?
Ékesség vagy békétlenség?
Sátán füstje vagy Isten dicsősége?
Jó, tudom, mind a kettő egyszerre,
nem játszom el a naivat,
pont ugyanúgy, mint a kés,
mely öl és ételt darabol,
mint az atomenergia,
mely pusztít és feltölt,
vagy egy autó,
mellyel lehet falnak menni,
s lehet a világ végére elutazni.
Kétélű fegyver minden, Uram,
ami táplál, az mérgez is egyben,
ami mérgez, az örömet is adhat,
az élet eleve súlyosan károsítja
az ön és környezete egészségét,
végső fokon meg halált okozhat.
Mégis mikor az aranyat szemlélem,
gondolkodásom szobába
szorult légyként folyamatosan
azon zümmög, döngicsél,
rendben van-e így, lehet-e tiszta
az arany, amikor piszkos,
lehet-e piszkos, amikor tiszta,
és ugyan honnan tudjuk,
hogyan a templomfalra olvasztott
leheletvékony lemezek

anyagáért nem ütöttek-e le valakit,
nem erőszakoltak-e meg valakit?
S ha esetleg igen, akkor, Uram,
pont erről szól a megtisztulás,
a megszentelődés, a színeváltozás,
hogy sáros, szennyes anyagunkból
végül felfénylik, ugye, felfénylik
a lényeg?

kép | [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/)

Kiss Lajos András

A FILOZÓFIÁTÓL A KÖLTÉSZETIG

KÁLLAY GÉZA WITTGENSTEIN-OLVASATAI

2020-12-14 | **ESSZÉ**

A modern filozófia történetét tárgyaló munkák szinte rutinszerűen ismétlik a közhelyszerű amúgy igaz megállapítást, hogy Martin Heidegger mellett Ludwig Wittgenstein a huszadik század legrejtelmesebb gondolkodója. A filozófiatudomány nagy világnyelvein (német, angol, francia) mindkét filozófusról könyvtárnyi irodalom

áll az érdeklődő olvasó rendelkezésére, ez hasznos, sőt, elengedhetetlenül szükséges segítség, ugyanakkor a gyakorta egymással is perlekedő interpretációk kavalkádja könnyen összezavarja az embert. Sokan kétségbe vonják, hogy egyáltalán filozófus volt-e Heidegger és Wittgenstein, s azt ajánlják, inkább költőként olvassuk őket. Kállay Géza azt írja Wittgenstein poétikájáról szóló nagy tanulmánya elején, hogy „Mindkét filozófus írásaiban találunk enigmatikus, homályos, sokféleképpen érthető, sőt egyenesen zavaros részeket, és mindenütt megvannak az interpretációs tradíciók és 'iskolák' (...)” [1] A wittgensteini recepció, ha lehet ezt mondani, még kevésbé konszenzusos, mint a heideggeri. Kállay az interpretációk négy, egymástól jól megkülönböztethető változatát mutatja be.

esetről esetre dönti el

Az első a teljes tagadás álláspontja („Wittgenstein nem is filozófus, hanem csak poéta”) a második a „normáltudomány ketrecébe” zárna az osztrák gondolkodót, s ezért

hosszú kommentárokkal, jegyzetekkel egészíti ki a wittgensteini munkákat, hogy egyfajta belső fejlődési ív felrajzolásával végül mégiscsak „koherens életművet” generáljon. A harmadik „termékeny zűrzavar”-nak látja az életművet, vagyis nem tagadja az első változatban megrajzolt Wittgenstein-portrét, de az abban megjelenő tagadást pozitív értékévé transzformálja („igaz ugyan, hogy Wittgensteinben egy poéta lakozik, de éppen ezért lehet hiteles filozófus”). A negyedik értelmezési lehetőség nem kis részben Kállay Géza saját invenciója. „Nem lehet-e negyedikként olyan értelmező álláspontot felvenni, amelyben az olvasó nem, vagy nem csupán Wittgenstein szándékait, a különös stílus okait kutatja, hanem a szövegben haladva esetről esetre dönti el, mi az, amit olvas, és főként, hogy ő meddig tudja saját beszédével, írásával vagy hallgatásával betölteni, 'belakni' a teret, amelyet Wittgenstein szövege teremt?” [2] Ez a negyedik olvasat azzal az előnnyel jár, írja Kállay, hogy biztosítja az autonóm értelmezés lehetőségét és közben megőrzi az „eredeti” wittgensteini intenciókat is. Leginkább tehát úgy érdemes olvasni Wittgensteint, hogy „stílusa” felszabadítson és távlatokat nyisson, segítse elő a mindenkori olvasó személyes „én-jének” kiteljesítését. A Kállay Géza által javasolt interpretációs keret nem áll távol Jörg Volbers értelmezésétől, amelyet a német filozófus *therapeutikus* olvasatnak nevez. Ez

azt jelenti, hogy a filozófiát nem pusztán az objektív érvényességű tételek láncolataként kell felfogni, hanem olyan *tevékenységként*, amely a *filozofáló én* egzisztenciális alapjait szeretné feltárni, illetve megmutatni. Így „a szubjektum *önmagát* ismeri fel a filozófiai probléma *ős-okaként*.” [3] Csakhogy a szubjektum valódi önismeretének többnek kell lennie annál, mint amire a reflektáló én (fogalmilag rögzíthető) önmeghatározása képes: az adekvát önismeretnek magában kell foglalnia a szubjektum hajlandóságát és tetterejét is az önátalakításra. Volbers ugyanúgy Cavellt jelöli meg a terapeutikus értelmezés ősforrásaként, mint a magyar gondolkodó.

Egyébként Kállay Géza számos írásában megemlíti, milyen sokat köszönhet a harvardi professzornak, akinek szakmai irányítása mellett kutathatott a kilencvenes években. De itt sokkal többről van szó, mint udvarias gesztusról, hiszen Cavell valóban a huszadik század egyik legjelentősebb Wittgenstein-szakértője, s munkásságát éppen Kállay Géza ismertette meg a magyar Wittgenstein-kutatók fiatalabb nemzedékeivel.

[4] Cavell értelmezésének legnagyobb érdemét Volbers és Kállay is abban látja, hogy az amerikai filozófus túllép a megszokott, az angolszász filozófiában máig uralkodó analitikus hagyományon, és az európai kontinensen inkább honos „egzisztenciál-ontológiai” nézőpont felé tájékozódik. Wittgensteint együtt említi Nietzschével és Foucault-val. Persze Kállay nagyon is tisztában van a Cavell-féle, szinte korlátlan „interpretációs szabadság” veszélyével. Hogy nem jelent-e a „belemagyarázás szabadsága” egyúttal mértéktelen önkényt. Kállay válasza: „Pontosan ez a kockázat, amelyről Cavell beszél. Bár a szabadság egyáltalán nem jelent önkényt, Cavell olvasói magatartásából annyi biztosan következik, hogy Wittgensteinnek nem lesz 'helytelen' vagy 'hibás' olvasata, csupán olyan, amit én, mint a Másiktól különböző, másik olvasó a magam számára hasznosnak vagy haszontalannak, érdekesnek vagy érdektelennek, izgalmasnak vagy unalmasnak, mélynek vagy sekélyesnek, megszívlelendőnek vagy elutasítandónak, 'jó' vagy 'rossznak' tartok.” [5] Az értelmezésben rejlő kockázatnak *erkölcsi tétje* is van. A

dialogikus vagy polifon stílus folyamatos reflexióra készíti az olvasót, hiszen az egyik pillanatban „A” állásponttal, egy gyors váltást követően meg „B” állásponttal kell szembesülnie. Kállay Géza mindezt úgy kommentálja, hogy a wittgensteini diskurzus a drámai műfaj felé tolja az elvont filozófiai nyelvet. A lehetséges álláspontok sokféleségének felmutatása, illetve ezek folytonos perlekedése, a művek plurális szerkezete a „folyamatos résen levés” pozíciójába kényszeríti az olvasót. „A wittgensteini stílus azonban bizonyosan segít, hogy a szöveghez olyan elvárásokkal is viszonyulhassak, mintha irodalmat olvasnék, az irodalomban is használatos interpretációs stratégiáimat is mozgósíthassam.” [6]

a látómezőnk szélén

Úgy vélem, Kállay Géza „irodalmiasított Wittgensteinje” teljesen legitim. Ezzel a megjegyzéssel persze semmiképpen sem szeretném azt sugallni, hogy Kállay Gézához

mérhető, imponáló mennyiségű ismerettel rendelkeznek a wittgensteini szövegek, illetve a rá vonatkozó szekunder irodalom tekintetében. Inkább a „bizonyos filozófiai műveltséggel rendelkező olvasó” pozíciójából igyekszem megérteni és „továbbkommentálni” az ő gigantikus méretű tanulmányait. S ennek alapján Kállay kiindulópontja tényszerűen is igazolható, mivel Wittgenstein köztudottan nagy irodalombarát volt, rajongott Dosztojevszkijért, munkáiban rendre megjelennek az irodalmi művekből vett analógiák, példázatok. [7] A késői Wittgenstein számára a *poézis* túl is nő a szűkebb értelemben vett művészet szféráján, univerzális világlátássá szélesedik: ez a fajta poétika „(...) tehát nagyon is hétköznapi tevékenység, amelynek során puszta látásommal, ránézésemmel elevenítem meg a világot, amelyben már én is eleve *valahogyan* mint látásmód, mint szemléleti forma vagyok jelen.” [8] A szemléleti formák vagy aspektusok mégsem merev határokkal elválasztottak. Ez a szemléleti/grammatikai nyitottság lényeges, mert a nézőpontok közötti átjárhatóságnak köszönhetjük, hogy nem vagyunk szükségképpen egyetlen perspektívába zárva, és érzékenyek lehetünk a tőlünk eltérő álláspontok és világértelmezések befogadására. Ez az episztemológiai nyitottság jól szemléltethető a *hasonlóság* jelenségében. „A hasonlóság érzékelése az aspektus felvillanásában olyan fontos szerepet játszik, hogy az ‘aspektusvillanás’ azonos a hasonlóság hirtelen

felismerésével (...).” [9] A hasonlóság, illetve a „hasonlítani tudás” képessége megjelenik az igaz és a hamis ismeretben. Jól szemléltethető ez a paradoxon a *parallaxis*ban. Ez egy, a fizikában (és a csillagászatban) használatos műszó, amelynek lényege egyszerűen szemléltethető. Szinte mindnyájunkkal megesett már, hogy a látómezőnk szélén megjelent valami, amit először nyúlként azonosítottunk. Aztán egy lépést tettünk előre vagy valamilyen más irányban, és a minimális elmozdulás elegendő volt a percepció radikális megváltozásához. „Mégsem nyúl ez, hanem kacsza!”

De hogy a hasonlóság (illetve a különbség) egyáltalán értelmes legyen, szükséges feltétel, hogy minden emlékeztessen vagy hasonlítsa valamire. „Ami nem hasonlít semmire, azt nem is tudjuk megnevezni” mondta Robert Spaemann. Persze látni kell, hogy a Wittgenstein és a Kállay Géza által használt „aspektuslátásnak” inkább már ahhoz a kísérleti pszichológiában jó száz évvel ezelőtt megfigyelt jelenséghez van köze, amely „nyúl-kacsa tapasztalatként” vált ismertté. Ez esetben a megfigyelő, noha nem változtatja meg pozícióját, a megmutatott furcsa rajzról, amelyen egyszerre vannak jelen a nyúl és a kacsa vonásai, hol azt mondja, hogy „most egy nyulat látok”, hol pedig azt: „most egy kacsát látok”. Az egészen kreatív szellemek akár egyszerre képesek látni mindkét állatot. Erről a jelenségről írja Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódásokban*: „Szemügyre veszek egy arcot, s egyszer csak szemembe ötlük, hogy hasonlít egy másikhoz. *Látom*, hogy nem változott meg és mégis másképpen látom. Ezt a tapasztalatot nevezem ‘egy aspektus észrevételé’-nek.” ^[10] Mindezt azzal egészíti ki, hogy őt magát nem annyira a jelenség pszichológiai, sokkal inkább a filozófiai háttere érdekli. Hogy az aspektuslátásban gyakorta elválaszthatatlanul összefonódik vagy egybeolvad a tisztán észleleti-fiziológiai és a reflektáló-gondolati aspektus. „És ezért jelenik meg az aspektus felvillanása félig látás-élményként, félig meg gondolkodásként.” ^[11] A „kettős kötöttség” jelentheti a művészi alkotás létrehozásának és befogadásának „filozófiai” hátterét. Kállay írja a „tudatában vagyok az aspektusváltásnak” jelenség lényegéről: „A fontos, hogy rövid, de *tudatosan átélt, intenzív állapot, élmény* volt, mert az aspektuslátást épp ez fogja megkülönböztetni a ‘puszta érzékelés, leképezés’ értelmében vett ‘empirikus’ látástól, vagyis azoktól a sokkal ‘rutinosabb’, megszokottabb identifikációktól és fogalmak alá sorolásoktól, mint amilyen például egy (közönséges) szék megpillantása egy szobában, vagy a labdázás azonosítása játékként, és ez fogja az aspektusvillanást a jelentés élményéhez, a képzelőerőhöz és általában az esztétikához, Wittgenstein ‘poétikájához’ közelíteni.” ^[12]

aspektuslátás

Mindebből világosan következik, hogy Wittgensteinnek nem áll szándékában a látás, illetve a „másképp-látás” jelenségét „elintellektualizálni”, mert a gondolat mögött mindig ott rejtőzik az „érzékliség”, és éppen ez teszi a

wittgensteini fejtegetéseket a művészetfilozófia és az esztétika számára olyan értékké. Például a versek hangos olvasása, mondja Wittgenstein, rendkívüli módon fokozza az érzéki és az intellektuális szféra együttthatását, ami a valódi esztétikai élmény megszületésének szükséges feltétele. Az igazi élményben a „rátalálás öröme” is láthatóvá válik, hangzik Kállay Géza kommentárja. Wittgenstein kitart meggyőződése mellett, hogy „(...) a valaminek látás nem ‘válík köddé’ gondolat formájában a jelentésélményben, mert éppen ez a látás biztosítja, hogy a jelentésből *kép* lesz, ez adja a jelentés életét, elevenségét.” ^[13] A személyes élményben persze mindig visszamarad valamilyen „üledék”, másra már nem visszavezethető *saját*, „csak az enyém tudás”, amit, ha szándékomban állna, akkor is képtelen lennék közölni a külvilággal. „És talán éppen ettől a látástól és élménytől vagyok az, aki.” ^[14] Az aspektuslátás az *akarattal* is összekapcsolódik: az igazi (esztétikai) élmény nem „magától jön”, hanem az élmény címzettjének aktív együttműködését követeli meg.

Kállay Géza tanulmányának újabb érdekessége, hogy mintegy időben visszafelé halad, és a második részben tér rá Wittgenstein első főművének elemzésére.

A *Logikai-filozófiai értekezés* (közismertebb nevén *Tractatus*) előszavában Wittgenstein egyértelművé teszi, hogy olyan tervezetet tár az olvasó elé, amely határok közé zárná a gondolkodást. „A könyv tehát határt kíván szabni a gondolkodásnak, helyesebben: nem a gondolkodásnak, hanem a gondolatok kifejezésének”. ^[15] Majd így folytatja: „Mert ahhoz, hogy a gondolkodásnak határt szabjunk, tudnunk kellene gondolni e határ mindkét oldalát (azaz tudnunk kellene gondolni azt, ami nem gondolható).” ^[16] De mivel képtelenek vagyunk a másik fejébe látni, ezt a határt csak az interperszonális kapcsolatok kitüntetett szférájában, vagyis a nyelvben tudjuk megvonni. A Wittgensteinről szóló interpretációk túlnyomó többsége ezt a kijelentést nyíltan vállalt nyelvkritikai ambícióként határozza meg. A filozófiai problémák többsége tehát abból fakad, hogy félreértjük a nyelv logikáját. S ez a félreértés közvetlen összefüggésben van az *értelem*-problematikával. Mert ha egy gondolatnak értelme van, akkor meg is lehet érteni. „A gondolat értelmes kijelentés” (*Tractatus* 4). Ebből pedig az következik, hogy a gondolat határa egyúttal a

nyelv határa. Az értelemmel telítettség különbözteti meg a nyelvet a szimpla jelláncolattól vagy a hangok rendezetlen egymásutániságától. De miként egyeztethető össze ez az ambiciózus terv a *Tractatus* végkövetkeztetésével, hogy „Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül is felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépven rájuk túllépett rajtuk.” (6.54) Hogyan lehet a határokat megvonni, ha a nyelvkritika eszméje *elgondolhatatlan*? Jörg Volbers szerint a *misztikus értelmezés* éppen a *Tractatus* eleje és vége közötti ellentmondás feloldását tűzi ki célul. Ez a megközelítés a *kimondás* és a *megmutatás* közötti különbségtételre fókuszál. „Wittgenstein arra törekedett, hogy leírja a logika és a világ kapcsolatának általános formáját, a kimondható határait. A nyelvlogika olyan interpretációját teremtette meg, ahonnan kiindulva bizonyos meghatározott filozófiai tételek értelmetlensége világosan láthatóvá válik. Végző soron ilyen tételek közé tartoznak a világ és a nyelv összhangját állító tételek, amelyek a nyelven *belül* szeretnének valamit a nyelvről állítani.” ^[17] Vagyis olyat akarnak kimondani, amit nem lehet kimondani, viszont meg lehet *mutatni*. „Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez *megmutatkozik*, ez a misztikum. (6.522)”.

határmegvonás

A nyelvnek van határa, de azt a határt a gondolkodás nem képes elérni. Nagyon furcsa paradoxonnal állunk szemben: ami a nyelven túl található, az nem misztikus, hiszen ez értelmetlen lenne. Ugyanakkor misztikus, hiszen nem *kimondható*. Azaz a misztikus a *megmutatás* segítségével kommunikálható. A misztikus interpretáció elsősorban a *Tractatus*-ban található kimondhatatlanság tézisére támaszkodik – nyelvünk logikai analízisére. „Ezt a logikát a szintaxis stabilizálja: az értelmes gondolatokat ki lehet benne fejezni, ami viszont ennek a szintaxisnak ellentmond, az értelmetlen.” ^[18] Ez az interpretáció a *Tractatus* előszavában megfogalmazott határmegvonás eszméjére támaszkodik. „A legtöbb kijelentés és kérdés, amelyet filozófiai problémákról leírtak, nem hamis, hanem értelmetlen. Az ilyen jellegű kérdésekre tehát egyáltalán nem tudunk választ adni, hanem csak az értelmetlenségüket állapítjuk meg.” (4.3) Fontos kérdés, hogy a *Tractatus* képes-e a *nyelven belül* megvonni a gondolat határait? A nyelvkritika paradox helyzetben találja magát, mert a *nyelven belül* maradva olyan pozíciót

követel magának, ahonnan a nyelv egészére, a kimondhatóra és a nem kimondhatóra, az elgondolhatóra és a nem elgondolhatóra egyaránt reflektálni lehet. Jörg Volbers azt írja, hogy a misztikus interpretáció sajátos megoldást talál a dilemmára. „A kimondható (Sagbare) elméletét, amelyet a *Tractatus* kifejlesztett, nem kell szó szerinti értelemben vett határmegvonásnak tekinteni. A *Tractatus*ban kidolgozott alapösszefüggések, *voltaképpen* nem kimondhatóak, hiszen ezek a nyelv és a világ viszonyának egészét érintik, amit Wittgenstein a nyelv logikai formájának nevez.” [19] A kijelentésben csak tükröződik a logikai forma, hiszen ami a nyelvben tükröződik, azt a nyelv már nem képes ábrázolni. „A kijelentés *mutatja* a valóság logikai formáját. Megnyilvánítja azt.” (4.121) Pierre Hadot szerint is döntő jelentőségű ez a tézis. Tudniillik választ ad a *Tractatus* előszavában megfogalmazott kérdésre, hogy hol van az a határ, ahol a nyelv még értelmes. Wittgenstein válasza pedig: „A nyelv akkor szűnik meg értelemmel bírni, valamit *mondani*, ha önmagát szeretné nyelvként kifejezni. Ugyanis a nyelv önmagát már nem képes megnevezni.” [20]

A Wittgenstein-féle álláspontnak mégis nagy előnye, hogy megengedi a tételek vagy kijelentések olyan osztályát, amelyekben *szigorúan véve* logikai képtelenségek is előfordulhatnak. Erre példa lehet az „A egy tárgy” kijelentés. Az állítás logikailag nagyon problematikus, mert itt a „tárgy-létet” predikátumként használjuk, mintha csak azt mondanánk, hogy „A tárgy vörös színű”. Csakhogy a predikátum nem lehet szubjektum, mivel éppen a szubjektumokról lehet valamit állítani. [21] Ha mégis így járnánk el, tévesen használnánk a logikai szintaxist, hiszen predikátumként használnánk a fogalmat. Azaz valami olyasmit szeretnék kifejezni, amit nem lehet kimondani. Kimondani ugyan nem lehet, de meg lehet mutatni. Például *rámutathatunk* egy dologra, és ezzel a rámutatással az „A egy tárgy” vagy „Léteznek tárgyak a világban” jelentéstartammal látjuk el azt a „valamit”.

létra-hasonlat

A terapeutikus interpretáció a misztikus interpretáció kritikáját szeretné nyújtani. Lényegében fundamentális inkoherenciával vádolja a misztikus interpretációt: „A

misztikus interpretáció azt szeretné, hogy tételei az egyébként általa is elismert *értelmetlenség* ellenére *tartalmat* fejezzenek ki.” [22] A kimondás és a megmutatás közötti különbségtévésben egyfajta ketrecként jelenik meg a nyelv, amelyből bizonyos meghatározott, elgondolható és fogalmilag is megragadható gondolatok nem tudnak kilépni. A logikai szintaxis szabályait olyan határoknak kell tekintenünk, amelyek *valamit lehetetlenné* tesznek, úgy működnek, mintha egy számunkra idegen nyelvet kellene megértenünk, mintha tisztában lennénk annak nyelvtanával, de szavai teljesen ismeretlenek számunkra. „Miközben ezekre a gondolatokra *rámutatunk*, képesek vagyunk legalábbis az interpretáció szerint ezeket a ’tulajdonképpen’ értelmetlen gondolatokat kommunikálni.” [23] Csakhogy az effajta értelmezés nem oldja fel a *Tractatus* előszavában megfogalmazott célkitűzés és a mű végén található létra-hasonlat vagy kép közötti ellentétet. Ha a *Tractatus* minden addigi tétele értelmetlennek bizonyul, miképpen lehet valamit, akár a rámutatás segítségével, érthetően kifejezni? Az alapvető nehézség ott van, hogy mit kezdjünk az előszóban olvasható „egyszerűen értelmetlenség” (einfach Unsinn) kifejezéssel? Volbers viszonylag részletesen vizsgálja ezt a dilemmát, és bizonyos megoldási javaslatokkal is előáll. Abból érdemes kiindulnunk, írja, hogy egy állítás értelmes mivolta a megítélhetőségén múlik, azaz el lehet róla dönteni, hogy igaz vagy hamis. Ha ezt a kiindulópontot elfogadjuk, akkor a „semmilyen értelmetlent nem tudunk elgondolni” állítás kivonja magát a megítélhetőség feltétele alól, mert negációja egyszerűen értelmetlen. „Ha az értelmetlenséget (Sinnloses) nem tudjuk elgondolni, akkor egyetlen értelmetlen gondolatot sem tudunk elgondolni. Ha nem tudunk értelmetlen gondolatot elgondolni, akkor azt sem tudjuk megállapítani (illetve felülbírálni), hogy ez vagy éppen az a gondolat értelmetlen-e.” [24] Vagyis azzal a furcsa helyzettel kellene szembesülnünk, hogy egy lélegzetvétellel mondanánk azt, hogy itt van ez a „valami”, ami valójában nincs. Pedig a határmegvonás tétele éppen ezt mondja: itt van valami, amit nem tudunk elgondolni. De hogyan tudunk arról meggyőződni, hogy *nem lehetséges* értelmetlen gondolatokat elgondolni? Volbers mégis feltételezi, hogy a nyelvkritikai pozíció határmegvonó paradoxonjából valamiképpen ki lehet törni. Látni kell persze, hogy a misztikus interpretáció felfogásában nincs ellentmondás a *Tractatus* előszava és a mű végén található létra-kép között. Inkább olyan elvhez

emelkedik fel, amelyben bevezethetővé válik az értelmetlenség közbülső kategóriája: az „egyszerű értelmetlenség” mellett, amely simán csak értelmetlen, bevezeti a „pozitív értelmetlenség” fogalmát. Ez ugyan maga is értelmetlenség, de legalább kifejezi ezt az értelmetlenséget (valami olyat, amit nem tud kimondani). Éppen ezért: „A *Tractatus* tételei se nem értelmetlenek, se nem az értelmetlenség maga (einfach Unsinn), hanem az imént említett köztes kategóriába sorolhatók. Csakhogy a terapeutikus értelmezés képviselője jól látja a misztikus értelmezés csalafintaságában rejlő inkohherenciát: a *Tractatus* tételei nem lehetnek egyszerre értelmetlenek és mégis valamilyen értelmet kifejezők. Ragaszkodik ahhoz, hogy a mondatok *vagy* értelmesek, *vagy* értelmetlenek, *tertium non datur.*” [25]

De legalább ekkora a jelentősége annak a ténynek is, hogy a terapeutikus értelmezés nem áll meg a misztikus interpretáció egyszerű bírálataánál: radikális fordulatot javasol a paradoxonokból kitörés érdekében. Ennek lényege: hagyjunk fel a próbálkozással, hogy az *értelem határait logikai eszközökkel határozzuk meg*. Inkább fordítsuk figyelmünket a *szubjektum* értelemkereső tevékenységének egzisztenciális „működésére”, a cselekvő emberre, illetve annak *esztétikai* és *etikai* performativitására. Ezekben a szférákban ugyanis világosan látható, hogy a „logikai ellentmondás-mentesség” korántsem elégséges kritériuma a „szép” vagy a „jó” cselekedetek kivitelezésének. Wittgenstein ezzel kapcsolatos eszmefuttatásai legtisztábban az 1929-es etikai kérdésekről (*Lecture on Ethics*) szóló előadásában jelennek meg. Az előadás színhelye Cambridge, és a nagy tekintélyű *Heretics Society* köréből az egyetemi elit olyan hírességei vettek részt ezeken, mint G. E. Moore és C. K. Ogden. Wittgenstein már az előadás elején világossá teszi, hogy nem lehetséges az erkölcsöt olyan egyszerű „kódra” redukálni, amelynek köszönhetően könnyedén egyfajta automatizmusként határozhatjuk meg a jó cselekedeteket. Ugyanakkor az utilitarista típusú szabálykövetés sem járható, mivel nincs olyan kalkulus, amely minden konkrét esetben (etikai szituációban) megmondaná, hogy éppen ez és ez lesz a jó cselekedet. Az erkölcsben van valami nagyon alapvető, valamilyen „abszolút” lényegiség. Wittgenstein szerint az erkölcs lényegének kutatása során először is számot kell vetnünk a „jó” fogalmának eltérő értelmű használataival. Elemi szinten a jó fogalmát a „triviális” vagy „viszonylagos” jó értelemben használjuk, amit meg kell különböztetnünk az erkölcsi értelemben vett „abszolút jótól”. François de Montigny egy példával világítja meg a különbséget. Ha valaki azt mondja nekünk, hogy „ez a jó út, hogy eljussunk X-be”, akkor ebben a mondatban a jó fogalmát „viszonylagos” értelemben használjuk. Ez csak annyit jelent, hogy a leggyorsabban ezen az úton jutunk el X-be. Persze bármikor meggondolhatjuk magunkat mondjuk, van időnk, és még a táj is tetszik, teszünk egy kis kerülőt, és egy másik úton jutunk el X-be. De vajon ugyanebben az értelemben használjuk-e a „jó” fogalmát, amikor a „jó életről” beszélünk? Természetesen nem.

mindig vannak deviánsak

„Térjünk vissza az út példájához. Ha a 'jó út' kifejezést abszolút értelemben használnánk, ez azt jelentené, hogy *mindenkinek* ezt az utat kell választani, egyfajta logikai szükségszerűség által determinálva, s aki mégsem ezt teszi, annak szégyellnie kell magát.” [26] Csakhogy a „jó élet” esetében nem tudjuk ugyanolyan bizonyossággal megmondani, mit is kell ezen érteni, mert az egyik ember ilyen, a másik meg olyan kritériumok alapján hozza meg a döntését. Az *etikai relativista* azt mondja: mivel az erkölcsben nincs kötelezően érvényes univerzális igazság, döntsön mindenki a saját preferenciái szerint. A *szkeptikus gondolkodók*, részben Wittgenstein is közéjük tartozik, nem fogadják el ezt a „megoldást”, amely végső soron menekülés a szembenézés elől. A szkeptikus azt mondja, hogy a „jó”-t vagy a „jó életet” kizárólag önmagára lehet alapozni, azaz nem valamilyen logikai szükségszerűség kényszeríti ki az erkölcsös cselekedetet, hanem a cselekvésben megjelenő jó „belső szükségszerűsége”. [27] Próbálkozhat az ember, hogy a racionális érvelés segítségével határozza meg a „jó élet”-et, csakhogy a racionális belátás önmagában nem kényszeríti, hogy ennek megfelelően cselekedjen. Igaz, az emberek általában a megszokott normáknak megfelelően cselekednek, de mindig vannak deviánsak, különcök, akiket a legkevésbé sem érdekelnek a racionális érvek. „Tegyük fel, abban a hitben vagyok, hogy tudok teniszezni. Egy alkalommal, miközben játszom, az egyik ismerősöm a játékomat látva a következőket mondja: 'Ön nagyon rosszul játszik'. Mire én azt válaszolom: 'Tudom, hogy rosszul játszom, de nem is akarok jobban játszani'. Erre persze nyugodtan válaszolhatja a beszélgetőpartnerem: 'Oké, ez esetben minden rendben van'. De most tegyük fel azt, hogy az ismerőseim körében elmesélek egy bődületes hazugságot, mire valaki azt mondja nekem: 'Maga most úgy viselkedik, mint egy gazember'. Mire én azt válaszolom: 'Tudom, hogy szemét módon viselkedem, de nem is akarok másképp viselkedni'. Vajon mondhatná-e erre a beszélgetőpartnerem: „Oké, ebben az esetben minden rendben van”? Bizonyosan nem. Inkább azt mondaná: 'Nahát, önnek *akarnia* kell jobban viselkednie’.” [28]

Wittgenstein szerint végső soron mindig azzal kell szembesülnünk, hogy az etika racionális megalapozása sikertelen vállalkozás, mivel képtelen az általános közmegegyezés bizonyosságára. Ugyanakkor az irracionális vagy relativista felfogások sem vezetnek sehová. Igaz ugyan, hogy az etikáról nem lehet a tudományos érvelés szabályainak megfelelő tankönyvet írni, ez mégsem jelenti, hogy fel kellene adnunk az erkölccsel kapcsolatos közmegegyezés lehetőségét. François de Montigny, egyet értve Stanley Cavell érvelésével, azt írja, hogy „az abszolút megalapozás hiányának nem kell hallgatásra kényszerítenie bennünket az erkölcsi szubjektum tekintetében, de azt mindenképpen megköveteli, hogy másképpen beszéljünk róla, mint ahogyan szoktunk például a fizikában.” [29]

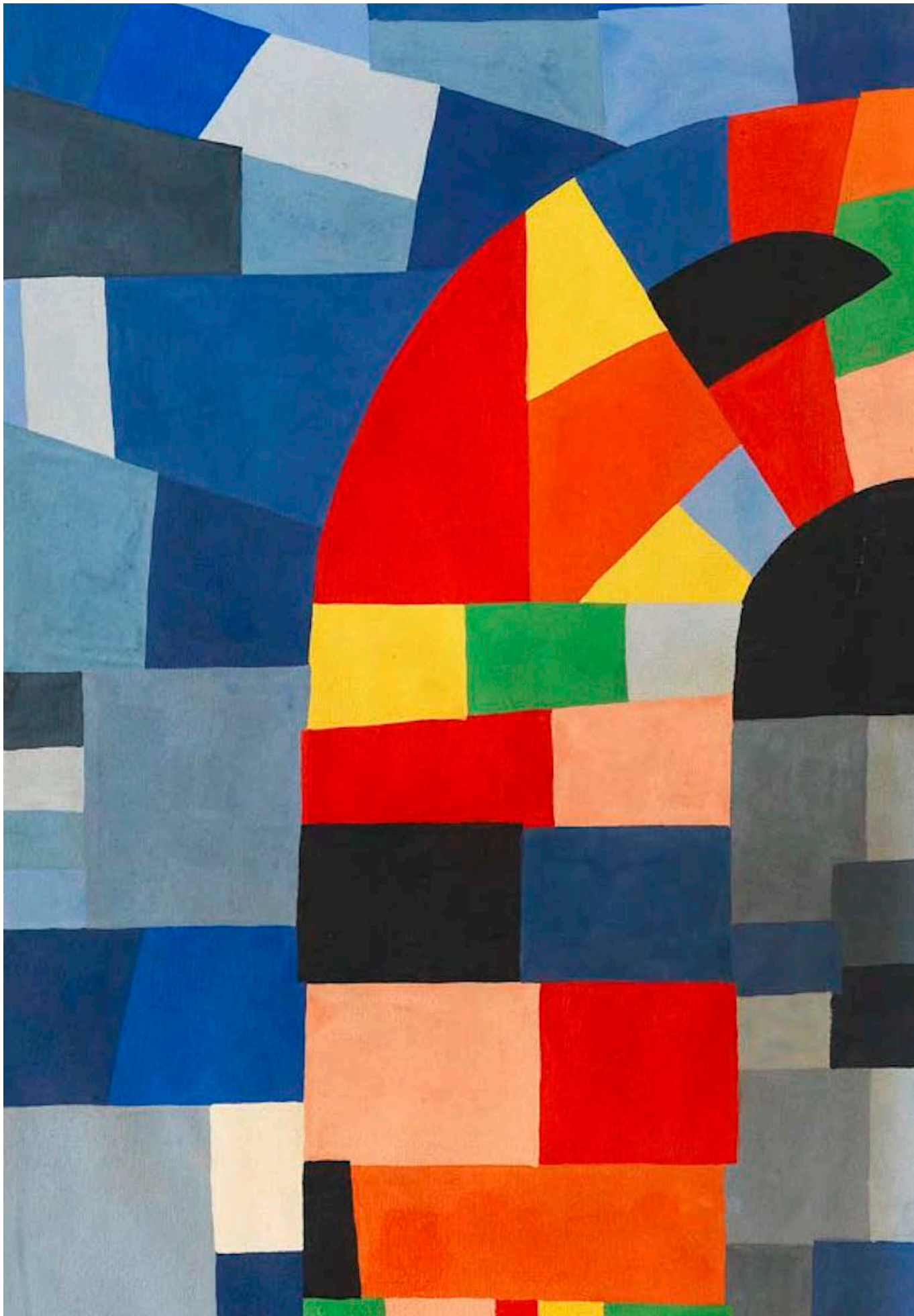
meghökkenő döntés

És itt térek vissza Kállay Géza tanulmányához. Miután aprólékosan elemezte a *Tractatus* végletekig szikár és „lecsupaszított” bevezető tételeit, ezt írja: „(...) Wittgenstein indirekt érvei

épp arról igyekeznek meggyőzni minket, hogy szükségszerűen érkezik el a pillanat, amikor fel kell adnunk, hogy a világhoz a tudásunkon, az ismereteinken keresztül viszonyuljunk.” [30] De a racionális/fogalmi ismeretek határaihoz érve nem kell megállnunk és azt mondanunk: sehova tovább, mert itt véget ér a világ! A határon felbukkan a leírással és fogalmi leképezéssel szembeállított *látás*. „A logikai formát nem ismerhetjük meg, nem tudjuk megfogalmazni, nem vagyunk képesek definiálni, ugyanakkor megnézhetjük és megláthatjuk, amint mintegy önmagát jeleníti meg, saját magát 'állítja ki', 'tárja föl', 'mutatja be' (...)” [31] A reprezentáció, a látás és a performativitás a szerzőt és az olvasót is visszavezetik a szubjektum, az *én* fundamentális kérdéseire. A hallgatás szükségszerűsége vagy „parancsa” a nyelven túli világ kapuit nyitják meg előttünk, ahol, ha a szavak nem is szűnnek meg teljesen, többé nem tényeket reprezentálnak, hanem utasítanak, kérnek, sejtetnek. Az etika lényege nem a kijelentéseinkben van, hanem „(...) abban, ahogy egy helyzetben viselkedünk, a viszonyulásainkban, magatartásunkban, akár abban, *ahogy* mondunk valamit (és *ilyen* értelemben persze a 'beszédünkben' is). Az etikai nem (regulatív) kijelentésekből áll, hanem válaszként adott élet(helyzet), magatartásforma, egy egész 'sztori', történetként kibomló sors, s az ebből közvetlenül következő beszéden túli

‘tisztá’, ‘puszta’ tett, illetve tettek sorozata.” [32] S mint Kállay Géza megjegyzi, Wittgenstein a saját életében meghozott egzisztenciális döntésekkel hitelesítette ezt a filozófiai tézist. „Nem lehet véletlen, hogy Wittgenstein a maga számára úgy ‘töltötte meg tartalommal’ a *kel/t*, hogy miután megírta a *Tractatus*t, és véget ért az első világháború, falusi tanítónak ment Alsó-Ausztriába.” [33] A kívülálló persze sohasem tudhatja biztosan, hogy mi állt e mehökkentő döntés hátterében. Az alaposan végiggondolt belső meggyőződést vagy talán a pillanatnyi „szeszélyt” tekintsük igazi motívumnak? Bárhogy is volt, a lényeg mégiscsak az, hogy az erkölcsről nem beszélni kell, hanem annak a személy mindennapi döntéseiben kell *testet öltetnie*.

Ugyanakkor a *Tractatus*nak van egy másik zavarba ejtő tétele, amely az etikai dimenzió sajátos kiterjeszhetőségére utal. „Az etika és az esztétika egy”. (*Tractatus* 6.421) Mi köti össze ezt a két szférát? Kállay szerint „Az első legkézenfekvőbb értelmezés természetesen az: abban ‘egyek’, hogy egyiket sem lehet kimondani, mindaz, amit egy logikai tény-nyelven akarnánk belőlük megjeleníteni, értelmetlenség volna. De akkor abban is ‘egyek’, hogy kimondhatatlanságuknál fogva éppen az ‘értelmek, az *értelmesség* és értékek birodalmába’ esnek.” [34] Az igazság és a hamisság, vagyis – ahogy a leképezés-elmélet tanítja a kép vagy gondolat megegyezése a tárggyal, fontos információt kínálnak a világról, de ezek még nem *értékek*. Értékek csak ott vannak, ahol megjelenik a szabad választás és a szabad cselekvés lehetősége. Vagyis, mondja Kállay, „(...) az érték: *önérték*. Ha pedig az etika és az esztétika egy, akkor bármi, aminek esztétikai értéke van, a nyelv és a világ határain túl van, és semmi sem biztosíthat számára ‘kívülről’ értéket, hanem az magából következik.” [35] Más szavakkal: az értékek nem „vannak”, hanem „megteremtődnek”. Az etikai és az esztétikai érték is önmagából származik, éppen ezért – ha már mindenképpen valamilyen kódpar mentén szeretnénk megkülönböztetni – az erkölcs és az esztétika szféraiban nem az igaz/hamis, sokkal inkább a hiteles/nem-hiteles ellentétpárnak van értelme. Kállay Gézát – anélkül, hogy a wittgensteini munkák etikai vonatkozásait elhanyagolná – elsősorban mégis az „izgatja”, hogy mit tud hasznosítani az esztétika és az irodalomelmélet a filozófus eredeti meglátásaiból.

<https://ligetmuhely.com/liget/a-filozofiatol-a-kolteszetig/>

A Stanley Cavell-lel kialakított munkakapcsolat látványos bizonyítéka a „*Kép szemének, kín szívének*”: *Macbeth töre Wittgenstein* Filozófia vizsgálódásai *előtt* című gígan tanulmánya. [36]

A tanulmány első része az etikai és az esztétikai „diskurzus” szoros összetartozásának tézisét elemzi. A kiindulópont Macbeth törmonológjának híres mondata: „Tör az, amit látok?” A második felvonás első jelenetében elhangzó mondat (amely Kállay szerint valójában *tett*) több tucatszor is megjelenik a tanulmányban, mindig újabb és újabb értelmezési keretben. Noha teljes bizonyossággal nem állítható, hogy ennek a mondatnak kizárólag filozófiai értelme lenne, de hogy nagy a hasonlóság (vagy a rokonság) az alapvető filozófiai dilemmák és a macbethi kérdés között, az eléggé nyilvánvaló. Létezik-e, illetve megismerhető-e a külvilág? Mi a viszony a látvány, a gondolat és az erre épülő cselekedet között? Valóban gond nélkül összekapcsolhatók egymással a vágy, a várakozás, a remény, az akarat, a fantázia, a gondolat és a tapasztalat „diszkrét” szférái? S ha igen, minek van nagyobb súlya ebben a „szintetizáló” aktusban? S noha számos történeti példán keresztül lehet szemléltetni a filozófia és az irodalom „összeolvasási próbálkozásait”, jelentheti-e ez, hogy lemondunk e két „műfaj” fogalmi elkülönítésének feladatáról? Próbálkozni lehet, mondja Kállay, de a siker kétséges, hiszen: „A fenti idézetek azt illusztrálják, hogy körülbelül a 7-es évek elejétől – jórészt a dekonstrukció és más poszt-strukturalista irányzatoknak köszönhető az irodalom és a filozófia viszonyának perújrafelvétele, s

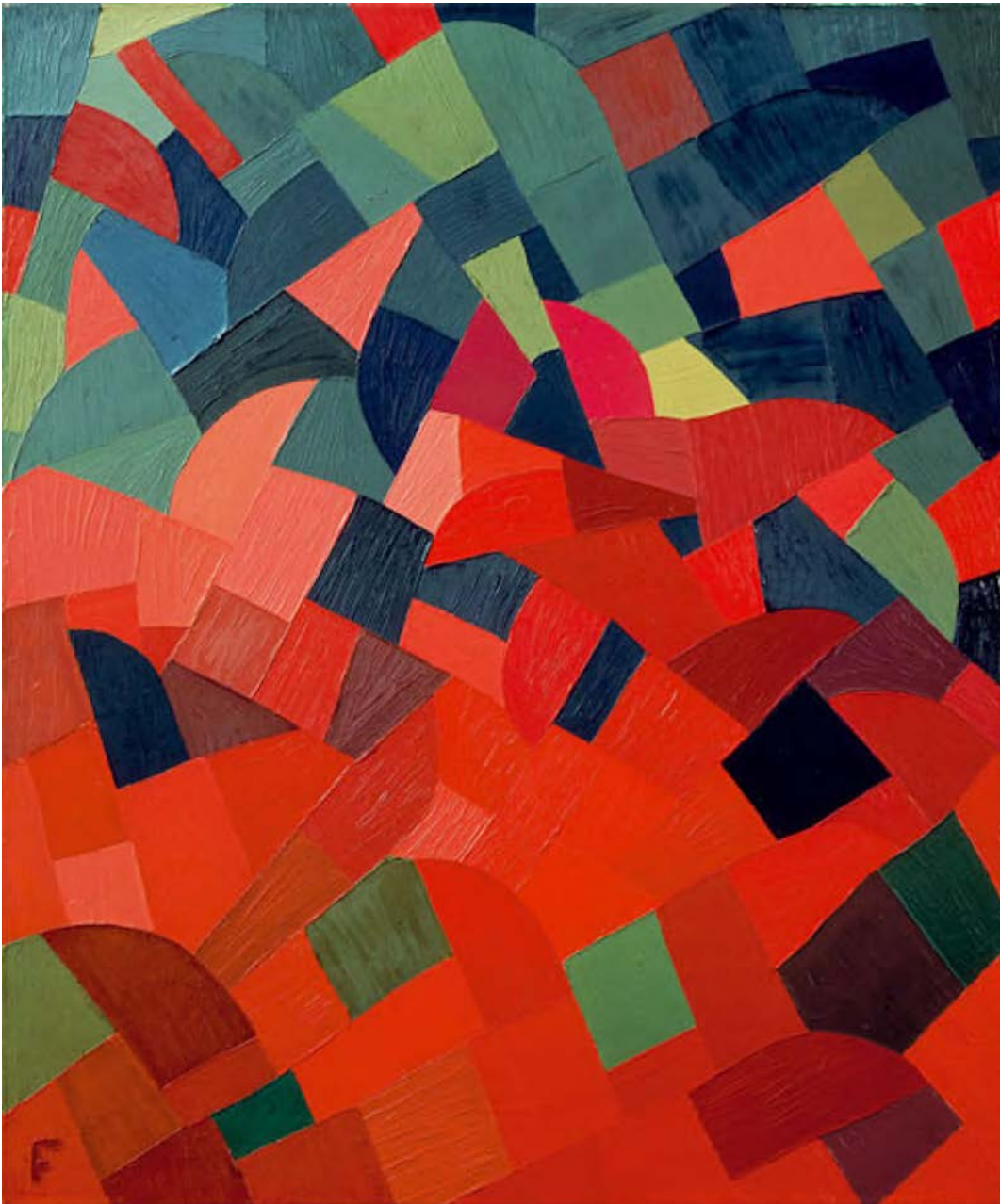
hogymúltak az idők, amikor a közöttük lévő különbség egyértelműnek és kézenfekvőnek tűnt. Viszonyuk annyira bonyolult lett, hogy sokak szerint már 'viszonyról' sem érdemes beszélni, hiszen megkülönböztethetetlenekké váltak." [37]

interpretációs feladat

Ugyanakkor hiba lenne az irodalmi, alapvetően metaforikus szövegeket pusztán az absztrakt filozófiai elméletek *illusztrációinak* tekinteni (vagy fordítva). Noha a filozófia és az irodalom

rokonsági kapcsolatban vannak, mégis önálló entitások. (Helyesebb, ha egymást kiegészítő diskurzusfajtákat látunk bennük.) Itt azonban szükséges a pontosító megjegyzés: ha Wittgensteinhez fordulunk segítségül a filozófia és az irodalom rokoni kapcsolatainak feltárása során, akkor az ehhez vezető utat már nem a *Tractatus* száraz tételeiben, hanem a *Filozófiai vizsgálódások* jóval „bőbeszédűbb” paragrafusaiban találjuk meg. Wittgenstein a „(...) *Vizsgálódások*ban immár nem azt kutatja, hogy milyen tisztaság mutatkozik meg a logika szerkezeteiben, hanem hogy a hétköznapi nyelv grammatikája mennyire átlátható és ez az átláthatóság milyen természetű (mi köze van például a logikához). Ennek is van esztétikája, csak más jellegű, mint a logikáé.” [38] Wittgenstein ebben a munkájában nem azt tanítja, hogy *mit* gondoljunk, hanem hogy *hogyan* gondolkozzunk. Kállay tanulmányának második fejezete éppen erre a *hogyanra* mutat példát, a tör-monológ tucatnyi értelmezési lehetőségét tárja elénk. Vajon ez azt jelenti, hogy minden lehetséges értelmezést egyformán legitimnek tekintsünk? Nem egészen. Maga Wittgenstein sem képes, és valószínűleg nem is akar minden lehetséges állásponttal számot vetni. „Az viszont bizonyosnak tűnik, hogy a *Filozófiai vizsgálódásokat* Wittgenstein sok hangra írta, amelyek állandó párbeszédben vannak egymással.” [39] Mintha a mű befejezetlensége is azt sugallná az olvasónak, hogy az interpretációs feladatot sohasem lehet befejezni, legfeljebb abbahagyni. Nagyon jól szemléltethető ez a „módszertani utasítás” a „tör” fogalmának lehetséges értelmezéseivel. Kállay Géza hosszú oldalakon keresztül végzi el a macbethi tör nyelvtanának feltérképezését. Jelentéstani, fonetikai, metaforikus, fordításbeli, köznyelvi, „mélypszichológiai” és még számos egyéb interpretációs keret vagy séma áll rendelkezésünkre, hogy feltárjuk e látszólag hétköznapi dolog mögött rejtőzködő „titkot”. Ebből pedig egyenesen

következik, hogy Wittgenstein megértéséhez célszerű kerülő utat keresni. Vagyis megértjük, hogy elsősorban nem azt várja el tőlünk, hogy pontos szövegrekonstrukciót végezzünk, hanem „(...) *részvételre* invitál: arra, hogy a szó legszorosabb értelmében *használjuk*: lépünk föl abban a drámában, melynek célja helyzetünk, pozíciónk feltárása, és kövessük bátran azokat az ösvényeket, amiket megnyílni látunk.” [40]

Akár még azt is el lehet képzelni, hogy valakik színpadi műként adják elő a *Vizsgálódásokat*, s így az Shakespeare *Macbeth*jének „dráma-filozófiai pandant”-ja lesz. Ugyanakkor Kállay mégsem tartja lehetetlennek az egymástól eltérő

interpretációs szintek összekapcsolását. Tanulmánya harmadik fejezetében (*A tör-monológ*) a metaforikus és fogalmi ábrázolás „ősforrását” vagy archetípusát kutatja, és olyan értelmezési keretet vázol fel, amelyben összekapcsolhatók az eltérő diskurzusfajták. És itt aztán tényleg sziporkázik! Felveti, hogy „(...) lehetséges volna-e az emberi tapasztalat és fogalomalkotás modelljét egyszer mondjuk a *szaglásra* alapozva megalkotni.” ^[41] Bármennyire abszurdnak tűnik is a felvetés, ha jól meggondoljuk, rendkívül egyszerű igazság áll mögötte. Vegyük például a gyakorta elhangzó „katartikus művészi élmény” kifejezést. Vajon nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy akinek ebben az élményben van része, az testestül-lelkestül átadja magát egy mindent „magával ragadó erőnek”? De nincs ez másképp a tudományos felfedezések vagy a nagy felismerések esetében sem. Gondoljunk Arkhimédész „Heuréka-élményére”, mikor a görög bölcselő felfedezve a víz felhajtóerejét örömeiben kiugrott a kádból, és Szürakusza utcáin meztelenül rohangálva kiabálta, hogy „Heuréka!” (megtaláltam).

kettős mozgás

Hasonló „áthallásokkal” találkozhatunk a dráma és a narratíva (a prózai műfaj) viszonyában is. Egyrészt természetes igénye a klasszifikáló észjárásnak, hogy megkülönböztesse egymástól a két műfajt. De a dráma és

a narratíva műfaji elhatárolása legalább annyi nehézséggel jár, mint az irodalom és a filozófia megkülönböztetése. Végigkövetve egy sor irodalomtudós próbálkozásait, erre a belátásra jut: „Narratíva és dráma viszonyában tehát egy 'kettős mozgásnak' lehetünk tanúi. Egyfelől a korábbi kritikai elméletek számára az elbeszélő és a drámai műfajok közötti különbségtételt a cselekmény fogalmának műfajokon átívelő jelenléte nehezítette, ami ráadásul a koherencia követelményét mindkét műfaj számára előírta, s ezért sokszor nem maradt más kritérium a szétválasztásra, mint 'a mindentudó elbeszélő jelen van a regényben, de hiányzik a drámából' vagy: 'a dráma általában párbeszédekben van megírva' stb.” ^[42]

Végül is ki az a Macbeth, akit hol a törrel szemben állva, hol a „holnap-monológ” előadójaként látunk? Mert hol önmagát előre vetítve, hol visszatekintve jelenik meg a színen. A cselekmény mint az eseményeket koherens „történétté” varázsoló mese

voltaképpen semmi, és az elrendezett történet „(...) nem tud többet elérni, mint hogy 'szétszórja' ('disszeminálja') a *semmit* a cselekmény teljes hosszában visszamenőleg 'kitömi' vele a mese szövedékét az elejétől a végéig”. [43] Azért ez mégsem semmi!

1. Kállay Géza: „Nem akarom, hogy így nézd!”: Wittgenstein poétikája. In: Uő. *Személyes jelentés*. Filozófiai tanulmányok. Liget, Budapest, 2007. 64–65. ↑
2. I. m. 68. ↑
3. Volbers, Jörg: *Philosophie als Lehre oder als Tätigkeit? Über eine neue Lesart des Tractatus*. Allgemeine Zeitschrift für Philosophie, 26/2. 153. ↑
4. „Cavell ortodoxnak egyáltalán nem nevezhető stílusa és értelmező magatartása pedig legalább olyan felszabadító hatással volt rám, mint amilyenről ő beszél Wittgenstein kapcsán (...)” Kállay, i. m. 69. ↑
5. Kállay, i. m. 73. ↑
6. I. m. 78. ↑
7. François de Montigny írja erről: „Mivel Wittgenstein közismerten rajongója volt Dosztojevszkijnek, számunkra nagyon helytállónak tűnik a feltételezés, hogy az általa képviselt etikai felfogás kapcsolatba hozható számos dosztojevszkiji regényalakokkal, mint például Ivan Karamazov (ha Isten nincs, akkor bármi megengedett?) vagy a *Bűn és bűnhődés* Raszkolnyikovja... éppen ilyen típusról beszél Wittgenstein.” Montigny, François de: *Le statut de la philosophie en éthique: Wittgenstein et sa Conférence sur l'éthique*. Revue de Méthaphysique et de Morale, 215/3. 379. ↑
8. Kállay, i. m. 82. ↑
9. I. m. 89. ↑
10. Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1998. 282. Ford.: Neumer Katalin. ↑
11. I. m. 287. ↑
12. Kállay, i. m. 9. ↑
13. I. m. 96. ↑
14. I. m. 97. ↑
15. Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Tractatus logico-philosophicus. Akadémia Kiadó, Budapest, 1983. 7. Ford.: Márkus György ↑
16. I. m. 7. ↑
17. Volbers, i. m. 156. ↑
18. I. m. 156. ↑
19. I. m. 157. „A kijelent és ábrázolhatja az egész valóságot, de nem ábrázolhatja azt, aminek közösnek kell lennie benne a valósággal, hogy annak ábrázolása lehessen a logikai formát.” (*Tractatus*, 4.12) ↑
20. Hadot, Pierre: *Wittgenstein et les limites du langage*. Librairie Philosophique J. Vrin, Paris 2014. 33. H adot volt az első francia filozófus, aki behatóan tanulmányozta a wittgensteini filozófiát. A munka eredetileg az ezerkilencszázhatvanas évek elején jelent meg. ↑
21. „A 'tárgy' valójában formális fogalom, amely a kvantorokhoz kötött variabilitásokon keresztül teszi lehetővé a predikálást, nem predikátum létéből fakadóan. Vö. Volbers, i. m. 157. Ezt a példát C ora Diamondtól kölcsönzi

Volbers, Kállay Géza többször is hivatkozik rá. ↑

22. Volbers, i. m. 157. ↑

23. I. m. 157. ↑

24. I. m. 158. ↑

25. I. m. 159. ↑

26. Montigny, i. m. 379. ↑

27. „Az etikai büntetés és jutalom 'magában a cselekedetben kell rejtekezzen'”. Neumer Katalin: *Határutak* Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 1991. 157. ↑

28. Idézi Montigny, i. m. 381. ↑

29. I. m. 384. ↑

30. Kállay, i. m. 117. ↑

31. I. m. 118. ↑

32. I. m. 123. ↑

33. I. m. 123. ↑

34. I. m. 124. ↑

35. I. m. 125. ↑

36. In: Kállay Géza: *A nyelv határai*. Shakespeare-tanulmányok. Liget, 26. Második, javított kiadás. 235–389, illetve <https://konyv.ligetmuhely.com/konyv/a-nyelv-hatarai/> ↑

37. I. m. 252. ↑

38. I. m. 260–261. ↑

39. I. m. 275. ↑

40. I. m. 294. ↑

41. I. m. 330. ↑

42. I. m. 354. ↑

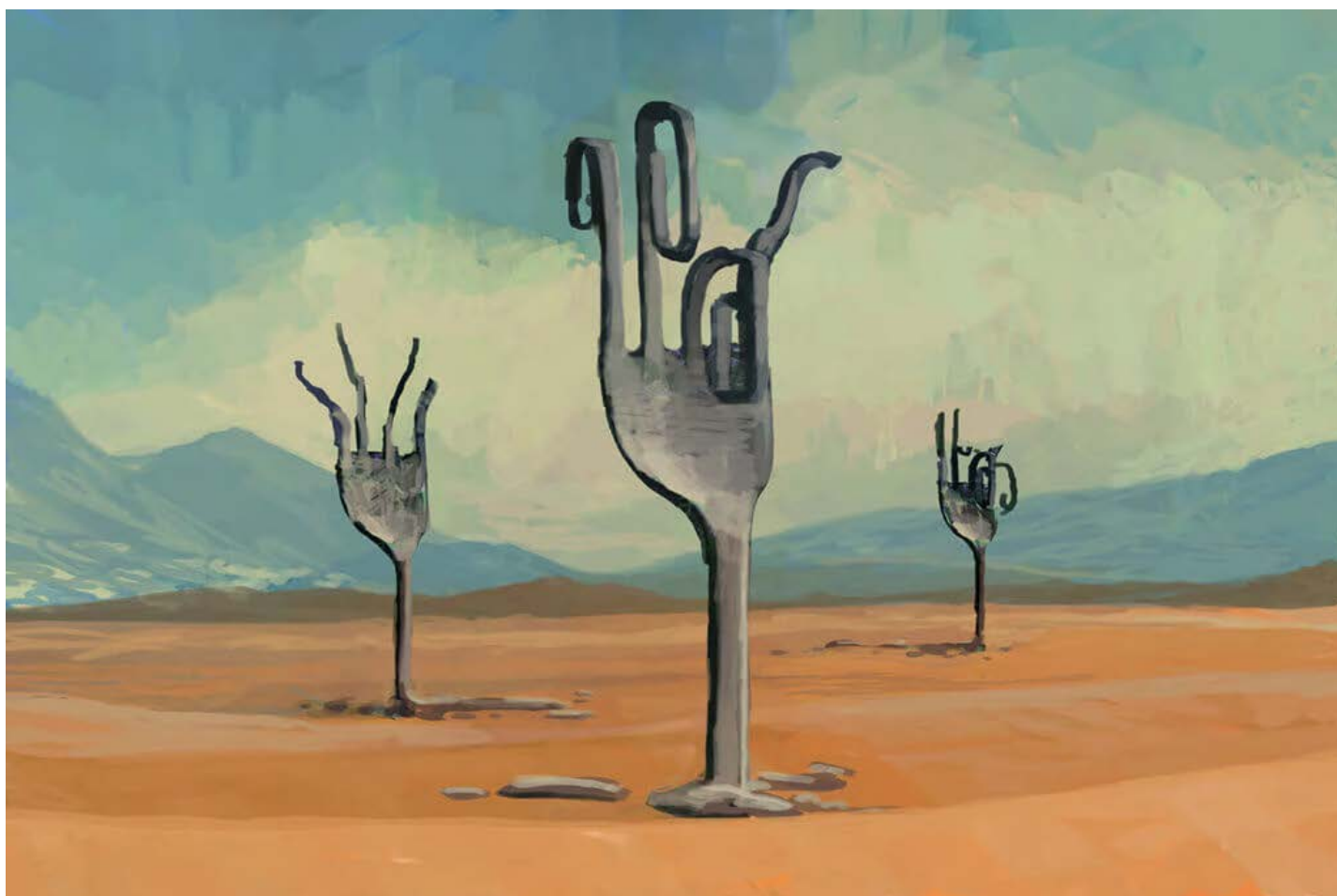
43. I. m. 385. ↑

kép | Otto Freundlich művei, wikiart.org

Taizs Gergő

BÚJIK

2020-12-12 | **VERS**

*akinek nem inge
öltözzön igéimbe*

testére
csavart
leplében
mindig más-
hol keres menedéket
szétfeszíti az anyag
r e p e d é s e i n át-
szivárgó éjszaka
térdig gázol
a hajnal úttalan
ködében

homokba markol
tenyeréből pergeti
a felesleget
ujjaival formál
a maradékból
áttetsző üveget
szeméhez emeli
belenéz
(kötegelt fehérség)
iszapos színekre
fejti szét

a völgyben gleccser
mozdul
hordalék reccsen
a reggelhez tapadó fél-
homályban
kiszámíthatatlanul
ficánkol a fény
törik verődik szóródik

szerteszét és fel-
tölti az árnyas
árkokat

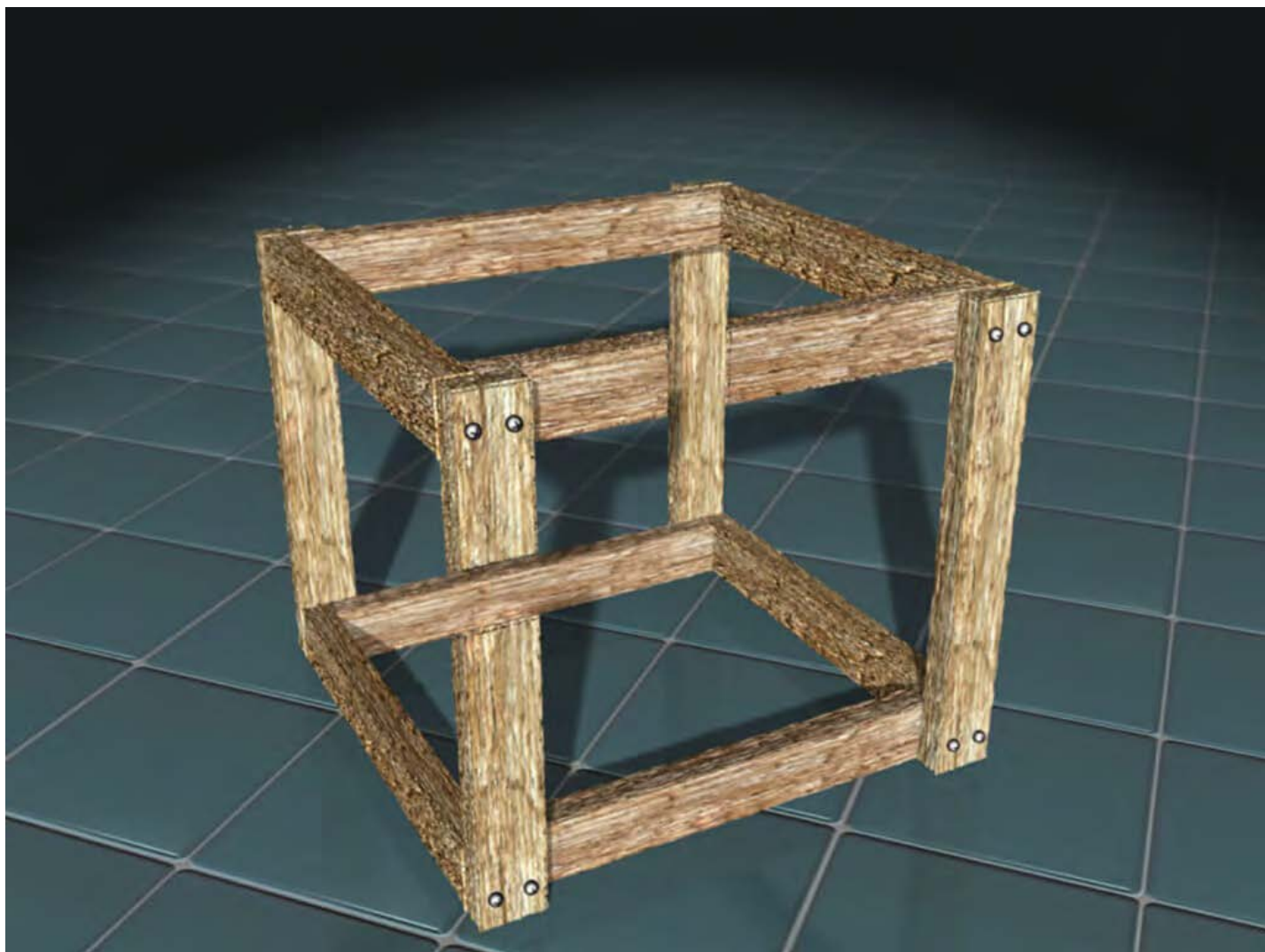
meglátja
mennyit ér a szem-
bogárra
ülepedett csend
miképp merevednek
a csontok
mészkővé végül
hogyan fogadja
be a táj
elhasznált
emlékezete

kép | shutterstock.com

Taizs Gergő

CSAK ADDIG

2020-12-21 | **VERS**

Csak addig kell várnom, míg mindenki
elfelejti az üzemidőt. Hallgatni
rádiót, hogy az egyiptomi taxik
átlagos életkora magasabb,
mint az egyiptomiak átlagos életkora.

Hallgatni, hogyan öregszenek
az útmenti kőrisek. Ők már tudják,
meddig nőjenek: teherautónyi hiány
tenyészik lombjuk alatt.

Csak addig kell várnom, míg a lélegzet
még egyszer megreked a fák alatt.
Hallgatni, hogyan bűg és morajlik,
akár a fülemhez szorított
tengeri kagyló. Hallgatni
saját visszhangomat, hömpölygő
felhők bizonytalan körvonalát,
miféle csúcsok szaggatták
rongyossá szélüket.

Csak addig kell várnom, míg hajnalra
szétriad az utcazaj, megbújik
a vakolat alatt, úttest medrében,
ablakrácsok között. Hallgatni,
hogyan helyezkednek kényelembe
a tárgyak, mielőtt kikopik
a városból minden hang –
dobhártya se rezzen.
A fémízű csöndben levetkőzni,
míg alig tapintható a testen túli
táj. Az alak a formák-
ról ekkor már leválaszthatatlan.
Vállalni a tér viszonylagos irányait,
felcserélhetőségét, hogy egyszerre
közelít és távolodik minden,
mint a Necker-kocka oldalai.

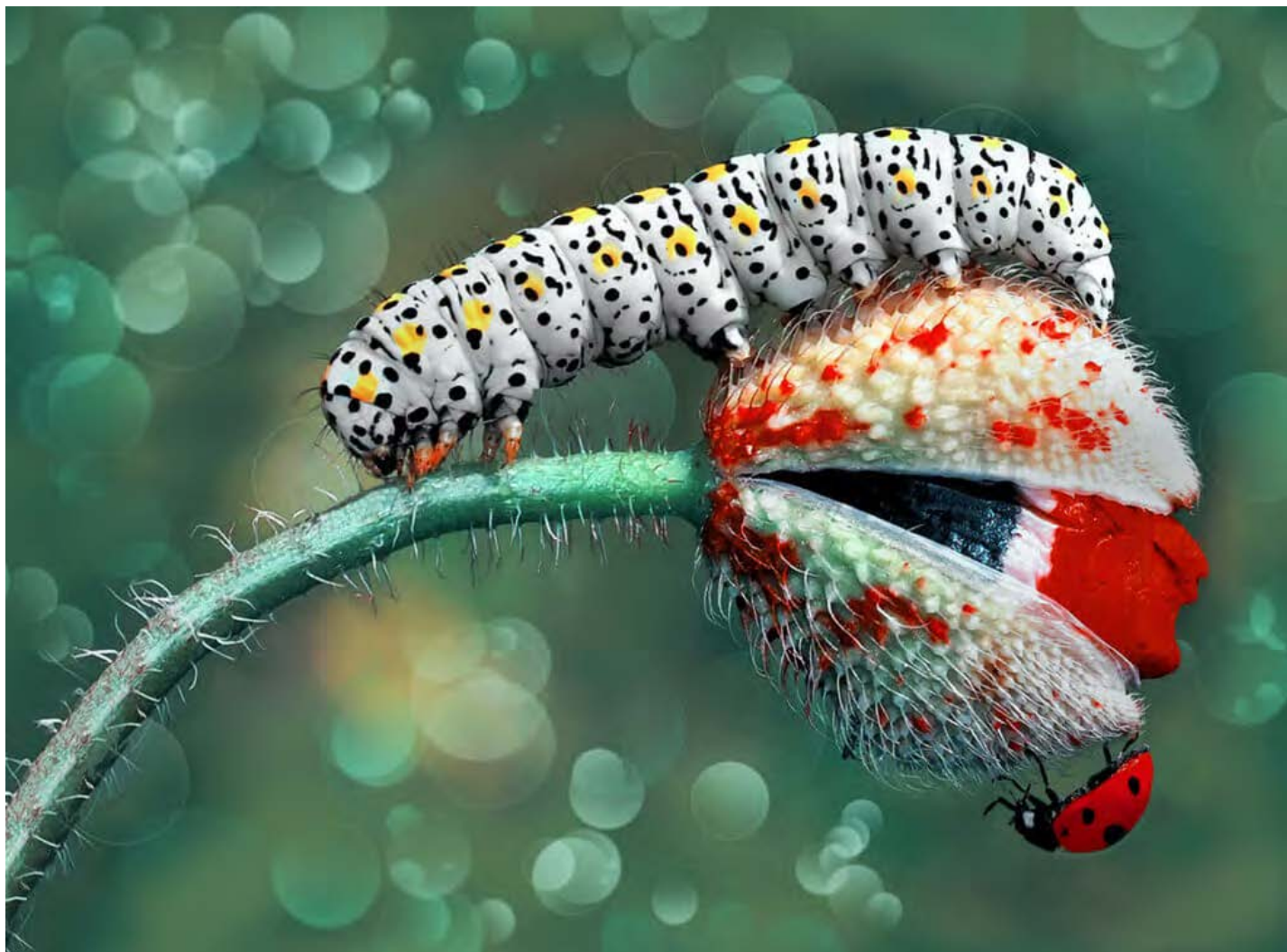
kép | [wikimedia.org](https://commons.wikimedia.org/)

Horgas Judit

PROPAGANDA ÉS IDEGMÉREG

BESZÉLGETÉS RODICS KATALINNAL

2020-12-09 | **INTERJÚ**

Az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának (KAP) reformjáról tárgyaltak az uniós agrárminiszterek 2020 őszén. Rodics Katalin, a Greenpeace Magyarország természetvédelmi szakértője, az agrár téma felelőse beszélt arról, a változások hogyan befolyásolják majd a hazai és az európai agráriumot.

Az új KAP az ígéretek szerint a klíma és ökológiai válság enyhítése érdekében „zöldebb”, egyszerűbb és rugalmasabb lesz, jobban igazodik az egyes EU-tagországok lehetőségeihez, hogy miként kívánják teljesíteni a közös célokat. A környezetvédő civil szervezetek mégis aggodalmukat fejezték ki. Mi ennek az oka?

Elméletileg jó, hogy a KAP rugalmasan igazodik az egyes országok mezőgazdaságához – ha az ország döntéshozói valóban elkötelezettek a természeti értékek védelme mellett. Csakhogy Magyarországon a természetvédelmet teljesen leépítették, az Agrárminisztériumban nincs komoly súlya.

2019 végén fogadta el az Európai Unió a Green Dealt (Európai zöld megállapodás), amelynek lényege, hogy minden stratégiát és megállapodást a környezetvédelmi alapelveknek kell alávetni. Ennek köszönhetően a KAP eredetileg számos pozitív elképzelést tartalmazott, de az Európai Parlament nagy pártjai összefogtak, és a zöldítések jó részét elutasították. Ez nem végleges döntés, az Európai Bizottság, a

Miniszterek Tanácsa és az Európai Parlament egyeztetnek még, de a nagyipari, vegyszeres mezőgazdaság lobbijereje olyan erős, hogy számos párt nagykoalíciót alkotott, és elvetették a komolyabb reformokat. Sajnos, az is várható, hogy a mezőgazdasági miniszterek tanácsa is hasonlóan dönt, mert minden országban nagyon erős a nagyipari lobb.

Milyen reformokat terveztek?

ördögi kör

Az Unió *Talajtól a tányérig* (Farm to Fork) elnevezésű stratégiájában olyan lényeges, a biodiversitás stratégiával is harmonizáló elképzelések szerepelnek, hogy például 50 %-kal kellene csökkenteni a növényvédőszer használatát, 30 %-kal a műtrágyák mennyiségét, 25 %-ra kellene emelni az ökológiai módszerekkel művelt területek arányát. Minden mezőgazdasági terület 10 %-át természetközeli állapotban kellene hagyni: kis erdősávot, vizes vagy bozótos felületet a madaraknak, rovaroknak és más élőlényeknek. Ezt ökológiai fókuszterületnek nevezik, és mezőgazdasági szempontból is hasznos, mert a jelenlegi kártevők 90 %-a féken tartható lenne a természetes ellenségeivel. De mivel a rovarölő szerek azokat is elpusztítják, elkezdődik az ördögi kör, és csak egyre nagyobb mennyiségű rovarölővel lehet a kártevőket visszaszorítani. Ugyanez játszódik le a talaj műtrágyázásakor. Ha hagynánk, hogy a természetes élőlények humuszt termeljenek, az megfelelő táplálékot adna a termesztett növényeknek, és szivacszerűen a csapadékot is jobban felvenné és megőrizné. A műtrágyák azonban elpusztítják a talaj élővilágának nagy részét. A szükséges tápanyagnak csak egy részét lehet ezután a műtrágyákkal pótolni, de a humusz teljes gazdagságát nem.

Magyarország írásban leszögezte, hogy elfogadhatatlannak és végrehajthatatlannak tartja az ökológiai módszerekkel művelt területek 25 %-ra növelését, és a növényvédőszer használatának 50 %-os csökkentését. Milyen indokokkal magyarázzák a döntést?

Az ökológiai fókuszterületek kapcsán például azt állították, hogy ezzel megvédték a magyar kisgazdákat az EU-tól, és így az egész földterületükön termelhetnek. Korábban a magyar kormány azt is megengedte, hogy az ökológiai fókuszterületeken a gazdák szóját és energianövényeket termeljenek, és vegyszereket használjanak.

A kormányzat másik érve, hogy éhen halna az ország, mert műtrágyák és növényvédőszer nélkül nem tudnának eleget termelni. Még ma is arra az 1950-es évektől sulykolt érvre hivatkoznak, hogy így lehet a termés hozamot növelni, de hiába termelünk többet, ha nincs benne annyi tápanyag, mint az ökológiai gazdálkodással termelt növényekben. A Greenpeace laboratóriumában idény előtt, márciusban vizsgáltunk több mint húsz helyről beszerzett primőr paprikákat. Találtunk olyat, amiben 17-féle vegyi anyag-maradvány volt. Tehát nemcsak nincs bennünk elég tápanyag, de még az egészségünkre káros vegyi anyagokat is bőven tartalmazznak.

A növényvédőszer egészségre gyakorolt hatását nem vizsgálják, nem kötik engedélyhez?

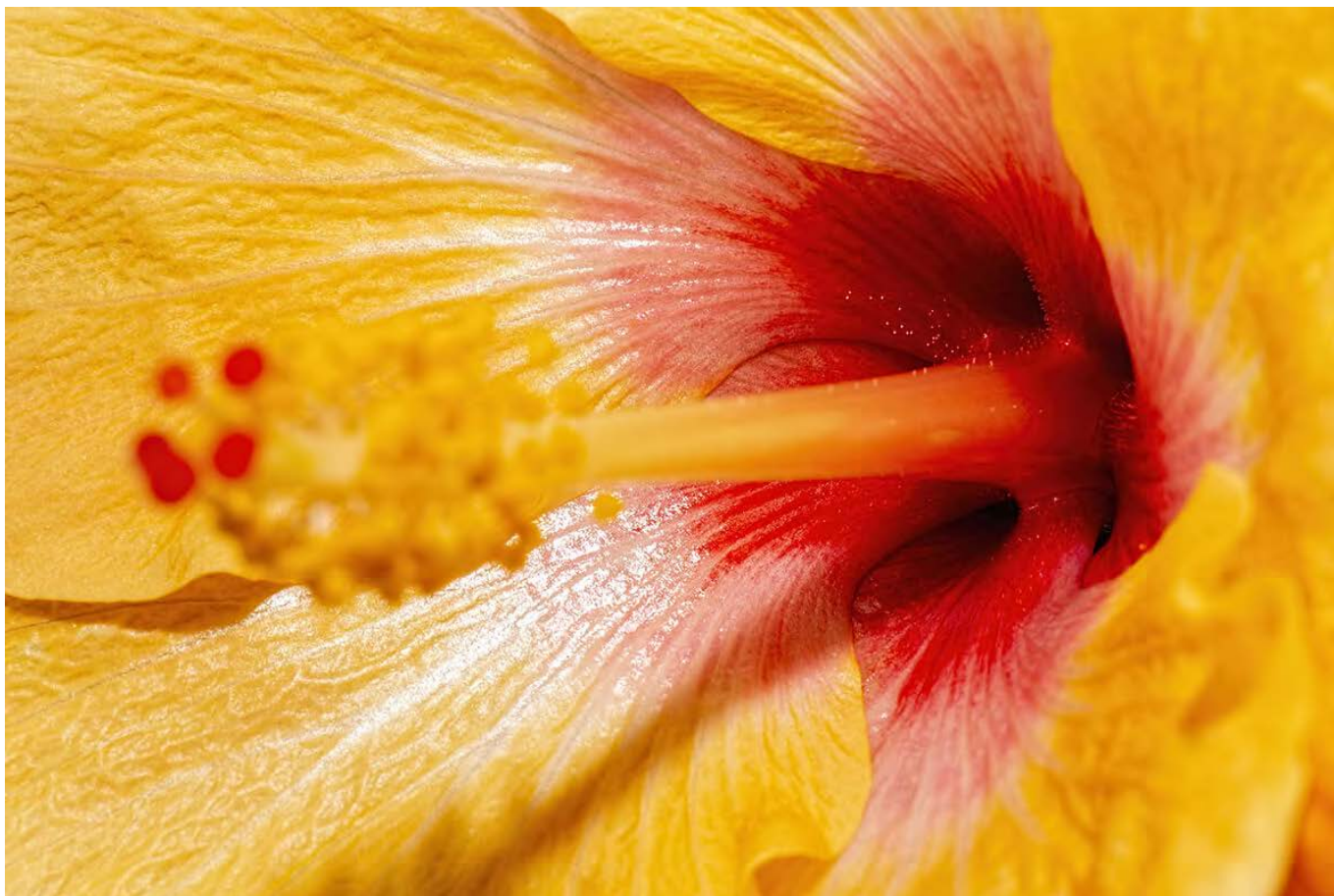
De igen, csak hogy ezeket egyenként vizsgálja meg az Unió, állatkísérletek alapján következtetnek, hogy milyen koncentrációban lehet az emberre és a környezetre biztonságos az adott vegyület. Manapság azonban több százféle növényvédő szert használnak, és ezek kombinációjáról fogalmunk sincs. A Greenpeace angliai laboratóriumában vizsgálták egy gombaölő és egy rovarölő szer egymásra gyakorolt hatását, és azt találták, hogy a gombaölő ezerszeresre emelte a rovarölő hatását a méhek esetében, mert ezerszer kisebb koncentrációnál már elpusztultak a méhek. És ez csak két növényvédőszer. Számos nemzetközi kutatás bizonyítja, hogy a rákbetegségek és a különféle allergiák jelentős részében, az Alzheimer- és a Parkinson-kór terjedésében is szerepet játszanak ezek a vegyi anyagok, és bizonyos rovarölőszerek mérhetően csökkentik a gyerekek IQ-szintjét, mert ezek idegmérgek. Az Európai Parlament által megrendelt, nagy összefoglaló tanulmány szerint 125 milliárd euró kiesést jelent Európának az emiatt várható, élethosszig tartó csökkent munkaképesség. Sajnos, ezeknek a növényvédőszereknek az árába nem számolják bele a hosszú távú társadalmi költségeket.

a saját egészségünket
veszélyeztetjük

A FAO, az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének tanulmánya és több más nagy kutatás is azt bizonyítja, hogy több és jobb minőségű élelmiszer termelhető

ökológiai módszerekkel, helyben termeléssel, a kisgazdaságok életben tartásával, mint nagyüzemi mezőgazdasággal. Magyarországon hatalmas területeken kukoricát, napraforgót és repcét termesztene. Ezek nem az emberek táplálását szolgálják, hanem a nagyüzemi állattartást, ami globálisan az összes mezőgazdasági terület 75%-át használja el. Emiatt irtják az őserdőt Dél-Amerikában, és telepítenek szója zöldsivatagokat. Ebben az EU-nak nagy felelőssége van, mert az ott termelt, génmódosított szója jelentős része ide jön takarmányként. A WHO már évek óta újra és újra figyelmeztet, hogy 75%-kal több húst és tejterméket fogyasztunk, mint amennyi egészséges lenne, de ezzel nemcsak a saját egészségünket veszélyeztetjük, hanem súlyosan megterheljük a környezetet is. Jelentősen csökkenteni kellene a hús-

és tejtermékfogyasztást, és a hazai nemzeti parkokban szabadon tartott, legeltetett állatok húsát kellene fogyasztani, nem a külföldről, például Chiléből ide szállított húsokat.

Mindezeket figyelembe véve ökológiai módszerekkel, kevesebb pazarlással Európában bőven meg tudnánk termelni a megfelelő mennyiségű, de sokkal jobb minőségű táplálékot. Ráadásul ez a klímára és az élővilágra is jótékonyan hatna, mert az üvegházhatású gázok közel 50%-a származik az élelmiszerelőállítási folyamatokból, nemcsak a mezőgazdaságból, hanem a sok felesleges szállításból, például amikor egy joghurt összetevőit tízezer kilométerekre szedjük össze, pedig 10 kilométerre is megtalálható. Azon is el kell gondolkodnunk, hogy nagy területeket használunk el a biodízel, bioetanol előállításához szükséges növények termesztésére, arra hivatkozva, hogy az megújuló energiaforrás, holott könnyű belátni, hogy a kőolaj alapú mezőgazdaságban termelt növény használatával összességében nem védjük a környezetet.

A tudás tehát megvan, csak politikai akarat kellene a rendkívül erős lobbik visszaszorítására.

A globális növénytermesztés és élelmiszer-ellátás 30%-át a kis (2 ha alatti) területtel rendelkező gazdálkodók adják. Ők használják a mezőgazdasági területek 25%-át, és nekik köszönhetjük a még meglévő agrobiológiai sokféleséget. A KAP reformja elvileg a kiskgazdáknak juttatna több támogatást. Ezzel mi a helyzet?

Nagyon fontos lenne, hogy azok a kezdeményezések kapjanak támogatást, amelyek a közösség érdekeit szolgálják, és nem nagy cégek zsebét tömik meg.

hatalmas összegeket kapnak

Itthon a reklámszöveg mindig is a kiskgazdák védelme volt, de a valóságban az állami földek bérbeadásakor és a privatizáció során

sem ezek a célok érvényesültek. A Kishantosi non-profit Vidékfejlesztési Központot, az ott folyó oktatást és biogazdálkodást is tönkretették, odaadták a földeket állítólagos gazdáknak, akik között volt használtruha-kereskedőtől építési vállalkozón át mindenki. A nagyüzemi állattartásban hatalmas összegeket kapnak, pedig a kis állattartókat kellene támogatni, akiknek 10–20 legeltetett tehene van. Számos példát láttunk arra, hogy különböző ürügyekkel, például, hogy nem jól töltötte ki az igénylési lapot, visszavontak támogatásokat, és újraosztották a saját szempontjaik alapján. Időnként egy-egy gazdának adtak, akit aztán mutogatni lehetett, meg néhány hangadónak.

A többi európai országgal összevetve, mennyire súlyos Magyarországon a helyzet?

Speciális eset, hogy a földrablást nálunk a saját kormányunk végezte, de földrablás zajlik a többi európai országban, sőt az egész világon. Ennek az a fő oka, hogy az elmúlt 30 évben az élelmiszeralapanyagok ára 40–60%-kal csökkent. A gazdálkodókat hozzászoktatták, hogy ne önellátásra termeljenek, hanem eladásra, exportra. Ha valaki például Szabolcsban nagy mennyiségben almát termel, azt el kell adnia, és ilyenkor bejönnek a dömpingárok, annyira nyomják le az árat, amennyire csak

akarják. Ha 14 forintért veszik át az alma kilóját, a gazda nem tud mit tenni, nem tud teherautókat szerezni, hogy felvigye a termést a budapesti piacra. Vagy eladja annyiért, vagy le se szedi, hanem kihúzza az almafákat, és következő évben már kukoricát termel rajta. A kisgazdák egyszerűen nem tudnak megélni, ezért inkább olcsón eladják a földjüket, és a városban próbálnak szerencsét. Vidékről menekülnek az emberek, főleg a fiatalok, ami megöli a vidéket és növeli a városi munkanélküliséget.

Az EU 2018-ban 58,82 milliárd euróval támogatta a mezőgazdasági termelőket. A teljes uniós költségvetés 160 milliárd volt. Ez kevés, elég, sok?

Az uniós forrásokból irreálisan sokat kap a mezőgazdaság, ami torzítja a globális piacot. A legnagyobb gond a terület alapú támogatási rendszer. EU-támogatás nélkül a piac és a józan ész diktálná, hogy mit és hogyan termelnek a gazdák. A terület alapú támogatás azt jelenti, hogy mindegy, mit csinál valaki, a terület nagyságának megfelelő mennyiségű támogatást kap. Magyarországon egy adott terület

bevételeinek minimum fele az EU-támogatás. Emiatt olyan területeket is bevontak a termelésbe, ahol egyáltalán nem megfelelőek az adottságok, és a támogatás jelenti az egyetlen bevételt, de még így is megéri. Kivágták a kis erdősávokat, bozótost, lecsapoltak kis vizes területeket, ami az egyre szárazabb klímában katasztrofális következményekkel jár, csupán hogy be tudják mutatni a műholdfelvételen: ott is folyik termelés, és jár utána támogatás. Azt próbáljuk elérni, hogy a közösségi támogatásokkal a közösség érdekeit, az egészséges étel-miszer-termesztést, a környezetvédelmet szolgáló gazdákat segítsék.

A területi alapú támogatás nyilván a legegyszerűbb, a legkönnyebben adminisztrálható. Hogyan lehetne megvalósítani az ökológiai szemléletű támogatást?

rossz a támogatási rendszer

Számos megoldás lehetne. Érdekes kezdeményezés, hogy az osztrákoknál például azt vizsgálták, egy adott területen mennyi madár van.

Indikátorokkal lehetne ellenőrizni, hogy a gazdálkodó tönkretette a területét vagy megővta az élővilágot. Abból is látszik, hogy rossz a támogatási rendszer, hogy Magyarországon az EU-csatlakozás óta eltűnt a mezőgazdasági területeken a madarak 40%-a.

Az Európai Bizottság 2020 novemberében nyilvános konzultációt hirdetett meg a KAP-ról, 2021 februárjáig várják a visszajelzéseket. Van még remény, hogy változik az irány?

A Greenpeace és számos civil szervezet ezen dolgozik. Igyekszünk elérni, hogy ezek az információk eljussanak mindenkihez. A társadalmat rá kell ébreszteni, hogy mi a tét.

Meg kellene győzni a döntéshozók közül azt, aki meggyőzhető, hogy hosszú távon még az oligarchák sem járnak jól, ha tönkreteszik a termőföldet. A hazai kutatások szerint, ha így megy minden tovább, 2050-re Magyarország kétharmada száraz sztyeppe lesz, ahol legeltetni sem lehet, nemhogy kukoricát vagy búzát termelni.

Több európai ország vezetői kiálltak a változtatás mellett, nagyon szerencsés, hogy jelenleg német elnökség van az EU-ban, mert határozottan támogatják a zöld értékeket. A döntésbe most csak a mezőgazdasági minisztereket vonják be, holott ez egészségügyi, szociális, környezetvédelmi kérdés is. Komoly lobbizás folyik, hogy szélesebb körben szülessenek meg ezek a döntések.

Attól tartunk, ha sikerül is jó anyagot elfogadtatni, a túlságosan rugalmasan hagyott nemzeti végrehajtás még számos buktatót rejt. Azt szeretnénk, hogy minden országnak le kelljen írnia, mit akar végrehajtani, és a Bizottság úgy adja a támogatásokat, hogy ellenőrizi, valóban megtörténtek-e a vállalt változások. Ennek talán lenne elég ereje, hogy jó irányban befolyásolja a folyamatokat.

kép | adobe.com

Petschnig Mária Zita

ÁLLAMADÓSSÁG

2020-12-18 | **ESSZÉ**

A kormány eredeti terve 2020-ra az volt, hogy csak egyszázalékos lesz az államháztartás hiánya a bruttó hazai termékhez (GDP) viszonyítva, ami az előző évi deficit megfelezését jelentette, az államadósság rátája ^[1] pedig – szintén a GDP-hez mérten – 63,4 százalékra csökken. A világjárvány azonban mindent felborított. 2020 végén – a Pénzügyminisztérium prognózisa szerint – a deficitráta az eredeti terv 8-9-szerese lesz, az államadósság rátája pedig visszaőhet a 2009-es globális válság

szintjére (78-80%). Ám ezekben a számokban, megítélésem szerint, nemcsak a vírus okozta termelés kiesés és többletkiadás játszik szerepet. Erősen benne van a kormányzati politika is, amely az esztendő folyamán 180 fokos fordulatot vett korábban vallott költségvetési, eladósodási politikájához képest.

Harc az adósság növekedése ellen

Ez év márciusában Orbán Viktor a Magyar Kereskedelmi és Iparkamarában tartott előadásában a hitelek felvételét még „ördögtől valónak” tartotta, ami ellen mindenképpen harcolnunk kell. Az elkövetkező évekre két célt fogalmazott meg: hogy megőrizzük az Unióval szembeni 2 százalékpontos növekedési előnyünket, és hogy nullára csökkentsük a devizában fennálló adósságunkat. Még áprilisban is azt vallotta, hogy 2020-ban a válság ellenére 3 százalék alatt kell tartanunk az államháztartás hiányát ^[2], nem szabad a költségvetésnek efölött többletforrásokat bevonni, mert abból újra eladósodás lesz, és a spekulánsok martalékává válunk. Lényegében ezzel indokolta, hogy – más országokhoz, például Ausztriához képest – miért olyan szűkmarkú a kormány, miért nem kompenzálja vagy kompenzálja nagyobb mértékben a cégek és a háztartások válság miatt kieső jövedelmét.

Orbán a hitelek felvételét elutasító politikáját április végén, május elején is megerősítette, amikor kikelt Soros György örökjáradék-kötvényének ajánlata ellen. Soros az Uniónak javasolta, hogy a válság legyűrésére felállítandó Helyreállítási Alap forrásait olyan kötvények kibocsátásával teremtsék elő, amelynél csak a kamatokat kell fizetni, a kölcsön törlesztése tetszőleges időben történhet. Ennél jobb ajánlatot adós nem is kaphat, hiszen a tőkét korlátlan ideig használhatja, ráadásul igen alacsony, 0,5 százalékos kamattal. Ám Orbán ezt azonnal elutasította, rámutatva, hogy az „ördög” így akarja örökre eladósítani, „adósrabszolgaságba dönteni” Európát. Olyan súlyosnak ítélte a problémát, hogy beemeltette a június elejétől meghirdetett nemzeti konzultációba is. Ennek a 10. kérdése így hangzott: „Ön elutasítja Soros György tervét, amely beláthatatlanul hosszú időre eladósítaná hazánkat?” Válaszolni igennel vagy nemmel lehetett. A kitöltött kérdőívet visszaküldő 1 682 295 fidesznevelte honfitársunk 96 százaléka igennel válaszolt.

a magyar emberek nem
szeretik

Megjegyzem, az Unió örökjáradék-
kötvény helyett egészen más
finanszírozási megoldásban
gondolkodott, közös
kötvénykibocsátásban, amit 2026-tól

2058-ig kellene törleszteni (valószínű, a kamat nem lesz kisebb 0,5 százaléknál).

Orbán eleinte ez ellen is berzenkedett – mondván, a magyar emberek nem szeretik a hitelfelvételt –, de aztán elállt a közös eladósodás megvétőzésától, mert hogy ő nem akar rosszat az Unió kölcsönére rászorulóknak.

Nem sokkal ezután még megengedte azt a „gondolatkísérletet” is, hogy mi esetleg nem kérünk ebből a helyreállítási alapból, vagyis – a saját érdekét követve, hogy ti. ne legyen kontroll – kb. 6-7000 milliárd forinttól fosztotta volna meg az országot.

Az adósság felpörgetése

A lefüggönyözött kormányablakok mögött ugyanakkor valószínűsíthetően nagy harcok folytak. Erre következtethetünk abból, hogy az Államadósságot Kezelő Központ áprilisban 1 milliárd euróról 4 milliárdra emelte 2020. évi hitelfelvételi tervét. Mondván, a járvány be fogja szakítani a termelést, mély válság lesz, az országot pedig finanszírozni kell, és addig lépünk a piacokra, amíg viszonylag kedvező feltételek mutatkoznak számunkra. A jegybank megnyilvánulásaiából azonban ennek az ellenkezője volt kiolvasható. Nemcsak abból, ahogy elnöke az eladósodásról vélekedett, hanem hogy az MNB lényegében szeptember végéig kitartott – egyedülként – amellet, hogy idén nem lesz visszaesés a magyar gazdaságban, sőt, még egy kis növekedés is lehetséges. Ez zene volt Orbán fülének, megnyugtathatta magát: nem kell sok pénzt kiszórni a népnek. Ám ekkor is többféleképpen játszott. Elengedte a kölcsönfelvételt, az eladósodás felpörgetését, ugyanakkor népe előtt úgy tett, mintha harcolna ellene, harmadrészt esze ágában nem volt a többletpénzekből a rászoruló népnek juttatni. A GDP 20 százalékára taksált válságkezelő alap – amely arányosan az egyik legmagasabb volt az Unióban – a legsmucigabbnak bizonyult a rászorultak finanszírozásában.

A kulisszák mögötti belső harcokra utalhatott, hogy Orbán maga mellé vette Nagy Mártont, aki nagy valószínűséggel a Matolcsy Györggyel folytatott viták miatt távozott a jegybank alelnöki pozíciójából.

A kormányzati kommunikációval szemben a Kincstár már áprilisban eladott 2 milliárd euróért olyan állampapírokat, amelyek 6 és 12 éves lejáratúak voltak 1,125 és 1,625 százalékos fix kamatok mellett (ez a német papíroknál magasabb). Júniusban megtörtént 1,5 milliárd eurós „zöldkötvény” értékesítése, szeptemberben – euróban számítva – fél milliárdot vontunk be a japán piacokról. Novemberben pedig 2,5 milliárd eurónyi kötvényt bocsátottunk ki 10 és 30 évre szólóan 0,5 és 1,5 százalékos kamattal.

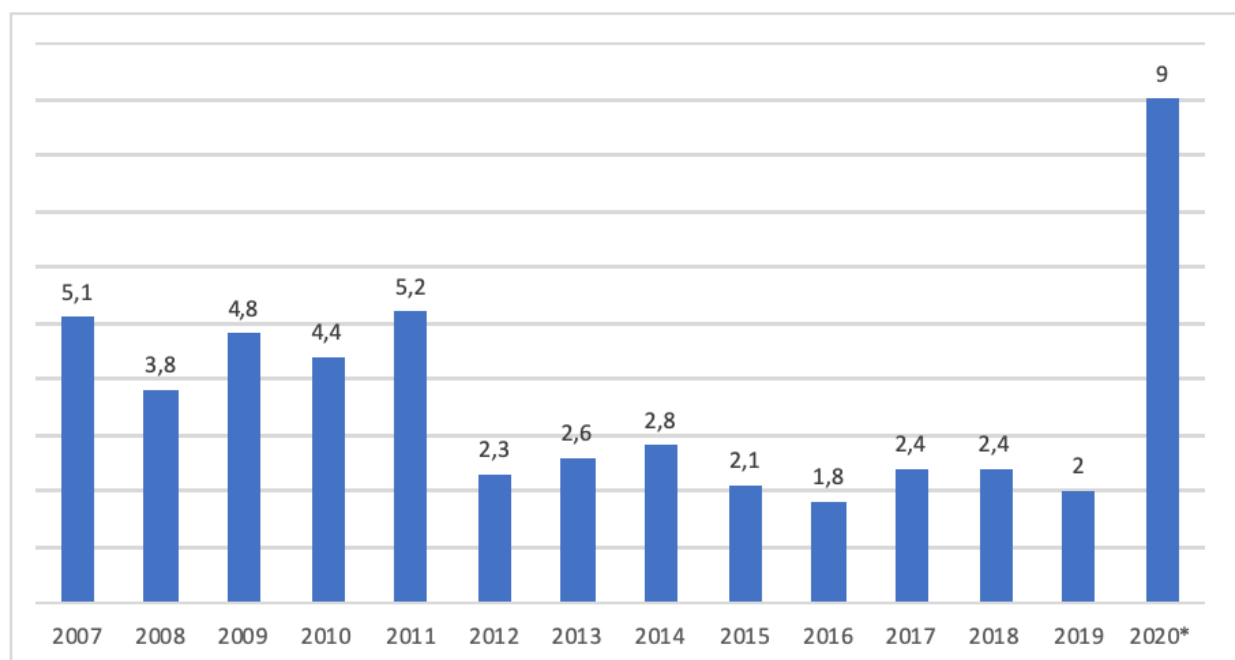
nem közgazdasági probléma

Az év végén tehát ott tartunk, hogy 6,5 milliárd eurónyi hitelt vettünk fel a nemzetközi piacokon, ami korántsem

egyezik a márciusban megfogalmazott célokkal, hogy le kell nullázni devizában fennálló adósságunkat. A Pénzügyminisztériumban úgy számolnak, hogy a teljes államadósság az év végén kb. 5300 milliárd forinttal nagyobb lesz az előző évinél, vagyis visszanő arra a szintre, ahonnan 2011-ben Orbán az államadósság csökkentésének programját elindította. Akkor azt mondta, az államadósság nem közgazdasági probléma, hanem ellenség, amit ha nem győzünk le, az győz le bennünket.

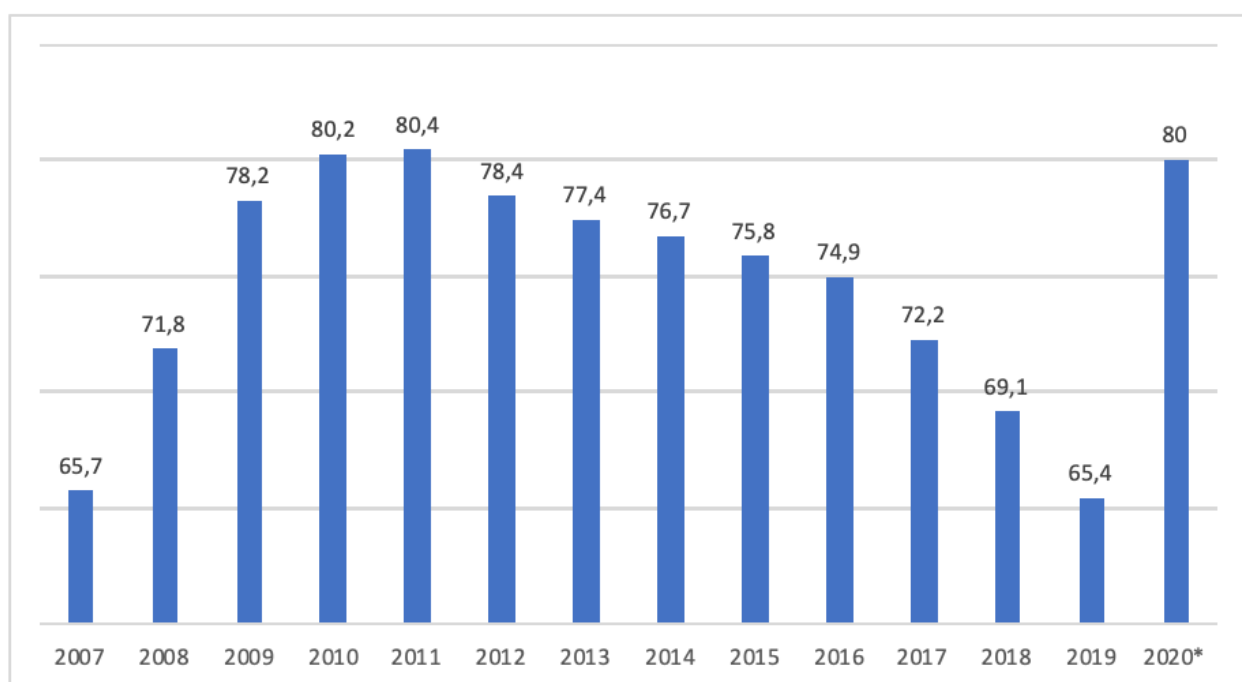
A Varga Mihály által prezentált prognózis szerint győzelemről szó nem lehet, hiszen az adósságráta nemcsak visszanő a 2010. évi szintre, de kétszer olyan gyorsan emelkedik, mint a globális válságban kikényszerült IMF-EU-IBRD hitelfelvételkor. Akkor a Fidesz-MPP szóvivője, Szijjártó Péter ezt a kölcsönfelvételt (20 milliárd eurót kaptunk a devizatartalékok megerősítésére) úgy minősítette, hogy Gyurcsány „szégyenpadra ültette az országot”, és a hitel megterheli a jövő nemzedékét. Ezzel szemben Orbán Viktor a most novemberi 2,5 milliárd eurós kölcsönt győzelemként ünnepelte, mint ami mutatja, hogy a nemzetközi tőke bízik bennünk, jó irányban mennek a dolgaink...

Az államháztartás hiánya a GDP százalékában

*tervezett

Államadósság a GDP százalékában

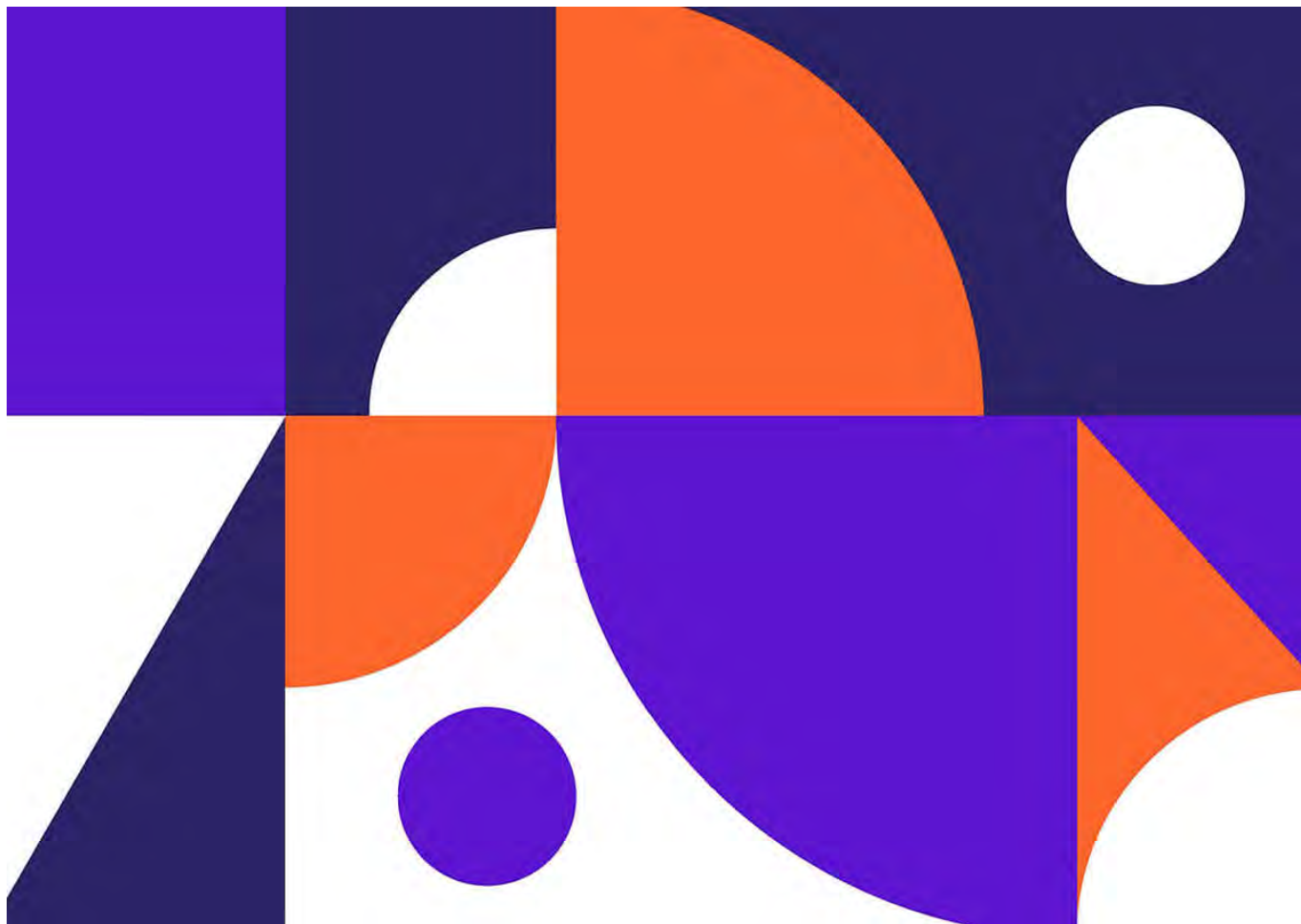
*tervezett

Forrás: KSH

Orbán pálfordulásának tényezői

Ezek után felvetődik a kérdés: mi okozta, hogy Orbán Viktor szabadon engedte egyik nagy ellenségét, az adósságot. A Varga Mihály által kiszivárogtatott adatokból kiolvasható, hogy 2021-ben sem lesz ebben érdemi korrekció. Hiszen a májusban bemutatott költségvetési törvényben jövőre az államháztartás deficitjének rátája alatta maradt az Unió által kívánt 3 százaléknak, december elején viszont ezt az adatot a pénzügyminiszter 6,5 százalékosra taksálta. ^[3] A kormányzat fiskális politikájának gyökeres fordulatában – megítélésem szerint – több tényező együttállásáról lehetett szó.

1. A fiskális politikát a mindenkori konkrét körülményektől függően annak alapján kell kialakítani, hogy miképpen tudja az államháztartás leginkább elősegíteni hosszabb távon a gazdaság és társadalom kiegyensúlyozott és tartós fejlődését. Orbán szempontja azonban nem ez, hanem mindig politikai, a hatalom (és a pénz!) megtartására irányul, ami a mindenkori „itt és most” problémák rövid távú megoldását jelenti. Döntései szituatívak. Amikor Gyurcsányt kellett 2008 végén lefejezni, adósságellenes volt ^[4], fél év múlva már azt pedzegette, hogy majd nekik is kell ilyen kölcsön a Valutaalaptól.

A miniszterelnök nehezen törődött bele, hogy az államháztartás hiányát az Unió szabályai szerint a GDP 3 százaléka alatt kell tartani, mert ez erősen korlátozta mozgásterét. Hosszas huzavona után – 2012-re – megértette, hogy ha nem engedelmeskedik, elvonják a kohéziós alapok egy részét. Vagyis a félelem a pénzmegvonástól nála gazdaságsszabályozó lett, és elfogadta Matolcsy unortodoxnak nevezett döntéseit, amelyek valójában ad hoc, a növekedési alapok meggyengítésével járó ötletek, vagdalkozások voltak. Nélkülözik az átgondolt, koherens gazdaságpolitikát.

Orbán Viktor az adósság elleni küzdelemben azért állt bele, mert a 2010 második felére kialakult totális zűrzavarból ^[5] csak valami új teóriával tudott kimenekülni – ezt tanácsolták neki –, erre szolgált a Széll Kálmán Terv. Ebben olyan radikális adósságcsökkentő pályát írtak le, amivel 2014-ben majd előállhat és választásokat nyerhet, hiszen nagyon mélyről indulva gyors eredményeket lehet felmutatni. A terv az államadósság rátáját 80 százalékról 2015-re 64 százalékra csökkenthetőnek

állította be, figyelemmel az időközben belendülő növekedésre, a magán-nyugdíjpénztári megtakarítások adósságtörleszthetőségére és e rendszer felszámolására. Az előbbiből 3000 milliárd forint volt remélhető, a beszántásból pedig évente több száz milliárd forintos költségvetési bevétel. Így lett az államadósság elleni küzdelem politikai céljá, s Orbán egyetlen percig sem mérlegelte, hogy az adósság csökkentéséért vívott harca hosszú távon mit követel a magyar gazdaságtól és társadalomtól. Hogy a mennyiségi visszaszorítás mögött milyen strukturális problémákat okoz (nyugdíjfinanszírozás, oktatás, egészségügy, környezetvédelem stb.).

József tanácsával szemben

Annyira persze nem volt elkötelezett Orbán Viktor az adósság visszaszorítása mellett, hogy egyszer is deficitmentes államháztartást prezentáljon. Hogy a „hét bő esztendőben” tartalékot képezzen. A bibliai József tanácsával szemben a bőség éveiben (utóbbi idők) termelődő év végi megtakarításokat is rendre kiszórta. Több száz milliárd forintot adott az őt támogató egyházaknak, a határon túliaknak és a sportnak. Bár a Brüsszel megkívánta 3 százalékos ráta alatt maradt a deficit, a választások előtti és alatti években a százaléka megemelkedett.

2. Meggyőzhették Orbán Viktort, hogy 2021-ben nem lesz elégséges az ország finanszírozására a belső megtakarításokból szerezhető forrás (ráadásul jó drágán, l. Magyar Állampapír plusz), ki kell menni a nemzetközi piacokra. Jövőre viszont az idei nagy deficittermelések után megugrik a kereslet, és csak drágán – legalábbis a 2020. évinél drágábban – lehet majd forrásokhoz jutni. Vagyis biztonsági tartalékolás is indokolhatta a kölcsönök felvételét, ami Orbánnak azért is előnyös volt, mert a piaci szereplők semmilyen feltételt nem szabtak – az IMF-hez visszakuncsorgás esetén ez nem lett volna elkerülhető.

3. Orbán 2020 után már csak a le nem hívott, előző ciklusból megmaradt uniós forrásokkal számolhat, és ezek nagyon megfogyatkoztak. Az új, 2021–2027 közötti periódus pályázatait jó, ha 2023-ban lehet elérni. Nekünk viszont itt lesz 2022-ben a választás.

4. Azt is tudta Orbán, hogy mit jelent számára a jogállamiság kritériumainak figyelembevétele az uniós pénzek lehívásánál. Erről árulkodott, amit az Angela Merkelnek küldött levelében írt: amit Merkel kér tőle, az „öngyilkosság”. Eurómilliárdokkal a háta mögött bátran lengethette az Unió 25 államával szemben a maga vétójogát. S bár úgy tett, mintha lemondott volna róla, mindent el fog követni a jövőben is, hogy uniós pénzeket ne veszítsen, továbbra is harcolni fog a jogállami mechanizmus figyelembevétele ellen, de ehhez a harchoz is kellenek pénzügyi pufferek. Varga Mihály szerint az év végéig begyűjtött forrásokkal 2021 is finanszírozható, nem kell senkitől sem kölcsönkérni.

Záró megjegyzések

Nemcsak azzal van problémám, hogy az eladósodás – drágábban a szükségesnél és lehetségesnél – újból felpörgött. A fő gondom – aminek jeleit 2020-ban is felmutatta a kabinet –, hogy a kölcsönöket nem hatékonyan fogják felhasználni, nem úgy, hogy

azok kitermeljék visszafizetési forrásaikat, hanem a barátoknak, üzletfeleknek osztogatják. A hatékonysági, megtérülési, piaci verseny-támasztotta követelmények nélkül kifolyó pénzek pedig gyakorlatilag elfecsérlődnek. Úgy, mint az előző rendszerben, ahol a tőkeáramlásnál a piaci mechanizmusokat kikapcsolták, és a pénzeket a politika irányította. Így kevesek meggazdagodása közben a nemzet szegényedik, s még az egykori szocialista országokhoz mérten is lecsúszhatunk. És sem Kína, sem Oroszország nem segít ki bennünket.

1. A ráta számlálójában az állam felgyűlt adóssága szerepel – 2019 végén ez 31 778 milliárd forintot tett ki. A mutató változása függ az adott évben kitermelt államháztartási hiánytól, az adósságot terhelő kamatoktól, devizában fennálló része pedig a forint árfolyamától. Az adósságállomány forintban kifejezett értéke deficitcsökkentés, emelkedő kamatlábak és romló forintárfolyam mellett természetesen növekszik. Tavaly például több mint 4000 milliárd forinttal emelkedett. Ugyanakkor az államadósság rátája csökkenhet, mint történt ez 2019-ben is, ha a nevezőben szereplő, forintban számított GDP gyorsabban emelkedik, mint a számlálóbeli adat. ↑
2. Ezt a maastrichti kritériumot akkor az Unió már feloldotta, vagyis lehetővé tette, hogy a válság mérséklése, legyűrése érdekében a költségvetési politika a 3 százalékos deficitkorlát eltörlésével fellazulhasson. ↑
3. Ez év áprilisában a PM a legrosszabb variáns szerint, ami több mint 7 százalékos GDP-visszaeséssel számolt 2020-ra, és csak 3 százalékos növekedéssel 2021-re, még csak 3,7 százalékra vélte a GDP arányában mért államháztartási hiányt. ↑
4. Figyelmem kívül hagyva, hogy a nagyhitel felvételével hátrították akkor a szimbolikus államcsőd valósággá válását. ↑
5. A nyár folyamán tárgyaló IMF küldöttséget elküldte, az önkormányzati választások után sem álltak elő azzal, amire a befektetők vártak: koherens, a költségvetést strukturális reformokkal rendbe tevő gazdaságpolitikával. S azért nem, mert nem volt ilyen terve a Fidesznek, Matolcsyék csak akcióztak, ami a kiszámíthatatlanság szülőanyja, a befektetők legfőbb elriasztója. Az ilyen-olyan elvonásokra – vagyis a bizonytalanság folytatódására – számítani lehetett, hiszen az egykulcsos személyi adórendszer mintegy 500 milliárd forintos lyukat vágott a költségvetésben. ↑

kép | adobe.com

Ács József

PALACKPOSTA A NEKROPOLISZBÓL

[VISZONTLÁTÁS]

2020-12-03 | **PRÓZA, VISZONTLÁTÁS**

Levendel Júlia: **Kijárási tilalom** című írásához

„A kijárási tilalom csakugyan nekropolisszá változtat egy várost”, írta Levendel Júlia 2005 májusában. Rácsodálkozom a dátumra. Ez még az előző évszázad, ami 2001 szeptemberében kezdődött és tizennégy évig tartott. Két összeomlás határolta.

Meglódult a világ leghatalmasabb hadigépezete, meglódultak a kibombázott ember-tömegek. Új erők szabadultak el: nem valami történt a világban, hanem a világ változott meg. Hirtelen minden új, fenyegetéssel terhes jelentést kapott.

Novemberi éjszaka. Palacsintaként szétterülő hideg az utcákon, sűrűsödő köd.

Mikor először találkoztam a *kijárási tilalom* kifejezéssel, izgalmasnak tűnt, nem vészjóslónak. Hiszen szerettem otthon lenni saját játékaim és könyveim társaságában. Annak ellenére, hogy lefekvés után a sötétben semmilyen módon ki nem oltható gyanakvás támadt bennem. Valaki van a szobában. Csontváz. Vagy betörő. Meghúzódik a szekrény és a fal közti résben vagy az ágy alatt. Tudja, hogy nem látom, s tudja, hol vagyok. Én meg csak annyit, hogy valahol ott van: eleve egyenlőtlenek a feltételek, s nálam nyilván sokkal erősebb.

van félnivalóm

A tévében sugárzott aktuális sci-fi sorozat egyik epizódjában önmagát láthatatlanná tevő sorozatgyilkos közeledett a lépcsőn. A bázis parancsnoka azonban rájött, hogy hőkamerával ki lehet mutatni a körvonalát. A

monitoron lépkedő ködfehér alakban ráismertem rettegésem tárgyára. Hőkamera híján is torkon ragadott a bizonyosság: van félnivalóm.

Nyári zivatarok idején, mikor hirtelen besötétedett, nem maradtam bent a házban, inkább kiültem a fal tövébe. A dörrenésektől, villámcsapásoktól cseppet sem féltem: élveztem az elemek tombolását. Odabent nem tudtam volna megmaradni.

Felkapcsolhattam volna persze mindenhol a villanyt, a konyhában, fürdőszobában is, ám ez már önmagában ijesztő légkört teremtett volna – vészhelyzet, szükségállapot. A sistergő esőt meg szerettem nézni.

Emlékszem, egy napsütötte délutánon apám művészeti albumai közt tallózva kiemeltem egy kemény fedelű könyvet. Goya rézkarcait tartalmazta: *A háború borzalmai*. Végiglapoztam.

Napokig grimaszba torzult arcokat, kikötözött, karóba húzott, kettészelt, szétszaggatott emberi testeket láttam magam előtt, pedig valójában az iskolaudvaron álltam a tízperces szünetben vagy a konyhaajtóban ültem a pirosra festett hokedlin, míg édesanyám főzött. A látható valóság unalmas, eseménytelen felszíne alatt láthatatlan borzalmak hordái vonultak. Míg a paradicsomos húsgombócot ettem, újra meg újra elképzeltem, hogy valamelyik módszerrel kivégeznek.

Kijárási tilalom? Jól megleszek otthon.

hideg fényű neon alatt

Elsős koromban egy osztálytársam a tanítás végén felvetette, menjek el játszani hozzájuk. Az ötlet meglepett, de némi habozás után igent mondtam. Jól megjegyeztem, melyik

utcasarkon merre fordultunk, hogy majd hazataláljak. Eszembe sem jutott, hogy más fejével is kellene gondolkodnom. Már sötétedett, mikor lenyomtam a bejárati ajtó kilincset. Nagypám szobájában a nemrég felszerelt hideg fényű neon alatt már ülésezett a háromfős tanács. Anyám kiborult. Hogy képzeled, hogy csak úgy elcsavarogsz? Hol voltál idáig?

Megemlegettem. Kijárási tilalom. Iskola után kitérők nélkül irány haza.

Nem ez a büntetés volt az oka, hogy magának való, otthon ülő kamasz lett belőlem. Továbbra is jobban féltem attól, ami láthatatlan. Csak később fogtam fel, hogy ami hordoz, megtart és létezésem súlypontját képezi, éppúgy nem látható.

Gyerekfejjel beleolvastam mindenbe. Az orvosi tankönyvektől jeges rémület szállt meg: kisiskolás korom rettegett csontvázainál, a Saint-Saëns *Haláltáncának* lemezborítóján hajladozó hajcsimbókos figuráknál, de még a szenvedés számtalan formájánál, a legkülönfélébb torzulatoknál is sokkolóbb volt a szövegek fagyos tárgyilagossága, és a betegek szemét szükség esetén eltakaró fekete csík. Kezembe került aztán a Goya-kiadvány rokonsága is: az auschwitzi múzeum fényképes füzet, a vietnami háborúban készült sajtófotók albuma, majd Denis Langlois *Fekete aktákja* (Kossuth, 1975), melyben a korabeli francia igazságszolgáltatás legvérlázítóbb döntéseit foglalta össze tényszerű esetleírásokban. Nem ismertem az életet. A könyvespolcnál ácsorogva annyit értettem csak az egészből, hogy a meghirdetett elvek mögött, a rendezett felszín alatt munkáló erők úgy törnek ránk, mint a szekrény mögött lappangó betörő, és nincs hová fordulni.

Az emberrel bármit meg lehet tenni.

A lejtős úton elzúgó busz moraja, aztán a nekropolisz csöndje. Csalóka béke.

kép | unsplash.com

Fecske Csaba

HA MINDEN PARTI

[VIZSZONTLÁTÁS]

2020-12-02 | **VERS, VIZSZONTLÁTÁS**

Rába György: **A szökevény** című verséhez

komor falak szúrágta bútorok
között a céltalan idő matat
fölriaszt mélyen alvó árnyakat
éledni látszik rég elporladt arc
és önmagába fulladt mozdulat
előtűnik évek dőlt sövénye
mögül hirtelen minden ami volt
s amit az emlékezet beletold
és szellemekkel telik meg a ház
ha óvatlan az ember s nem vigyáz
beavatódik abba ami nincs
ajtót nyitna de letört a kilincs
a sötétben semmi sem világít
nem tudom hogy jutottam idáig
a sorsnak milyen kártyalapja van
ha minden parti kilátástalan

kép | shutterstock.com

Hegedűs Gábor

ELLENSZEGÜLÉS ÉS KONFORMIZMUS

[VIZIONTLÁTÁS]

2020-12-06 | **ESSZÉ, VIZIONTLÁTÁS**

Csepeli György: **Matematika és ideológia** című írásához

Vétkesek közt cinkos aki néma ^[1]

Az emberiség történelme tele van tömeggyilkosságokkal és egyéb rémségekkel. Az áldozatok hol menekülnek, hol ellenállnak. Az elkövetők, közöttük az egyes személyek, hol lelkes, hol közömbös résztvevők. Megértjük a menekülőket, tiszteljük az ellenállókat, a bajba kerültek segítőit, és különösen azokat, akik a tettes oldalon megpróbálták védeni, menteni az áldozatokat. A békés hétköznapiak kártevői nem tömeggyilkosok, „csak” etikai normákat sértenek, legföljebb egyes emberek sorsát siklatják ki. Velük szembeállni kevésbé veszélyes, bár kényelmetlen.

rémítettek tanúi

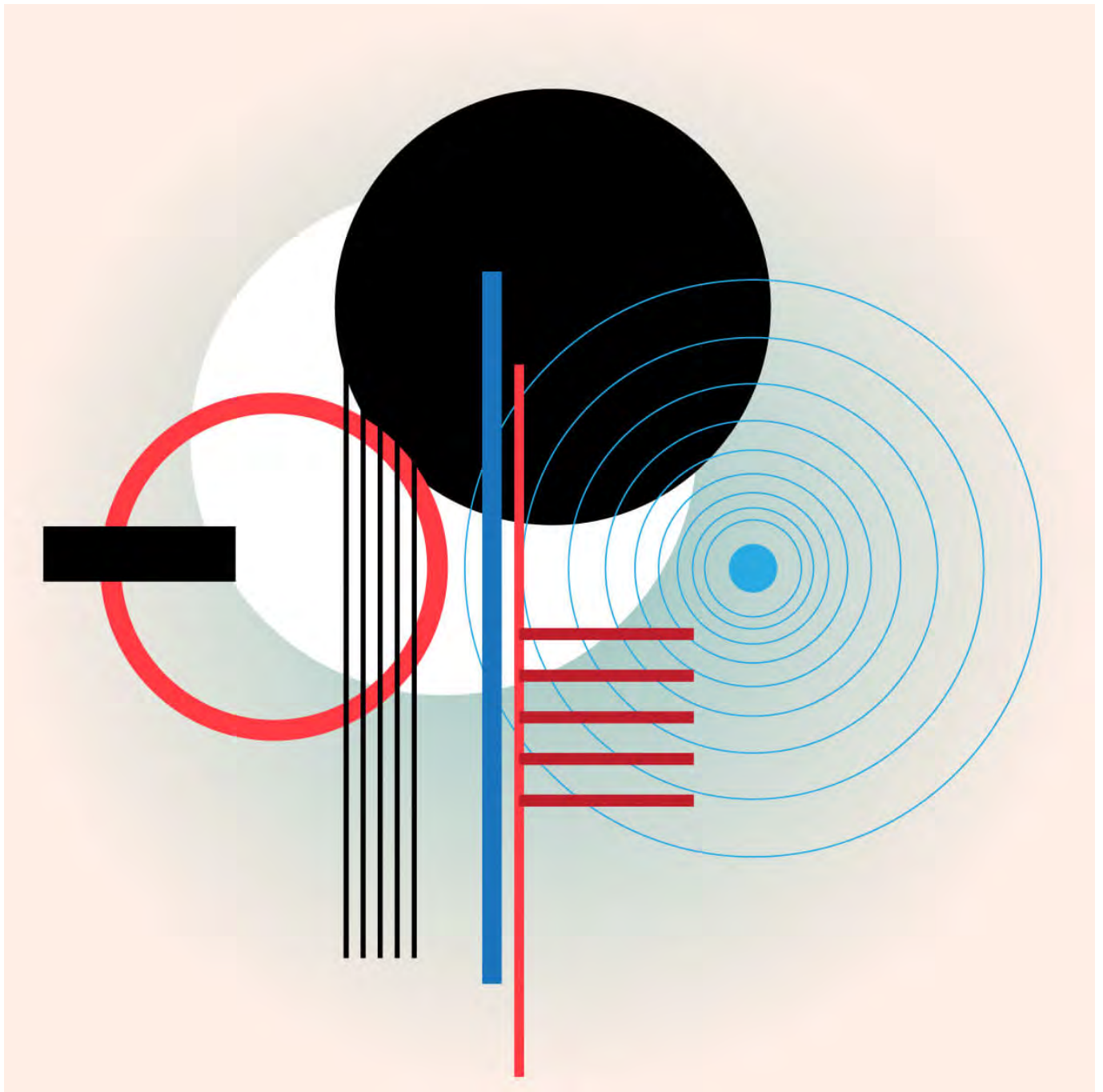
Sajátos helyzetbe kerülnek azok a diplomaták és a másféle hatalmú személyek, akik rémítettek tanúivá válnak. Különösen nehéz döntésekre kényszerülnek közülük, akiknek saját államuk vagy annak szövetségese

az elkövető.

Az 1944-ben Budapesten történelekről tudunk a legtöbbet. A II. világháború alatt a város polgárai közül többen korlátozták a zsidó kisebbség ellen forduló Magyar Királyság népiirtását. Magyarok és más államok polgárai is. Például:

- a semleges Svédország diplomatája, Raoul Wallenberg ^[2] ,
- a „hatáskörét túllépő” svájci diplomata, Carl Lutz ^[3] ,
- az apostoli nunciusként működő, nem csak a kikeresztelkedetteket mentő Angelo Rotta ^[4] ,
- a spanyol ügyvivő, Ángel Sanz-Briz ^[5] ,
- Sanz-Briz munkatársa, a szövetséges Olaszország szülötte és a spanyol polgárháborúban Franco oldalán szerzett harci érdemeiért Spanyolország minden diplomáciai misszióján tisztelettel fogadott, önmagát végül budapesti spanyol ügyvivőnek is „kinevező” Giorgio Perlasca ^[6] (Spanyolország egy, csak a Szovjetunió ellen harcoló, önkéntes hadosztállyal ^[7] vett rész a II. világháborúban).

Kevésbé ismerjük a hasonló, de távolabbi példákat; lássunk néhányat azok közül is!

1915–16-ban, az I. világháború idején a török vezetők, az ifjútörökök^[8] ellenséggként kezelték az országukban élő örményeket; akciójukat a világ nagy része népiirtásként tartja nyilván. A szövetséges Németország ott dolgozó diplomatái közül többen tiltakoztak, vagy kormányukat kérték fel tiltakozásra. A német kormány számára azonban minden másnál fontosabb volt a szövetségesi hűség fenntartása, és nem tett ez ügyben semmit^[9]. Max Erwin von Scheubner-Richter volt az egyik tiltakozó. Ő Németország erzurumi konzulja volt, amíg – éppen tiltakozása miatt – el nem mozdították. Róla érdemes még megjegyezni, hogy a háború után csatlakozott az

orosz ellenforradalmárokhöz, majd Hitler harcostársaként az 1923-as sörpuccs egyik szervezője és legmagasabb rangú halálos áldozata lett. Tőle Hitler első kézből hallhatott az örmények katasztrófájáról, és megállapíthatta, hogy egy gyors népirtás a tömeggyilkosokra nézve következmények nélkül maradhat.

A XIX. század utolsó éveiben a szerencsését a Távol-Keleten kereső Komor család Sanghajba költözött. Az I. világháború idején csomagokat küldtek a Szibériába szállított osztrák–magyar hadifoglyoknak és vendégül látták, akik közülük Kínába tudtak szökni ^[11]. Tevékenységükért a háborúba az antant oldalán 1917-ben beszálló Kínából 1919-ben az angolok ki is toloncolták. Komor Pál hamar visszatért, és a magyar érdekeket képviselő, holland főkonzulátuson tolmácsolt a hadifoglyok hazatérésén munkálkodó Magyar Vöröskereszt Missziónak. 1924-ben megalapította a Magyar Segélyalapot (1940-ig működött), amely kölcsönt nyújtott a hazaútra, munkát közvetített, vagy jótállt hatósági igazolványok kiállításakor. A II. világháború elől közel húszezer zsidó menekült a Japánnal vívott és belső harcoktól is sújtott Kína ^[12] nagyvárosába, Sanghajba. Komor Pál vezette az ő segítségükre 1938-ban létrejött Nemzetközi Bizottságot az akkor már Japán által megszállt városban. Illegális embermentő tevékenysége miatt 1942-ben a japánok letartóztatták. A két világháború között tiszteletbeli magyar konzulnak is jelölték, de – hivatali hiba miatt – 1938-tól nem volt érvényes magyar útlevele sem; 1948-ban hagyta el a polgárháborús Kínát, Kaliforniában halt meg 1973-ban.

kormányára ellenére is

A II. világháború elején, 1939-ben Litvánia visszakapta a Szovjetuniótól a korábban Lengyelországhoz tartozó fővárosát, Vilniust, majd a Szovjetunió megszállta és tagköztársaságként bekebelezte az országot ^[13]. A német csapatok elől Lengyelországból menekülő és helyi zsidók tovább menekültek volna; ennek egyik útja Japánon keresztül vezetett, pl. a Karib-tengeren fekvő Curaçaóba. Ide az ideiglenes litván fővárosban, Kaunasban működő holland konzul (az emigráns kormányé is; 1940 májusában Németország elfoglalta Hollandiát!) vízumot adott a kérelmezőknek. Ugyanitt lett 1939-ben helyettes japán konzul Szugihara Csiune ^[14]. Ő először megpróbált kormányra egyetértésével átutazó vízumot adni a menekülni akaróknak, de mivel erre nem

kapott lehetőséget, megtette – tömegesen – kormánya ellenére is. Amikor 1940 augusztusában a szovjet hatóságok bezáratták a követségeket Kaunasban, elutazóban még a vasútállomáson is adott ki vízumokat, végül – ez már legenda – kiszórt a vonatablakon aláírt követségi papírokat, amelyeket vízummá lehetett kiegészíteni. A szovjet hivatalnokok – megfelelő díjazásért – elfogadták ezeket az okmányokat, a japánok pedig Kína általuk megszállt részébe telepítették a tovább utazni nem tudó menekülteket. Amikor Szugihara 1947-ben hazatért Japánba, a külügyminisztérium elbocsátotta.

A német John Rabe ^[15] a Siemens cég kínai képviselőjének vezetőjeként Nankingban, az akkori kínai fővárosban dolgozott. 1933-ban belépett a NSDAP-ba (a német náci pártba), ő lett a helyi pártszervezet vezetője. Mire a japánok 1937-ben ezt a várost is elfoglalták, az ott élő külföldiek kialakították saját biztonsági zónájukat, az azt irányító nemzetközi bizottság vezetőjének őt választották meg, ő pedig táviratban kérte Hitler közbenjárását a zóna biztonsága érdekében. A zónába – köztük Rabe ingatlanjába – befogadták a támadók elől menekülő kínaiakat, mintegy 250 ezer főt is. A japánok keresték az oda menekült kb. ezer kínai katonát, akit megtaláltak – nagyjából felüket –, megölték; nőket erőszakoltak meg és raboltak el prostitúcióra. A bizottság dokumentálta a történeteket és hivatalosan tiltakozott a japánoknál. Rabe 1938 elején Berlinbe utazott, felhívta a kormány és a nép figyelmét a nankingi borzalmakra. Újból levelet írt Hitlernek, amelyben kérte az erőszak befejezését. A Gestapo letartóztatta, pár nap múlva – a Siemens közbejárására – elengedte, de egyrészt eltiltották a Nankingban történetek terjesztésétől, másrészt áthelyezték Afganisztánba. A háború után a szovjetek és az angolok is elfogták, de nem volt miért elmarasztalniuk; a kommunista hatalomátvételig (1949) rendszeresen kapott Kínából élelmiszer-csomagokat.

A matematika belső világa össze sem hasonlíthatóan egyszerűbb a valóságos világnál. Itt a fogalmak és az összefüggések egyértelműek, tisztán uralkodik a kétértékű logika: egy állítás vagy eldönthető, vagy nem; ha eldönthető, vagy igaz, vagy hamis. Aki valamiről azt állítja, hogy úgy van, annak állítását bizonyítani kell (egyébként csak sejtés), a bizonyítások ellenőrizhetők. A matematikusok belső világa olyan emberi világ, amely főleg ezzel a (viszonylag) egyszerű kérdéskörrel foglalkozik, de az Ember erényei és gyengeségei ugyanúgy jellemzik, mint más, nagy csoportokat.

konformizmus

Alexander Soifer matematikus, a Colorádói Egyetem tanára a Geombinatorics 2015. áprilisi, XXIV (4) számában publikálta *Az Elefántcsont-torony szennyeje* (Dirty Laundry of Ivory Tower) című cikkét. A helyzetük

kényelmét élvező, akadémiai matematikus közösséget próbálja rávenni konformizmusa mérséklésére: ne plagizáljanak, ne hamisítsák a történelmet és ne cenzúrázzanak. Gondosan dokumentált példái a következők:

1. Grigorij Perelman szentpétervári matematikus egy interneten publikált, háromrészes cikksorozatban, 2002–2003-ban bebizonyította az akkor vezető matematikai problémák egyikét, a Poincaré-sejtést. Utána visszautasította az eredményéért megítélt 2006-os Fields-érmet és a bostoni Clay Matematikai Intézet egymillió dolláros Millennium-díját (majd más díjakat is). A cikk ennek okaként bemutatja azokat a manipulációkat, amelyekkel Shing-Tung Yau, a Harvard egyetem Fields-érmes tanára megpróbálja e bizonyítás teljes értékű voltát megkérdőjelezni, és teljessé tételét saját tanítványának tulajdonítani. (Bemutat más, Yau támogatásával megvalósuló plágiumot is.)
2. Az Oberwolfachi (Németország) Matematikai Kutatóintézet hallgat II. világháború alatti múltjáról (az SA- és NSDAP-tag Wilhelm Süss alapította, Hermann Göring jóváhagyásával 1944-ben; ugyanő volt első igazgatója is). A múlt nem változtatható meg, de bemutatható és megítélhető.
3. A Nemzetközi Matematikai Unió Végrehajtó Bizottsága 1981. áprilisban Rolf Nevalinna-érmet alapított. Nevalinna matematikai munkássága erre elegendő okot szolgáltat, de ő volt a II. világháború alatt a finn Waffen-SS parancsnokságának elnöke, és vállalhatatlan kijelentéseket tett (pl. Hitler az európai kultúrát védi).
4. A Zentralblatt für Mathematik (vezető matematikai publikáció ismertető folyóirat) egyik szerkesztőjének felkérésére Soifer szemlészett egy Helmut Hasseról is szóló könyvet (Günther Frei, Franz Lemmermeyer és Peter J. Roquette szerkesztésében 2014-ben jelent meg, címe Emil Artin and Helmut Hasse The Correspondence 1923–1958). A nácikkal kollaboráló, antiszemita, rasszista Hasse „hős, jó emberként

szerepel benne, szinte második Teréz anyaként”. A valóságos Hasse NSDAP-ba való felvételi kérelmét zsidó felmenőkre hivatkozva elutasították ugyan, de a Göttingeni Egyetemen megtarthatta állását és korvett-kapitányként szolgált a német haditengerészetnél a II. világháború alatt. A szemle dicsérte a szerzők matematikai megjegyzéseit, de kifogásolta a valótlan Hasse-képet. Az ismertető megjelent, de a szerkesztő felkérte Soifert, cenzúrázza írását, majd miután ezt elutasította, leszedette az Internetről. A főszerkesztő Soifer tiltakozó e-mailjének hatására az ismertetőt visszavetette.

5. Amint a The New Yorker 2006. augusztus 28-i számának riportjából ^[16] kiderül, a Fields-érem lehetősége arra indította Perelmant, hogy végleg felhagyjon szakmájával. Tőle idézik: „Amíg nem tűntem fel, választhattam: vagy valami csúnya dolgot csinálok – fontoskodom a matematikus közösség integritásának hiánya miatt –, vagy ha nem teszek ilyesmit, akkor úgy kezelnek, mint egy kisállatot. Most, amikor nagyon szembetűnő emberré válok, nem maradhatok semmit sem mondó kisállat. Ezért kellett abbahagynom”. Yaunak nem sikerült kisajátítania Perelman eredményét, de Perelman áttörésének tanulmányozása és alkalmazása címén tanítványaival nyert a Nemzeti Tudományos Alaptól közel egymillió dollárt.

Soifer a példákat a matematikusok leckéjeként értelmezi. „Hallgatásunk nem őrzi meg ártatlanságunkat. Éppen az ellenkezője igaz: bűnrészessé tesz a plágiumban, a történelem átírásában és a cenzúrában. Hallgatásunk eredményeként elveszítjük szakmánk legjobbjait, mint Grigorij Perelmant, aki úgy döntött, nincs mit tennie a konformista matematikusok hallgató többségével. Ne keresünk mentséget magunknak azt állítva, hogy bolond: ő egy józan ember bolond világunkban!”

1. Babits Mihály: *Jónás könyve* ↑

2. https://hu.wikipedia.org/wiki/Raoul_Wallenberg ↑
3. https://hu.wikipedia.org/wiki/Carl_Lutz ↑
4. https://hu.wikipedia.org/wiki/Angelo_Rotta ↑
5. https://archivnet.hu/hetkoznapok/embermento_vedlevelek_1944ben.html ↑
6. <https://www.origo.hu/tudomany/20200131-giorgio-perlasc-a-tobb-ezer-zsidot-mentett-meg-a-koncentracios-tabortol.html> ↑
7. https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9k_Hadoszt%C3%A1ly ↑
8. https://hu.wikipedia.org/wiki/Ifj%C3%BAt%C3%B6r%C3%B6k_mozgalom ↑
9. <https://m.nyest.hu/hirek/ormenyek-torokok-zsidok-nemetek> ↑
10. https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCncheni_s%C3%B6p%C3%A1cs ↑
11. <http://ujkor.hu/content/komor-pal-zaszloalja-a-sanghaji-magyar-hazafi-zido-menekultek-megmentoje-es-a-kinai-magyar-kolonia-partfoga> ↑
12. https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1sodik_k%C3%ADnai%20%80%93jap%C3%A1n_h%C3%A1bor%C3%BA
13. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Litv%C3%A1nia> ↑
14. https://mandiner.hu/cikk/20190729_szugihar_a_csiune ↑
15. https://hu.wikipedia.org/wiki/John_Rabe ↑
16. <https://www.newyorker.com/magazine/2006/08/28/manifold-destiny> ↑

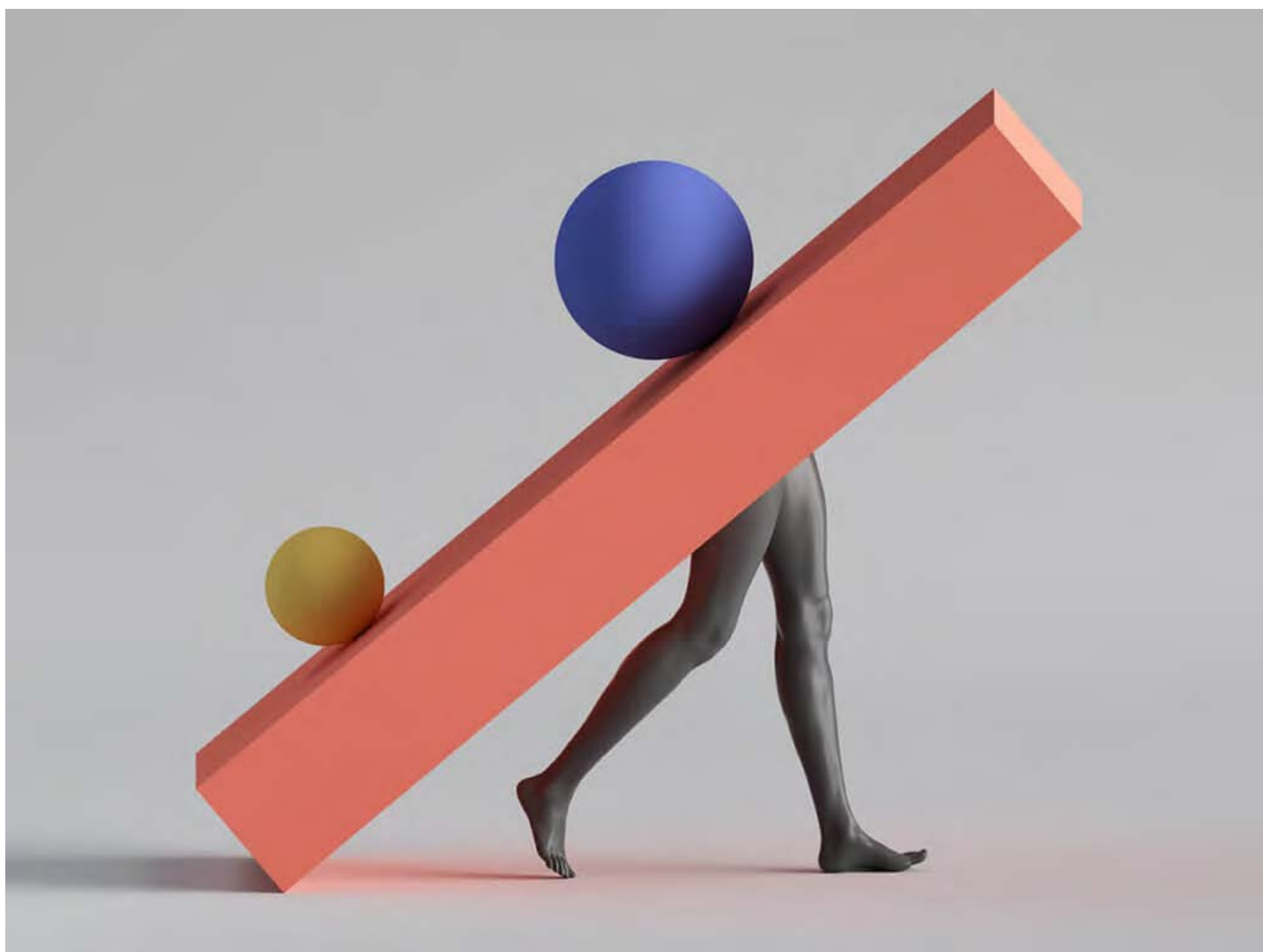
kép | adobe.com

Kállai Katalin

ÁT VISSZA KIFORDUL

[VIZZONTLÁTÁS]

2020-12-29 | **VERS, VIZZONTLÁTÁS**

Géher István: „... A pontért...” című verséhez

A pont ahol
minden átfordul
(kezdődik befejeződik)
ahonnan valami elindul
vagy pont visszafordul
ahol úgy préselődik össze az ezelőtti és ezutáni
hogyan pont nem találkozik

A pont ahol
a föld kifordul
rám hullik

Azok a pontok érdekelnek
melyekből végül összeáll a kép
a létezés lehetetlensége
nem a létezés

kép | adobe.com

Versényi Anna

CSERÉPTEMETŐ

[VIZZONTLÁTÁS]

2020-12-22 | **NOVELLA, VIZZONTLÁTÁS**

Szepesi Attila: A cserépkabát című írásához

Az alföldi vidéken egyszerre divatos lett a kincsvadászat. Temetők, kunhalmok, csatamezők vonzották a hivatásos és amatőr gyűjtőket. Volt, aki ásott, volt, aki fémkeresővel próbálkozott.

Zászlós Lajos bácsi az elsők között keresgélt – akkor már rá is ért, katonatisztként korán nyugdíjba vonult. Terepszínű hátizsákjába főként régi cserepeket gyűjtött, de olykor fémet is összeszedett: késeket, rozsdás szerszámokat, a régi gépgyár hulladékait. Pedig úgy tudta, fémet elvinni tilos.

– Feljelentenek – súgta a szomszéd Erzsikének –, ez a besúgóok paradicsoma, örömmel elárulnak bárkit. Vérdíjért.

Mindig dramatizálta ezt a szót, suttogott, szótagolt. Körülnézett, és úgy ismételte a szót, mint titkos varázsigét:

– Vérdíjért.

Erzsike zavartan bólogatott. Kerítéseik az egykori gyárból származó lemezekből álltak, ahogy a falubeli kockaházaké általában, mintázatuk valamilyen szerszám negatívja. A gép kivágta az alkatrészeket, maradt a fémlemez, barnára vagy zöldre festve még jó lesz kerítésnek.

Az új építkezéseknél gyakran kifordulnak a földből csontok, cserepek. A lakópark avar temetőre épült, mondják a jól értesültek. Nemrég a Tesco építése is leállt a leletek miatt, régészek térdeltek ott naphosszat, ecsetekkel simítva le a port a csontokról, mintha fénnel festenének a hosszú sötétség után. Aztán jöttek a markológépek.

A közeli városból már betört a duplagarázsos mediterrán stílus, az egykori legelőn terpeszkednek légkondicionálóval – hűtés nélkül hamuvá válnának lakóik, de az automata rendszer még egy ideig öntözne. Az utcafrontról csak a garázs látszik, lehúzott fémredőnyeik mintha maguktól nyílnának. Nem látják, ki a szomszédjuk, csak az autók jönnek-mennek.

Az avarkori temetőt is feldúlták, amikor új alapokat ástak, a betelepülők nem babonásak.

A régi házak közül egyre több eladó, a palatetők hiányosak, a fürdőszoba-csempékből ösvényt raktak a kerti favécéig: zöld-sárga és mintás csempetöredékek a sárban. Népi Gaudi, csupa újrahasznosított anyag. Olykor tükördarabok a vakolatban, látható az úrből is, ha rásüt a nap. Legalább megtalálom a házam odafentről, mondta Zászlós Lajos bácsi, és biztosan úgy is lett.

nem szólt neki senki

Lajos bácsi elsőnek rakta ki a zászlókat minden ünnepen. Október 23-án (bár egyesek azt mondják, ávós volt, de sokan ezt nem hiszik, olyan rendes ember), március tizenötödikén, meg

amikor már keverte a dolgokat, április negyedikén is. Aztán kirakta november hetedikén, nem szólt neki senki. A dupla zászlórúd eleve ott volt a homlokzaton, rozsdacsík növekedett alatta évek alatt. Virágvasárnap, húsvétkor és később Lajos-napkor is lengett a zászló.

Kutatta a környék történetét is, régi német oldalkocsis motorral járt cserepet gyűjteni, gumicsizmában, ásóval és vászonzsákokkal felszerelve. Sokszor a zsebeit is lehúzta a sok lelet. Avarkori cserepeit különválasztotta a csontoktól, utóbbiakat inkább eltemette. Nem volt hívő, de úgy érezte, nem való temetetlenül hagyni.

Nyugtalanították a bolyongó szellemek. Ahogy telt az idő, a gyűjtögetés kiterjedt mindenféle kacatra: utolsó napjaiban összeszedett régi üvegcserepet, újkori nutellás reklámbögre maradványt is.

Amikor az Árpád-kori templomromot felújították, a munkások csak ástak, ástak és cserepeket dobáltak az összenyomott sörösdobozok mellé. A szeméthalomban voltak szövéshez használt nehezek cserépgolyók, középen jellegzetes lyukkal, edénytöredékek. Csúcsos fül, szürkés árnyalat. Ujjak nyomai az edények falán. Neolit. Árpád-kori. Avar. Mint rendes állampolgár, Lajos bácsi előbb bevitte a múzeumba. Túl sok ilyen van már, mondták. Csak a kis cserépházikó kellett. Urnaház, az ritkaság.

Megvárta a műszak végét, aztán összeszedte, amit a felújításkor kidobáltak. Az interaktív bemutatóteremben kellett a hely.

A templomdombot közben felkapták az ősvallás hívei, meg az esküvői fotósok. Olykor torlódás támadt, ősz copfos főember áhítatos középkorú asszonyok gyűrűjében nézett farkasszemet a gerberacsokrot szorongató menyasszonnyal.

Lajos bácsi türelmesen várt a rozsdás motoron, amíg elcsendesedtek. Az egyik lelőhelyen a cserepek között apró, megfeketedett pénzérmét talált. Ezüst, gondolta, otthon majd megtisztítja. Valaki a környéken egyszer 1938-as ötpengőst talált, és több százezerért adta el. Ki tudja. Megkérdezi a Rönkház Katonáját, annak internete is van, hátha ér valamit ez is.

az feldobja

Zászlós Lajos bácsi későn ért haza, a kiásott cserepeket kipakolta, a szebbeket mintába rakta a betonba, kevert közékük mázas újkorit is, az feldobja, adott a szomszéd burkoló töröttet bőven. A nyárikonyha mellett már tele volt a beton cserépvirágokkal. Hatvanas évekbeli sárga-fekete absztrakt mintás, domborműves konyhacsempe gyümölcsökkel. Törött üveget is rakott közé. A szomszéd Erzsike is megdicsérte.

A kis ezüstpénzt becsúsztotta az egyik urnaházba. Látott egyszer egy szép filmet, amiben pénzt tettek a halott nyelve alá, a nélkül ugyanis nem visznek át senkit a túlvilágra, és bolyonghat még vagy száz évig. Ki tudja, mi az igazság, Erzsike is látott már szellemet. Lajos bácsi nem fiatal, gyakran gondol ezekre a dolgokra. Meghagyja majd, hogy temessék el vele a kis érmét, mint abban a filmben, ártani nem árthat.

Az utca túloldalán egy lebontott ház helyén rönkház épült alpesi stílusban. Tulajdonosa nemigen állt szóba senkivel, de már két utcabelit feljelentett. Az egyiknek átlógott a hársfája a telkére, a másiknak hangos volt a kutya. A madarakra gyakran rálőtt, tetemek heverték a lakkozott fejfák alatt. Ő is ásott a kertjében, ki tudja, mit keresett. Volt egyenruhája, fegyvere – talán az egyenruha miatt beszélt Lajos bácsival. Megbízott benne.

– Lancea Regis, a Lándzsás király... – böngészte a monitort. – Szent István verette ezüstdénár. Értéke akár harmincnyolc ezer euró... – lassan, tagoltan kimondja az összeget. Mint egy varázsigét. Babrálja a fegyverét, üres a tár.

Erzsike félt a Rönkházi katonától, pedig ő sem tűrt meg a kertjében élő állatot, dobálta a betévedt macskát, leverte a galambfészket, ne piszkítsanak. Kerti műanyag tavának partjára műbékát ültetett, dekoratív és nem brekeg.

kukára nem költött

Lajos bácsi talált a saját kertjében egy sírt is, amikor el akarta ásni a szemetet (kukára nem költött), de nem volt benne semmi különös. Pár színtelen cserép. Lókoponya, emberi csigolya, fémcsat. Még csak az kellene, hogy valami múzeumi ember felássa a kiskertet! Inkább visszatemette az egészet.

Elég volt a legutóbbi szerzemény, abból összeállt megint egy kis agyagház. Levehető volt a teteje. Benne csontszilánkok és hamu. Dúdolgatva rendezgette a kis agyagházakat.

Aztán feltűnt a szomszédoknak, hogy nincs kinn a zászló húsvétkor. Zászlós Lajos bácsi már kihűlt, a tükörcserepek meg csak szórták a napfényt az űrbe. A Rönkház katonája ment be először.

– Itt várjanak! – vakkantott oda a szomszédoknak. Amikor kijött, kezére szürke hamu tapadt, terepszínű nadrágjába törölte.

– Csak telekárón vállalom – mondta az ingatlanos, körbejárva az ólakat. A házhoz ragasztva több kamra, fészker lomokból. Egyre alacsonyabbak a telek hosszában, így szokás. – Ott az a sok mozaikcsempe az udvaron, betoncsíkba ragasztva mindenféle korból, nehéz lesz feltörni.

Zászlós Lajos bácsi telke hamar elkelt, ledózerolták. Már öntötték is a betont, vitték a szerszámkerítést konténerben, a törmelék tetején vakított a sok tükörcserép.

Új ház épült, már beköltöztek, de még kalapált a tetőn a bádogos. A Rönkház katonája dühöngött, mi ez a zaj. Hallatára fájó pont lüktetett a bal szeme mögött. És egyre hangosabb volt az ütemes kalapálás.

biztosan megszédült

Már többször szólt, levelet is írt, hiába. Becélozta hát a bádogost, jól célzott. Nem lőtt. Csak eljátszotta, még hangot is adott. Bumm. A mester az üveglapra zuhant, az pókháló-szerűen berepedt, de az ember megúsza kis sérülésekkel. Nem értette a dolgot, biztosan megszédült. Aztán megnémultak a műkörmös hangos ikrei.

Vizsgálódtak, jött egy ingás ember. Ördögűzőt is hívtak az új lakók. A talajt piszkálta a kertben, valami energiákat keresett. Nézte az urnafalut a rönkház konyhaasztalán, hümmögött. Emelgette a sárszínű cseréptetőket. Kihúlt hamu, csontpor, szürkés szilánkok.

A talajból csak agyagdarabok fordultak ki, és néhány szikrázó tükörcserép.

kép | artsandculture.google.com

B. Tomos Hajnal

TAKARÁSBAN

[VIZSZONTLÁTÁS]

2020-12-27 | **VERS, VIZSZONTLÁTÁS**

Kállay Kotász Zoltán: (Jelsor) című verséhez

Eddig még egyetlen álmot sem
bátorítottál megfoghatóvá,
egy sem nézett farkasszemet
a hajnali ablakon benéző valósággal –

eltűntek, mielőtt lábad
az ágy melletti piros csergét
érintette.

Aztán csak a mindennapos rutin,
a behunyt szemű monoton pörgés,
mint felhúzott vekker műtyűrje
jársz körbe-körbe
háló és fürdő,
bögre és kiskanál között.
Gépkép az utca is,
sárga ház után sarok:
befordulsz és kitáruul
az AZnap.

Félarcú emberek sietnek,
csak szemük sejteti:
ismered némelyet, de nem köszönsz át,
szájadat, orrodát marja a maszk,
te is sietsz
vagy csak úgy teszel,
kerülsz a gödröket,
a kukát, egy csavargó macskát.

Maszk után maszk vonul,
hasonszabású társaid,
vagy legalábbis
azok voltak.

kép | adobe.com

Szigeti Zoltán

FÁK – KÖRÜLÖTTÜNK

[VIZSZONTLÁTÁS]

2020-12-20 | **ESSZÉ, VIZSZONTLÁTÁS**

Békés Pál: **Az ecetfa** című írásához

A fa egyik meghatározása szerint olyan évelő, fás szárú növény, melynek felálló, egy vagy több törzse és koronája van. A többi növényhez képest a fák hosszú ideig élnek és fontos részei a természeti környezetnek. ^[1] De amikor fát látunk, nem erre a száraz definícióra gondolunk. A fa számunkra szép, magas, sudár, nagy lombú, sokszínű, illatosan virágzó, árnyat adó... Lehet a történelmi múlt tanúja, még őrzője is. Évgyűrűi nemcsak korát, de a megélt események nyomait is jelzik.

vonzák a tekintetet

Itt, a promontori dombon, a Tétényi-fennsík közelében, ha az ablakon kinézek, láthatom hársfánk évszakonként változó arcát, ami tavasszal rügyező, zöldbe szökkenő, majd virágzó és

harsogó zöld, hogy aztán sárguló, barnuló tarka őszi gúnyját levetve már lombtalanul, pucéran fogadja a telet. Fenyőnk kékesszürke tűi télre sem hagyják csupaszon viselőjüket. A tuja zöltsége ősszel és télen is megmarad – örökzöld. A szomszéd hatalmas diófája a dióburok-fúrólégycsapásától szenved, lepotyogott, megfeketedett terméséért nem hajolt le senki, legfeljebb a szarkák, varjak csípi fel. Az utca két oldalán idősebb, fiatalabb vadgesztenyefák sorakoznak, tavasszal fehér és piros virágokkal vonzzák a tekintetet. A fák itt a kertvárosban körülvesznek minket, az erdőbe sem kell mennünk.

A város és fái

A Föld népességének több mint fele városokban él, és ebben a közegben többnyire csak kő és fal vesz körül minket. A természetvédő szervezetek kiabálnak és időnként, csekély erejükből telően tesznek is a több városi zöldért, az élhetőbb környezetért.

Amikor még nem voltak nagyvárosok, és a levegő is tiszta volt, a tehetősebb családok saját maguk gyönyörködtetésére parkokat alakítottak ki házuk, kastélyuk körül. A 18. századig ezek magánkertek voltak, de egyiket-másikat fokozatosan közparkként is használták. Az első nagyobb területű közpark Budán a Városmajor volt, ezután alakult ki a Horváth-kert. A Bástya sétány, valamint a Várhegy keleti oldalán, az Alagút felett egykor kanyargó Elipsz sétány fái is a kellemes városi időtöltést biztosították. A pesti oldalon a Károlyi-kert mint rendezett zöldterület (nem volt közpark), az Orczy-kert, illetve a Városliget volt a legismertebb. A főváros területén először Mária Terézia rendelkezésére ültettek tervezetten: a Városliget parkosításakor fűz-, szeder- és akácfákat telepítettek, így jött létre a világ első, mindenki számára nyitott közparkja ^[2].

A parkokon kívül az utak mentén is kialakult a telepített „városi zöld”. Régóta lehet Pesten – ma már öreg – platánfákat látni. A platánok elterjesztését a városi környezetben József nádornak köszönhetjük, aki az 1810-es években először a Margitszigeten alakított ki parkot az európai kertkultúrában akkor zajló

„platánkorszak” hatására. Száz évvel később, a múlt század elejétől terveztek és ültettek a pesti utakat kísérő fákat. De ez a törekvés nem várt gondot is okozott. Az 1920-as években többen is írtak arról, hogy a fejlődő fővárosban az út menti fákon tanyázó verebek zavarják a korzózó dámákat és urakat. A verebek a platánon kívül a számukra szintén nagyon alkalmas lombosodó déli ostorfát (*Celtis australis*) is kedvelik, mivel ágai nem hajlanak le, akkor sem, ha többen rátelepszene. Mint Csörgey Titusz korabeli ornitológus írta: „A kellemetlenségek mérséklésére az ostorfákat is oly fákkal helyettesítjük, amelyeknek gallyazata a verebek kényelmes megtelepedésére és egyenletes elosztódására kevésbé alkalmas. Erre a szilfa (*Ulmus campestris*) látszik legalkalmasabbnak. Mellékajtásai meredek állásúak és oly vékonyak, hogy a veréb súlya alatt is inognak.” A fák utak mentére telepítésekor akkoriban ez is szempont volt. Városainkban nincs már sok szilfa, és a veréb is viszonylag ritkán látott madár, pedig csaknem húsz éve, hogy védett, így nem is szabad harcolni ellenük. Mivel a déli ostorfa nem agresszív, nincsen más fajt kiszorító ambíciója, általában úgy gondolják a tervezők, hogy nyugodtan lehetne ezt is ültetni [3].

ultra finom porszennyezés

Ma már inkább aszerint válogatják a telepítendő fákat, hogy mennyi oxigént termelnek, és főleg, mennyi szén-dioxidot építenek be szervezetükbe, mennyi port

képesek kiszűrni a levegőből, amit a városi közlekedés „termel”. A fákat a város légszűrőinek tekintik. Legyen intenzív a fotoszintézisük, bírják a levegő szennyezését, a port, esetleg a járművekből és a kéményekből származó káros gázokat. Erre a nagy felületű levelekkel rendelkező fák a legalkalmasabbak. Az emberre különösen veszélyes ún. ultra finom porszennyezés megkötésében az ezüst juhart, az ezüst nyírt és a tiszafát találták hatékonynak. De a fenyők és a ciprusok is megfelelőek. Ami az oxigéntermelést illeti, egy nagy lombosodó, 80 éves fa egy ember évi oxigénszükségletét biztosítja, meleg nyári napon 80–100 liter vizet is elpárologtat, így a légnedvesség 5-6 százalékkal magasabb a fás, mint a nem fásított területeken [4]. Számítások szerint egy köbméternyi lombosodó asszimiláló felülete egy vegetációs időszakban 650 g oxigént termel és 590 g szén-dioxidot dolgoz fel [5].

A nem szívesen látottak

Jó, akkor legyen sok zöldellő fa településeinken! A városlakók jó része örül, ha bármi élő zöldet lát az utcán, az udvarban. Örül, amikor látja, hogy akár a járda rései közt is utat tör magának egy fácska, s ráadásul milyen gyorsan nő, a második évben kétszeresére, a negyedik évben már virágzik is. De még aki alig ért a botanikához, az is gyanakodni kezdhet ilyenkor. A gyors növekedés, főleg, ha tömegesen tapasztalható, vélhetően jó vitalitású, sőt, nagyon agresszív növényre utal. Hamar kideríthetjük, hogy ez bizony a bálványfa, amit a köznyelv tévesen ecetfának nevez. Idegen fajként került Európába, így hozzánk is, és nemcsak a városi utcákon, kertekben terjed, hanem a szabad természetben is. Ott aztán meg mi a baj vele? Az, hogy agresszivitásából adódóan nem tűr meg más növényfajt maga körül. Ezt a többi növény anyagcsere folyamatait gátló anyagok kibocsátásával éri el: eltűnik az aljnövényzet, elpusztulnak az adott területen honos növények, és a gátló anyagok még a lehullott lombokban, az avarban is hatnak. Kevesebb lesz a fajsám, szegényedik az élőhely flórája, csökken a biodiverzitás. Nem mindegy tehát, hogy mit ültetünk, vagy minek a terjedését segítjük még városainkban sem.

Itt van például az a fa, aminek kellemetlen szöszölésével tavasszal sokan találkozunk. Ez a kanadai nyárfa (*Populus x canadensis*), ami gyors növekedésű hibrid, és nőivarú egyedeinek áprilisi, májusi szöszölése zavaró lehet. Bár kimutatták, hogy nem allergén, a közhangulatnak engedve a fővárosi közterületeken a kanadai nyárfák kivágásáról rendelkeztek. A szakemberek inkább azt javasolják, hogy csak az előregedett, nőivarú fákat vágják ki, s helyettük nem szöszölő, hímivarú egyedeket vagy más fajokat ültessenek.

nem kedvelik

Ha száz magyart megkérdeznének, hogy melyik fa a legmagyarabb (manapság már az ilyen kérdés sem elképzelhetetlen), elsőprő többség szavazna az akácra.

Pedig Észak-Amerikából származik, tehát nem őshonos nálunk. Magyarországra 1710–20 között jutott el, és hamar megkezdtek telepítését is. A 19. század elején a Szeged környéki futóhomok megkötésére használták, városainkban is ültették, helyenként fasorok formában. Futóhomok megkötésére alkalmazták Pesten is, a mai Népliget területén, jóval később, a múlt század 20-as

éveiben a pesti Duna-korzóra hársfákkal elegyesen ültették. Botanikusaink nem kedvelik – elsősorban az őshonos fafajokért, növénytársulásokért aggódva, féltik őket a viszonylag gyors terjedésű, invazívabb akáctól. Ma azt vallják, hogy rendben, itt van, de ne terjedjen. És mégis hungarikum lett.

A történelem tanúi

A bevezetőben említettem, hogy egy-egy fához történelmi események, legendák kapcsolódnak. Jól ismert a svábhegyi Normafa története, amely a legendák szerint akkor sarjadt, amikor Mátyás király megszületett. Rákóczinak több fája is van Romhánytól Balatonakarattyan át Ménfőcsanakig. Kérdéses ugyan, hogy a fejedelem találkozhatott-e valamelyikkel. A történetek mindenesetre megkapóak, és felkeltik az érdeklődést a valóban öreg és nemes fák iránt.

Budapesten jó néhány fáról elmondható, hogy maga a kéregbe zárt történelem. [6] A XXII. kerületben, Budafokon – az egykori Promontoron – ma is él egy fa, ami, a történelmi emlékezet része. Az 1739/40-ben pusztító pestisjárvány Promontort is elérte. A kis településen harmincan estek áldozatul. A járvány idején Knoll József serfőző fogadalmat tett, hogy ha életben marad, templomot építtet Promontornak, s erre a célra 100 körmöci aranyat ajánlott fel. Bár nemsokkal a járvány után a mester és felesége meghalt, az adományból lányuk és vejük 1742/43-ban felépíttette a kis templomot – a Péter-Pál völgy elején – az akkori, 1712 óta működő temető területén [7]. A Péter-Pál kápolna előtt áll ma a településsel egyidős, 300 éves mezei juharfa. 14 méter magas. Szakemberek szerint nem ültetett, hanem az eredeti növénytakaróból maradt vissza. Mint fa önmagában is érdekes, mert két törzse van, de még inkább azért, mert a helybéliek az Ősök Fájának tartják. A kápolna és az Ősök fája körmenetek állomása, keresztutak kiinduló pontja. Legendáriumát Bartos Mihály helytörténész írásából [8] ismerheti meg az érdeklődő. Ő írta le szinte meseszerűen a fa születését, évszázadokon átívelő életét: „Legjobban talán az embereket szerette. Ismerte örömeiket, bánatukat. hallotta éneküket, mikor jókedvűen, kapával vállukon a szőlőbe indultak, de hallotta őket akkor is, mikor a kis templom harangjainak fájdalmas jajdulása sem tudta elnyomni a *Circumdederunt me gemitus mortis...* hangjait. [...] Körötte zajlott a világ. Arcokat ismert meg, majd feledett el, hallotta seregek trombitáját, ágyúk gyilkos dalolását, égő tetők roppanását, jeges árnak morajlását. Látott menekülőket, befogadott szenvedőket, örökre elmenőket és örök visszatérőket.”

Ezt a hosszan nyúló, lejtős, kies utcát az alsó, történelmi szakaszon vadgesztenye fasor szegélyezi, amit a 20. század első éveiben készült képeslapokon már láthatunk. A fákat az akkoriban itt nyaralók kedvéért és a látogatók csalogatásáért ültették az 1893-ban alakult Budafoki Szépítő Egylet kezdeményezésére. Később néhány akác is került közéjük. A fasor ma is védett. A vadgesztenye a pezsgőgyáros Törley József feleségének, Sacelláry Irénnek is kedvence volt, ezért akad annyi vadgesztenyefa a közeli Sacelláry kastély parkjában.

1. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Fa_\(botanika\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Fa_(botanika)) ↑

2. Csepely-Knorr L. (2011): *Korai modern szabadterépítészet – A közparktervezés-elmélet fejlődése az 1930-as évek végéig*, p. 250, PhD értekezés, Corvinus Egyetem, Budapest. ↑
3. Garay K. (2020): *Ostorfa az Andrássyn*. https://varosligetbaratai.blog.hu/2020/11/13/ostorfa_az_andrassyn?fbclid=IwAR1E1Gk4QYZq0R414I2oJXLLJykQFwuCGMx9wRuPVobioOVbyY-xDpWJwfl ↑
4. Horváth Zs., Pál J., Schnier M. (2011): *Városi fák*, p. 8. Levegő Munkacsoport. Budapest. ↑
5. Radó D. (2001) *A növényzet szerepe a környezetvédelemben* p. 142. Zöld Érdek Alapítvány és a Levegő Munkacsoport, Budapest. ↑
6. Viczián Zs. (2019): *Budapesti fák – Kéregbe zárt történelem*, p. 317. Lát óhatár Kiadó, Budapest. ↑
7. Joó E. – Szigeti Z. (2019): *A budafoki Péter-Pál utca története*, p. 32. Budafoki Péter-Pál Utca és Környéke Polgári Kör, Budapest. ↑
8. Bartos M. (2002): *Az Ősök Fája Budafokon*, p. 4. Savoyai Jenő Asztaltársaság, Budafok. ↑

kép | pxhere.com

Jólesz György

AZ KISZÁRADT ÉS ELEVEN KUTAKRÓL

[VISZONTLÁTÁS]

2020-12-25 | **PRÓZA, VISZONTLÁTÁS**

Tamás Ferenc: Nincs című verséhez

Hát, szervusz, Feri, örülök, hogy legalább így, virtuálisan. Mindjárt ihatnánk is egyet.

Nem, én sem akarok szeszelni, bár van borom is, méghozzá saját, és azt hiszem, vállalható minőségű, egy másik alkalommal meg is kóstolhatjuk. De, ahogy mondom, ma valami alkoholmenteset szeretnék, mondod, te is, és ez az alkoholmentes legyen bodzaszörp, jó? Az is a sajátom. Mit szólsz?

Persze, nem *teljesen* a sajátom, ha egyszer civilizációban élünk, az szinte kizárt. A borkősav, a felkarikázott citrom, a kristálycukor, ami nélkül ez a szörp nem lenne *ez a* szörp, mind vásárolt holmi. De nemcsak a bodzavirág volt az enyém, hanem a víz is, amivel készült. Jó, nem akkora durranás, de nekem mégis.

Olvastam a versedet, és eszembe jutott, hogy nekem is volt-van egy ilyen kiszáradt kutam. Te a kutat afféle allegóriaként használsz – valamelyest az enyém is több, mint holmi használhatatlan objektum.

fosóhomok

Tudod, amikor megvettem a „birtokot” V.-n, az eladó külön föl hívta rá a figyelmemet – mint az ingatlan értékét növelő tényezőre –, hogy vízmerítési jogom van a szomszéd telken álló kútból. Szolgalmi jog, amit a szerződésben „szorgalminak” írt. Nem gondolok rosszhiszeműsége, felteszem, évek óta feléje sem nézett a teleknek, és csakugyan fogalma sem volt róla, hogy az a kút réges-rég kiszáradt. Ráadásul az a földalatti erő, az a *geológiai tényező*, amit arrafelé futóhomoknak, folyóhomoknak, sőt, fosóhomoknak is neveznek, játszi könnyedséggel össze is kócolta a kútgyűrűket. Le lehet menni rajtuk, mint egy lépcsőn a csontszáraz kútba. Még csak nem is mély, pár méter. Sejtlemem sincs, hogy utoljára ki használta, és milyen lehetett a vize. A legfelső kútgyűrű már évek óta úgy állhatott ki ferdén a földből, mint valami sértett csillagászati távcső, amit senki nem használ. Vagy mint Verne Columbiadja, amiből soha többé nem röpítenek ki lövedéket a Hold felé. Úgyhogy a húgoddal egy távolabbi szomszéd telkére jártunk vízért. A húgod Páfrányos Kútnak nevezte el, mert a legfelső és az alatta lévő kútgyűrű közötti résben kihajtott a páfrány. Csak hát, a Páfrányos Kút nem volt valami bővizű, talán nem is volt egészen tiszta a vize. Így amikor már meguntam folyton a faluból felvinni a teli kannákat, és a lányok is megszülettek, úgy döntöttem, ásatok egy kutat a saját telkemen.

Mára már kijátszottam magam az ezoterikus dolgokkal, de akkoriban erősen hittem bennük. Mondanom sem kell, nekem is volt varázsvesszőm, tudod, olyan fémpálcám, amivel ki lehetett mutatni a vízereket. Kipróbáltam, és valóban, a telek bizonyos pontján határozottan jelzett. Nagyjából ennyiben is maradtam magammal.

Aztán jöttek a kútásók. Kérdezték, mit szeretnék, hol ássák meg. Mutattam egy elég nagy kört, amibe a kitüntetett pont is beleesett, hogy azon belül. Nem számítottam rá, hogy ők is előkapnak egy varázsvesszőt. Mondom, Feri, én ma már nem tudok mit kezdeni az ilyen hókuszpókuszokkal, de tény, hogy az ő fémpálcáik pont ugyanott jeleztek, ahol az enyém.

Hogy ezt mennyire lehetett komolyan venni, nem tudom, elvégre nem volt pénzem ellenpróbára, hogy na, akkor ássanak meg egy kutat ott is, ahol a pálcák nem lendültek ki, és ott majd mi lesz. De tény, hogy az egyik forró és száraz nyáron, talán a

kétezres évek elején, a környéken az összes kút elapadt, csak az enyém nem. Na, ebből van az a víz, amit most a bodzaszörpben kortyolgatunk.

Én kezdettől ittam belőle, de a lányok miatt vittem mintát vizsgálólaborba. Meg is kaptam az igazolást, hogy ivóvíz minőségű.

Azt a szomszéd telket pedig a Jani használta. A tulajdonos külföldön élő magyar volt, aki remélte, hogy Jani majd borászkodik, és abból közvetlenül vagy közvetve ő, a tulaj is részesül. Évekig küldte Janinak a növényvédőszereket, aztán valahogy elmaradoztak a küldemények. Jani lényegében már az elejétől magának termelte az amúgy bűn rossz borát.

A szőlője jó lett volna, csak ő, hordója nem lévén, a sokéves használatban megbarnult, műanyag ballonokban érlelte a mustot. Képzelheted, hogy az az erjedő közeg mit kioldott a műanyagból.

centiliter pontossággal

Persze, hogy ittam. Mindennap átmentem Janihoz egy kis beszélgetésre, hát még jó, hogy iszogattunk. V.-n amúgy nagyon jó borok is akadnak, az egyik ottani ismerősöm minden

évben díjat nyer, de hát, a Janié volt a legközelebb. Amikor visszabaktattam magunkhoz, a húgod centiliter pontossággal meg tudta mondani, mennyi Jani-bort fogyasztottam. Egyszer megkérdeztem a lányaimat, látszik-e rajtam, ha iszom. Persze, hogy látszik, mondták. És mikor vagyok rokonszenvesebb, kérdeztem tők fölöslegesen. Szerinted, kérdezett vissza Zsófi tágra nyílt szemmel.

Fura volt a viszonyunk Janival, úgy mondanám, majdnem baráti. Sokszor, sokat vitatkoztunk, ő mondta a hülyeségeit, én mondtam a magamét, ami az ő szemszögéből nyilván szintén hülyeség volt. Ez olykor az ordítózásig is elment. De ha szerszám vagy valami segítség kellett, mindig számíthattunk egymásra. Az aszályos időkben sokszor adtam neki vizet az én ezoterikus csodakutamból. Meg, tudod, az, hogy mindennap kijárt a hegyre. Nem mondom, hogy félelmetes csősz lett volna, mégis megnyugtató a jelenléte.

Aztán az egyik ősszel váratlanul meghalt. Agyvérzés, de egy hétig kómában feküdt. Úgy szúrták ki, hogy nem jelent meg a kocsmában. Pedig minden áldott reggelt ott kezdett egy fröccsel. Aztán benéztek az ablakán, látták, hogy fekszik az ágyán, zörgésre, kiabálásra nem reagál. Rá kellett törni az ajtót, mentő, kórház, küzdés az életéért, satöbbi.

Bár ez sem egészen igaz, ez a váratlanul. Azon a nyáron valahogy olyan furcsán viselkedett, panaszolta, hogy zsibbad az egyik karja. Gúnyolva utánozta az odaszoktatott macskát, ahogy élelemért nyávog. (Jani megint bégetett?, kérdezték a lányok.) Valami sztrók lehetett. De a legfurcsább – ez megint a tudományosan leírhatón túli –, hogy ő, aki a katonaidejét leszámítva soha nem hagyta el azt a két kilométeres kört, amelynek a háza volt a középpontja, kétszer is elcipelt, hogy kiránduljunk, V. környékén sok ilyen hely akad. Mintha megérezte volna, hogy.

Janinak nem voltak közvetlen hozzátartozói, de már egy héten belül megjelentek a hiénák, akik fennen bizonygatták, mennyire közeli rokonságban álltak a megboldogulttal. Aggály nélkül leverték a lakatot, kifosztották a kis házat, mondjuk, sok kifosztani való nem akadt azon a házon. A legnagyobb fogásnak talán a tűzifa bizonyult.

Végül sikerült kiderítenem, ki a tulajdonos, és az ingatlant – azon az alapon, hogy a legjobb szomszédom én leszek magamnak – megvásároltam. De tudod, a mai napig úgy emlegetem, hogy a Jani-birtok. Pedig, mondom, az övé sem volt sosem. De ez már így marad. Azóta hat év eltelt, és még mindig hiányzik ez a marha.

A Jani-birtoknak van termő szőlője, csodálatos gyümölcsfái. Ahogy a jog fogalmaz, viselem terhét, szedem hasznát. De az a kút, az valami olyan *különálló* objektum. Az most valahogy még bánatosabban, még szemrehányóbban mered ki a földből.

kép | pxhere.com

Kiss Dániel

TÉRDEMRE HÚZTAM FEHÉR TRIKÓMAT

2020-12-30 | **VERS**

örültem: vele kerültem egy szobába
kiváltságosnak megtisztelve
megalázva csak később
éreztem magam
készültem hogy meséljek róla a srácoknak
az egy szem lánynak a táborban
de bekúrt a tábor első napján az értekezleten

ahol összegyűltek a többi tanárral
minden rég nem látottal
le kellett nyeljen egy-egy tuskét
hogyan addig elkerülje a magányt
az előszobában
beállt a megöregedett konyhapult elé
és a kolesz előtti fáról lepotyogott vadgesztenyét próbálta kisütni serpenyőben
az ismeretlen haverjával
a sárga üvegajtón át kirajzolódó sziluettjeiket
a furcsa vörös fényeket
rettegve néztem az ágyamból
ahogy borral folytatja a kötelező bekúrást a tábor első napján
mire az ismeretlen haver eltűnt
a gázláng már elaludt
a rágcválás véget ért
és a tanár bejött
megállt a szoba közepén
megvetette lábát
és letolt barna bársonynadrágban
hugyozni kezdett
egyenes sugarú egyenletes körben
egyenetlen mozgást végezve
ezeket a fogalmakat ő tanította
ahogyan kint az őszi levél színű esőben
a nők a finom kockás sáljaikkal a hajukat szokták
én a nehéz paplannal védtem magam
de az ő takarója mégis hugyosabb lett
ezért lerángatta rólam az enyémet
és a száraz felét magára terítette
és rám dobta az övét ami pisától tocsogott
és nem volt száraz fele mint a reggel leejtett kenyérnek
és elalvás előtt a párnájára hányt

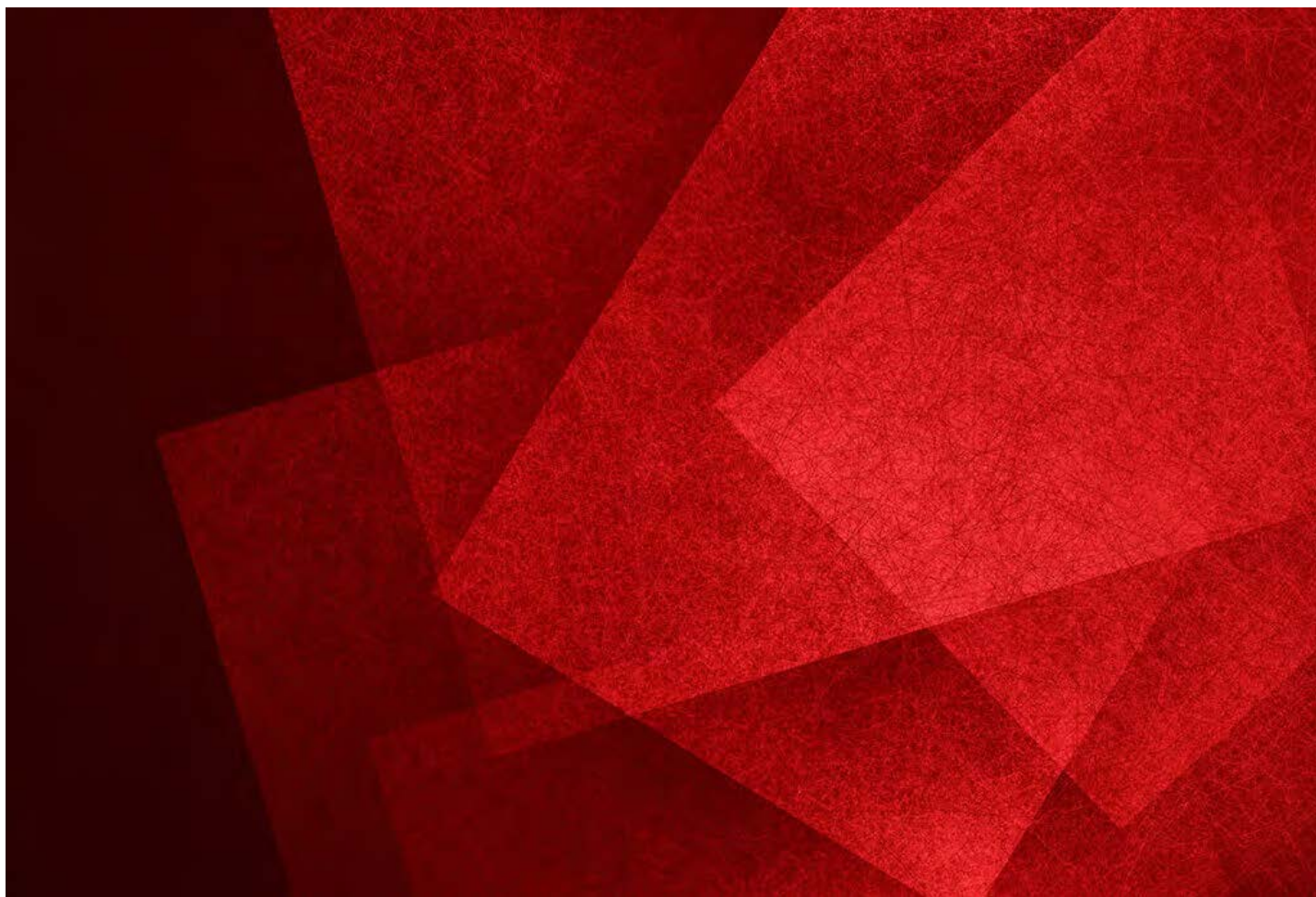
és álmában is egy meg nem baszott nőnek motyogott
mert bekúrt a tábor első napján
térdemre húztam fehér trikómat
nagy volt rám
és az ágy végébe bújtam
és amikor a motyogás horkolásba fordult
kiosontam és a szomszéd srácok szobájában
aludtam pár órát a földön
hogyan a mosógép centrifugájára ébredjek
már berakta az ágyneműhuzatokat
és beszólt
„megértem – rád bízom visszaköltözl-e”
nem költöztem
mert a tanár bekúrt a tábor első napján
„Kiss, meséld már el, hogy volt!”

kép | shutterstock.com

Szilasi Katalin

ÁTTETSZŐ

2020-12-19 | **VERS**

Áttetsző lettem,
régi pergamen.
Idegszálak, erek
hieroglifáit
fejtegetem.
Szavakba kódolom,

hogy megérts,
hogy megérintsen.
S ha mégis elmarad,
tudom,
„nem szeretni”
a nehezebb.

kép | shutterstock.com

Nagy Géza

A SÁNTA KOVÁCS MEG AZ ÖRDÖG 5.

A TUDOMÁNYOS FANTASZTIKUS MŰVEK FOGYATÉKOSSÁG-KÉPE

2020-12-16 | **A SÁNTA KOVÁCS MEG AZ ÖRDÖG, ESSZÉ**

A modern tömegkultúra az elmúlt évtizedekben új lendülettel gyártja a mitológiákat. Az új platformok – a film, aztán a televízió, később az online játékok – megjelenésével a hagyományos mitológiai témákat újra és újra előveszi az emberiség (az egyiptomi

istenektől Herkulesig és a titánok harcaig vagy a bibliai történetekig). Most tapasztalhatjuk, hogy ezeken a csatornákon soha nem látott mennyiségben ontják az új, eddig nem ismert mitologikus igényű alkotásokat. Mitologikus igényű alkotásról akkor beszélhetünk, ha egy mű vagy művek csoportja önálló világot alkot az egymást építő, kiegészítő vagy akár újraértelmező elemekből. Igaz, vannak a 19. és 20. századnak olyan magas művészeti alkotásai, amelyek önálló világot alkottak, sőt olyanok is vannak közöttük, ahol megjelenik egyfajta sorozatosság vagy egymásra épülés, de a mitologikus világok igazi terepe a tömegművészet. Ennek műfaji okai is vannak, a magas művészeti alkotások szerkezeti zártsága, egyediségre törekvése és művészeti látomása ellenáll a kialakítás szabályainak. Tarkovszkij *Stalkere* vagy Antoine de Saint-Exupéry *A kis hercege* a felépített világ teljessége és izgalmassága miatt, vagy épp ennek ellenére nem alkalmas, hogy kiterjesszük, újabb évadokkal és folytatásokkal egészítsük ki. Nem nyújt lehetőséget, hogy a főhős vagy a mellékszereplők jellemének kibontásával, motivációik, eredettörténetük elmesélésével tovább terjesszük a könyvben vagy a filmben megjelenő világot, vagy hogy árnyaljuk az eredeti történet mondanivalóját, erkölcsi tanulságait. A szerzők eredeti szándéka is inkább egy lezárt történet elmesélése vagy a hozzá kapcsolódó, magára az elmesélés technikájára vonatkozó kísérlet kifejtése.

váratlannak tűnő fordulatok

A tömegkultúra viszont, a szórakoztató irodalom, a képregény vagy a műfaji film már a kezdetektől törekszik a sorozatosságra, a hős újabb

kalandjainak bemutatására. Ezek a történetek minden esetben kénytelenek betartani a műfaji szabályokat, illetve ha a műfaji korlátok áthágásával vagy átalakításával próbálkoznak, akkor is csak kijelölt ösvényeken haladhatnak. Annyira változtathatnak a történetükön, amennyiben azt a befogadó számára már megismert és elvárt műfaji szabályok engedik. Ezek a határátlépések adják a műfaji filmek és a szórakoztató irodalom folyamatos megújulásának lehetőségét. Ha a néző/olvasó már tudja, mi fog történni, lehet váratlannak tűnő fordulatokat beemelni, de ez soha nem a műfaji szabályokkal, hanem a befogadói elvárásokkal áll szemben. Ez a történetmesélés struktúrájában megegyezik az eredeti mitologikus történetek elmesélésének

hagyományaival és céljával. A korai lovagregényektől és pikareszkektől a krimik vagy a westernfilmek világán át a mai szuperhősfilmekig ezek a szabályok érvényesülnek a történetmesélésben. Olyan történetet mesélünk, ami a közönség számára ismerős, és az újramesélés során egyszerre megerősítjük az eredeti történet (és a benne szereplők) mítoszát, közben kiegészítjük és az aktuális mesélés célja szerint újra is értelmezzük a mítoszt, a szereplőkben, hősökben megtestesülő szimbólumokat.

Persze az ókori mitológiákra emlékeztető meseszerkezet nemcsak a történetek hasonlóságát jelenti, hanem azt is, hogy a szereplők, a protagonisták (főhősök) és az antagonisták (ellenfelek), sőt a kiegészítő karakterek is emlékeztetnek a mitológiákban szereplő istenekre és félistenekre. Legerősebb jellemvonásuk egyszerre eltúlzott és sematikus, változatlan és önmagán túlmutató. Nem csupán arról van szó, hogy a gonoszok nagyon gonoszak, titkos céljaik vannak és hatalmuk is

ezek elérésére, vagy hogy a főhősök bátrak és emberfeletti erejük van – ezekben a világokban a szereplők egy-egy jellemvonás, társadalmi igazság vagy érték megtestesülései, mint Tokarjev írja. ^[1]

A modern tömegkultúra mitológiáinak másik jellemzője, hogy sokszor egész világokat építenek fel, ahol már nemcsak a szereplő, de az egész kitalált világ is történetalakító erejű. Egy jól kitalált történet és a hozzá megalkotott világban a hős számos kalandja lehetőséget teremt, hogy folytatásokat, előzmény- vagy eredettörténeteket gyártsanak egy-egy népszerűbb szereplő köré, önálló (spin-off) történetet, vagy – leválva az eredetiről – sorozatot kapjon. Ez lehetőséget ad, hogy az ókori mítoszokhoz és mondákhoz hasonlóan a szerteágazó történetek egymásra hatását, egymást értelmező és kiegészítő elemeit is megteremtsék. Egy detektívregény (mondjuk a Sherlock Holmes- vagy a Poirot-történetek) vagy egy vadnyugati történet is kínálja a mítoszalkotást. Ezekben a kitalált világ és a befogadók által megélt hétköznapiak egymásra vonatkoztatását, a tapasztalt és a műben megjelenő világ eltéréseit és hasonlóságait teljesen a szerzői akarat alakítja. Míg a 19. század végi, 20. század eleji Londonról, ha nincs is pontos elképzelésünk, ismereteink vannak, amelyek behatárolják az ábrázolást és a lehetséges történéseket, a fantáziavilágban csak a szerző szabta szabályszerűségek léteznek. Ráadásul a fantáziavilágok a mondákhoz, mítoszokhoz és népmesékhez hasonlóan megalapozottan és hihetően építhetnek a csodára, a varázslatra mint történetalakító dramaturgiai elemre. Egy westernben nem fordulhat elő, hogy hirtelen sárkányok vagy földönkívüliek bukkanjanak fel – ha mégis megtörténik, biztosan tudhatjuk, hogy már nem westernfilmet nézünk ^[2]. De a fantáziavilágban megférnek egymással a sárkányok, a földönkívüliek és a cowboyok.

erős társadalomkritikai
átalakulás

A tömegkultúra műfajainak
világteremtésében szinte mindig
megtalálható még egy mítoszokra
jellemző elem. A történetekkel
felépített világ és az elmesélt történet

archetipikus toposzokat tartalmaz: az elveszett aranykor és a bűnbeesés meséjét, vagy az ismeretlen meghódítását, az eredeti teremtés aktusának történetét, a nagy kalandot, amikor és ahogyan a káoszból rendet teremtünk. Természetesen a

felhasznált toposz is változhat az idők folyamán, elég arra gondolnunk, hogy a korai westernnek az ismeretlen meghódítását vették alapul, a káoszból rendet teremtő hősöket építettek fel, majd ahogy az amerikaiak egyre kritikusabban szemlélték saját múltjukat, úgy kerültek előtérbe a westernek, amelyek a bűnbeesést és az elvesztett aranykort próbálták a vadnyugati történetekkel elmesélni. Hasonlóan változtak a vietnami háborús filmek vagy a detektív történetek is. Az első heroikus mesék után erős társadalomkritikai átalakulás következik, és ezzel együtt az értékeket és az alapigazságokat azok elvesztésén keresztül bemutató, deheroizáló korszak. Talán csak a tudományos-fantasztikus művek jelentenek kivételt ez alól, mert ezekben a heroikus új világokat felfedező teremtés és a világunkra bajt szabadító, az elvesztett aranykort visszaidéző és az eredendő bűnbeesést bemutató elemek együttesen jelennek meg. Ebben a műfajban nem válik el, nem korszakolható a műfaj fejlődése. Már a romantika korának tudományos-fantasztikus műveiben is egyszerre van jelen szinte mindegyik felsorolt toposz – Viktor Frankenstein és az ő szörnye, Jekyll és Hyde, vagy Nemo kapitány társadalmi utópiája egyszerre felfedezés és az elvesztett ártatlanság, az aranykor visszasírása.

Mindezt érdemes figyelembe vennünk, amikor a fogyatékos emberek társadalmi szerepét, illetve a velük kapcsolatos elképzeléseket vizsgáljuk az elmúlt évek néhány nagysikerű tudományos-fantasztikus művében. Hogy jobban értsük a filmek és sorozatok világát, abból kell kiindulnunk, hogy történeteik mitikus igényűek. A fantáziavilág szabályain keresztül a mi világunkra vonatkozó igazságokat és tanításokat közvetítenek.

Modern mítoszteremtők

A 20. századi tömegkultúrában, főleg a második világháborút követően, egyre gyakrabban jelennek meg olyan alkotók, akiknek életművében kiemelkedő szerepe van a mítoszteremtésnek. Az irodalomban ez a folyamat az '50-es évektől napjainkig nyomon követhető. A második világháború utáni Angliában szinte egyidőben jelenik meg a *Narnia Krónikái* sorozat és *A Gyűrűk Ura*, az egyébként jó barátságban lévő C. S. Lewis és J. R. R. Tolkien nagyszabású, önálló világot felépítő regény-sorozata. Bár az első Középföldén játszódó történet már a háború előtt megszületik (*Hobbit* – 1937) és a *Narnia* első változatai is korábbiak, ezeknek a világoknak a kiteljesedéséhez nagyban hozzájárul a második világháború tapasztalata és a két szerző vallásossága is. A művek vallásossága hasonlít Karl May az első világháború után megjelenő indiánregényeiben szereplő erkölcsi példázatokhoz. Egyformán a középkori lovagregények hagyományait, a lovagiasságot és a becsületet, a bajtársiasságot állítja szembe az érdekek vezérelte, árulásokkal teli világgal, és az individualista szemlélettel. A párhuzam abban is nyomon követhető, hogy a modern technikai világ és a természeti világ szembeállítása minden esetben meghatározó eleme az alkotásoknak. Az ártatlanság az elveszett aranykor toposzait használó, Krisztus alakjának parafrázisát felvonultató és a keresztényi szeretet erkölcsisége és a világ romlottsága közötti feszültségre épülő történetek befejezettek. A hős halála vagy megváltása a történet vége. Ezért mindkét regényciklus fő történet szála lezárt szerkezetűek, és bár a fantáziavilág elméletben bővíthető, ez az eredeti történet szempontjából kétes értékű vállalkozás lenne. Szintén a világháború előtt születik, de igazából csak a háború utáni időszakban teljesedik ki Isaac Asimov nagyszabású mitológiája az *Alapítvány*-sorozatban. Az első novellák 1942-től jelennek meg, maga a trilógia (*Alapítvány*, *Alapítvány és Birodalom*, *Második Alapítvány*) 1951 és 1953

között, de a további folytatások és kiegészítések egészen a '80-as évek végéig. Azóta számos hasonló írói fantáziavilág születésének lehettünk tanúi. Ezek között Frank Herbert *Dűne*-sorozata, ahol az eredeti 1965–1985 között jelent meg, de a regények világához kötődő újabb előzmény-regények és a szerző jegyzetei alapján készült folytatások Frank Herbert fiának, Brian Herbertnek és íróársának, Kevin J. Andersonnak a jóvoltából napjainkig jelennek meg. Itt nyitott a mitológiai világ-konceptió, vagyis elméletileg lehetséges a mellékszereplők vagy egy újabb generáció segítségével a történet újraírása és folytatása [3]. Az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb mítoszépítő franchise-rendszere a Harry Potter-univerzum. A *Harry Potter* világa a *Dűné*hez hasonlóan részben nyitott. A később elkészített előzménysorozat a *Legendás Állatok és megfigyelésük* (2016) az eredetit kiterjesztő új világot épít, ahol az eredeti sorozat előzményeit elmesélő részek nemcsak időben és térben különülnek el, hanem teljesen új hősöket is szerepeltetnek. J. K. Rowling forgatókönyv-íróként – nagyrészt a stúdió nyomására – hasonlóan jár el, mint a keresztény értelmezés, amikor az Ószövetség történeteit az Újszövetség előképeiként és visszamenőleges parafrázisaiként, az eredeti történet tanulságait megelőlegező változatként magyarázza. A Harry Potter-univerzum fejlődésében már nyomon követhető az egyik legnagyobb változás, a filmipar erőteljes jelenléte a mítoszalkotásban. Az eredeti regénysorozat is erős történetszálla és karakterekre épülő, lezárt mítosz. Ezt jelzi az eredeti szereplőkkel tervezett egyetlen folytatás, egy nem túl sikerült színpadi játék, ami az eredeti történet után 19 évvel játszódik. Ebben az eredeti szereplők csak mellékkarakterek, megjelenésük jelzésértékű – a történet főszereplői az új generáció tagjai, akiknek a szülők nemzedékéhez fűződő viszonya adja a történet dramaturgiai alapjait. A másik irányt pedig a filmstúdiók határozzák meg, ők jó érzéssel nagyobb lehetőséget látnak a regény varázsvilágában, mint a szereplők új történeteiben. Így az előzmények elmesélésének kerete nem a regény zárt iskolai világa, hanem az egész világot behálózó varázslóháború.

univerzumépítés

Az eddig felsoroltak mellett ott van a '80-as évektől Terry Pratchett *Korongvilág*-sorozata, ami a maga 40-nél több történetével valóban teljes és nagyon nyitott mitologikus világot épít fel. Itt lehetne az egyes

karaktereknek új története, sőt az egyes részvilágokban további mitológiák megjelenésére is van lehetőség. De Pratchett ironikus és abszurd világában Douglas Adamshez, illetve a Monthly Pythonhoz hasonlóan másodlagos interpretált mitológia érvényesül. Nem épít új mítoszokat, csupán felidézi, átírja, kifordítja a korábbi keresztény, görög-római vagy egyéb ókori mítoszokat. Sokszor ezzel él Neil Gaiman is, aki azonban a mítoszok átértelmezésén túl önálló fantáziavilágokat is teremt, akár csak a sötétebb horrorisztikus világokat alkotó Clive Barker. Ők ketten nemcsak azért érdekesek, ahogy íróként a régebbi mítoszokhoz viszonyulnak, hanem mert mindkettőjükénél megfigyelhető, hogy több műfajban is dolgoznak. Mind a ketten forgatókönyv-íróként, producerként, rendezőként is részt vesznek a műveik megfilmesítésében, vagy bedolgoznak mások adaptációiba, televízió-sorozatokhoz írnak epizódokat, így gondolkodásukban erősebben megjelenik a televíziós és filmes univerzumépítés igénye – az ebből adódó nyitottabb szerkezet. Még a befejezett, kerek történetet elmesélő műveikben is gyakran meghagyják a kiskapukat, amelyek folytatásokra, előzményekre adnak lehetőséget.

A felsorolt modern mítoszteremtők elsősorban a hagyományos európai (keresztény, illetve görög-római) mítoszok strukturális elemeit alkalmazva alakítják saját világukat. A viszony az alaplmitoszokhoz lehet ironikus, mint Pratchettnél és részben Gaimannál, vagy analogikus, a régi mítoszokat új környezetben, új szereplőkkel mesélik és értelmezik, mint Tolkien vagy Rowling. Az új mítoszok közös jegye viszont a bennük megfogalmazódó társadalomkritikai attitűd. Harry Potter, a Narniába eljutó emberek, vagy Barker és Gaiman szereplői többnyire a hétköznapi szürke és gondokkal teli világából csöppennek a mágikus világba, és a világok közötti átjárás és ütközés keretezi a mitikus világ szabályrendszerét. Az analóg helyzetek és erkölcsi kérdések ugyanúgy vonatkoznak a mi világunkra, ahogy az eredeti mitológiákban az istenek cselekedetei példát és erkölcsi tanítást biztosítanak a mítoszt mesélő közösségnek.

A szép új világ

A tapasztalt valóság és az elképzelt világ ütköztetését nemcsak a hagyományos fantasztikus kalandregény (és -film) alkalmazza, ugyanilyen hatékonysággal a tudományos-fantasztikus művek is. A tudományos-fantasztikus művekben a jövő elképzelt társadalma vagy valamilyen technológiai fejlődés lehetőségei állnak szemben a jelen világával. A hagyományos fantasztikus kalandregényekkel ellentétben nem a csodák vagy a varázslat ütközik a hétköznapi realitásával, hanem a lehetséges a létezővel, így ezek társadalmi üzenete közvetlenebb erkölcsi tanítást fogalmaz meg – képesek a modern tudomány és technológia új mítoszainak bemutatására, az ezekben rejlő erkölcsi dilemmák sokrétű ábrázolására. Márpedig a technológia fejlődése és a tudományos felfedezések számos olyan kérdést vetettek fel, amelyek a fogatékos emberekre vonatkoznak, és megválaszolásuknak komoly következményei vannak. Az első kérdéskör az emberek és a gépek összeolvadása, legyen szó a mesterséges intelligenciáról vagy a fizikai korlátokat kiterjesztő gépi alkalmazásokról. A sci-fikben megjelenő eszközök egy részét már ismerjük: mechanikusan vagy számítógéppel vezérelt művétagok, vagy az életet meghosszabbító, a belső szervek működését támogató (például szívritmus szabályozó) berendezések. A genetikai módosítások lehetősége egyszerre a jelen kihívása és a népszerű tudományos-fantasztikus művek témája. A modern társadalomtudományok is foglalkoznak a technológiai fejlesztések társadalmi

hatásával vagy az űrkutatással, az esetleges idegen civilizációkkal való kapcsolatfelvétellel. A tudományos-fantasztikus művek alapvető műfaji jellemzője, hogy a meglévő tudományos elméletek és felfedezések továbbgondolásával, végtelenségig vitelével építik fel világukat. Ahol a mítoszok és a hagyományos fantasztikus művek a csodát vagy a varázslatot alkalmazzák, ott a tudományos-fantasztikus művek az elképzelhető technológiát vagy az elképzelhető tudományos elméleteket használják.

érvényes erkölcsi kérdés

A tudományos-fantasztikus filmek, sorozatok és könyvek közül részletesebben azokkal foglalkozom, ahol a fogyatékosok társadalmi befogadására vonatkozó mítoszok találhatók.

Ahogy az egyiptomi vagy a görög-római mítoszoknál is láttuk, a fogyatékosok társadalmi megítélése szempontjából azoknak a mítoszoknak van hosszú távú hatása, amelyekben a fogyatékosok megjelenése az egész társadalomra vonatkozó és az élet minden helyzetében érvényes erkölcsi kérdéssel kapcsolódnak össze.

Star Wars

Bár mára számos kihívója akadt, a *Csillagok háborúja* franchise a modern tömegkultúra egyik legjövedelmezőbb és legnagyobb hatású mítosza. Az első *Csillagok háborúja* film (a Star Wars IV. Egy új remény) 1977-es bemutatója óta a Star Wars-univerzum folyamatosan bővül. A '77–83 között elkészült eredeti trilógia mellett a '90-es évek végétől 2005-ig egy előzmény-trilógiát és 2015-től napjainkig egy folytatás-trilógiát, valamint 2 különálló filmet forgattak. Készült 3 televíziós film (egy karácsonyi és két, az eredeti trilógia egyik helyszínén, az Endor bolygón játszódó, az eredeti filmekben mellékszereplő ewokok történeteit elmesélő, különálló spin-off film), egy egészestés animációs film, 8 animációs sorozat és 12 Lego-szereplős animációs sorozat. Jelenleg éppen az első élőszereplős televíziós sorozat második évada tartja lázban a Star Wars fanatikusokat, de még két élőszereplős sorozatot is terveznek. A filmekhez és a sorozatokhoz kapcsolódóan több tucat könyv és képregény, videójáték és egyéb termék építi a hírnevét.

Hogy a *Csillagok háborúja* mennyire megkerülhetetlen történet lett a mítoszteremtésben, mi sem jellemzi jobban, mint hogy az ókori mítoszok óta első alkalommal volt szükség a történetek kanonizációjára, vagyis annak eldöntésére, hogy egyes történetek hivatalos részét képezik-e a fő elfogadott mítosznak. Ahogyan annak idején az Ószövetség és az Újszövetség esetében, a történetek népszerűségével és folyamatos újramesélésével az eredeti történet számos olyan elemmel gazdagodott, amelyek már nem álltak össze koherens világképpé. A görög és római mitológia kapcsán (de ez feltehetően igaz a legtöbb ókori mítoszcsoportra), megfigyelhető, hogy az egyes történetek több változatban maradtak ránk, és az utókor próbálja ezeket egységesíteni, nagy egészbe foglalni. Az újramesélés egyik oka, hogy számos történetvariációban maradtak fenn, rugalmasan kiszolgálva az aktuális hatalmi érdekeket. Így a mindenkor jelen mesélői a számukra leginkább alkalmas változatot mesélhetik. Némiképp más utat jártak be a Biblia történetei. A történetek korai exponenciális terjedését követően a megszilárduló hatalmi struktúrák mind az Ó-,

mind az Újszövetség esetében eljutottak oda, hogy a történetek erdejében rendet vágjanak. A bibliai szövegek kanonizációjában pontosan látszik, hogy a folyamatot vagy az egyház, vagy az uralkodó kezdeményezte, és a szövegekben megjelenik a közvetített érdek, a kialakult rend megszilárdítása, a fennálló uralkodói hatalom megerősítése. Ehhez hasonlóan a Star Wars-kánon kialakulása is hatalmi érdekek mentén zajlott (a tömegkultúra hatalmi struktúrájának megfelelően az aktuális jogtulajdonosok igényei alapján).

tervszerű mítoszalkotás

A *Csillagok háborúja* hasonlít az ősi mítoszokhoz. A mítosz megteremtője, George Lucas amerikai filmrendező-producer nemcsak arra törekedett, hogy a történet

emlékeztessen a különböző műfaji filmekből ismert elemekre, de arra is, hogy több ismert mítoszt beemeljen a történetbe. A keleti filozófia mellett a történetben számos áthallás akad a kereszténységre és az ókori mítoszokra. Lucas új mítoszt teremt, és ebben támaszkodik a korszakban ismert és népszerű amerikai mítoszkutató-vallástörténész Joseph Campbell elméleti munkásságára. Campbell munkáiból elsősorban a különböző mítoszokban megjelenő azonos sémák és az ezekre épülő, a hős útját és jellemző, gyakori változatait bemutató elmélete (*A hős útja* című könyvében) hatott Lucasra. A *Csillagok háborújában* tehát tervszerű mítoszalkotással találkozunk. Lucas ötvözi a mitológia területén szerzett tapasztalatait és elméleti ismereteit, a fantasy irodalom részletekbe menő világalkotó módszereit és a szórakoztató műfajok kapcsán meglévő hatalmas elméleti és gyakorlati tudását.

A *Csillagok háborúja* világának legszembetűnőbb eleme fogyatékosügyi olvasatban, hogy a történet fő mozgatórugója az „Erő”: egy genetikai rendellenesség, ami csak nagyon kevesekben van meg. Akadnak családok, ahol öröklődik, de vannak, akik úgy születnek, hogy ez nincs meg a felmenőikben. A leírás alkalmazható lenne bármelyik genetikai alapú fogyatékosásra vagy ritka betegségekre. Maga az „Erő” semleges, lehet kegyetlen és pusztító a Sötét oldal szolgálatában, vagy felemelő és felszabadító a világot megváltó Jó szolgálatában. Ezzel a *Csillagok háborúja* egyszerre képes a fogyatékosággal szembeni előítéleteink és félelmeink megmozgatására, és azok feloldására. Bemutatja, hogy a fogyatékoság a körülményektől függően lesz jó vagy

rossz, válik előnnyé vagy hátránnyá. Ráadásul a hősöknek és a gonoszoknak is meg kell tanulniuk együtt élni ezzel az erővel, meg kell tanulniuk használni a bennük rejlő képességeket, ez pedig szintén egyértelműen a fogyatékosághoz teszi hasonlóvá az „erőt”.

A fogyatékoság modern társadalmi modellje alapján az egyén (vagy a családja) nem tehet direktben a fogyatékoságáról (nem az ő bűne, nem valamilyen bűn büntetése vagy következménye), beilleszkedése, társadalmi részvétele a társadalom és a környezet függvénye. Belső és külső tényezők befolyásolják, hogy az egyes folyamatokban milyen mértékben tud részt venni. Ennek számtalan példáját láthatjuk a *Csillagok háborúja* világában. Anakin Skywalker a saját belső akadályozó tényezői (haragja, dühe és hatalomhoz való viszonya) miatt bukik el a Jedik között, és válik a Sötét oldal egyik legnagyobb harcosává, Darth Vадerré, ahol ugyanezek a belső tényezők nem akadályozóként, hanem segítőként jelennek meg. Számos karakter esetében látjuk, hogy fizikai alkatukhoz képest kiemelkedő harcosok, és az „Erő” igazi mesterei lehetnek (Yoda, az idős Obi Van Kenobi), sőt Luke Skywalker, aki a történet

szerint túl öregén kezd a képzést, későn fedezik fel benne az erőt, mégis a belső és külső környezeti hatásoknak köszönhetően eljut az Erő használatához, és Jedi mesterré válik. Mindezek szinte észrevétlenül tanítanak meg a fogyatékoság társadalmi értékelésére.

annyi különös teremtmény
és életforma

A Star Wars világának másik
jellegzetessége a testi fogyatékoság
társadalmi normalizációja. A hősök és
főgonoszok között szinte folyamatos
harc dúl, számos sérülést szenvednek,

és többen tartós fogyatékoságot szereznek. Minden részben vannak olyan küzdelmek, amik levágott végtagokkal, súlyos sebesülésekkel járnak. A szereplők, ha megmenekülnek, művégtagot, gépi kiegészítést kapnak, és ha felépültek, újra harcolnak, újra belépnek a történetbe. Soha egyikükkel szemben sincs társadalmi előítélet, nincs olyan helyzet, ahol a fogyatékoság akadályoz abban, hogy tovább harcoljon, vagy ahol a környezet megkérdőjelezi harcképességét. Az emberi testének nagyobbik részét elvesztő Anakin Skywalker Dart Vaderként a Sötét oldal és a Császár legfontosabb lovagja, és fel sem merül, hogy bárki szájalommal tekintsen rá. De Luke, vagy az Erő jó oldalán harcoló más szereplők esetében sincs olyan óvó, védő szemlélet, ami kivonná őket a harcokból. Mindenki a saját belső indíttatása alapján alanyi jogon vehet részt az eseményekben. A különböző világokban annyi különös teremtmény és életforma él, hogy az egyes szereplők fogyatékosága eliminálódik a sokszínűségben. Elsőre talán nem is tűnik fel, hogy ennyire korszerű szemléletet sugároz a történet, hiszen nem – vagy csak egész rövid bevágásokban – látjuk a szereplők felépülését (mintha a rehabilitációjuk nem lenne lényeges eleme a történetnek). De ha végigvesszük a történetet, látnunk kell, hogy sérüléseket és tartós fogyatékoságot szerző hősök és antagonisták küzdenek egymással. És ebben a küzdelemben a fogyatékoság mint állapot tartós, nem visszafordítható, de nem okoz társadalmi kirekesztést. Ennek a fogyatékosügyi üzenete indirektebb, de éppen ezáltal sokkal erősebb, mint ha a fogyatékoság folyamatos dramaturgiai elemként kerülne a középpontba. Láthatjuk a társadalmi beágyazottságot abban is, hogy a lázadók művégtagjai szerényebbek, kopottabbak, a Birodalom eszközei fényesebbek,

hogy bizony a protézisek, ortézisek, implantátumok előállítása anyagi kérdés is, de minden eszköz funkcionális. Arra tervezik, hogy az adott szereplő a saját tevékenységéhez szükséges eszközt használja, amikor szüksége van rá. Összességében a *Star Wars* a szánalom és sajnálat kimaradó jeleneteivel, a gyógyászati eszközök funkcionalitásával vagy a fogyatékos szereplők természetes szerepeltetésével olyan víziót mutat be, ami részletességében és üzeneteiben példamutató.

Star Trek – a befogadás univerzuma

A *Csillagok háborúja* mellett mindenképpen a Gene Roddenberry által még a '60-as évek közepén megálmodott *Star Trek* univerzuma a legismertebb mítoszteremtés a tudományos-fantasztikus műfajban. Ez az elkészült művek számának is köszönhető, hiszen a *Star Trekből* az első bemutatott részek óta eltelt 55 évben hat filmsorozat (összesen közel 800 rész), egy rajzfilmsorozat, tizenhárom egészestés mozifilm, több száz regény, videójáték készült. Kultikus státuszát egyszerre építi a fanatikus rajongó tábor és a sorozatok és filmek hányattatott sorsa, a fanyalgó kritikai fogadtatás, a bukások és sikerek váltakozó története. Alkotójának élete és a *Star Trek* körüli kultusz története legalább annyira érdekes, mint a filmekben és sorozatokban felépített világoké. Gene Roddenberry, aki a II. világháborúban a légierőnél szolgált, a háború után pilóta volt a Pan Am légitársaságnál, majd rendőr Los Angelesben. Az 50-es évek végén kezd televíziós forgatókönyvíróként és producerként dolgozni.

A Star Trek első pilot részét 1964-ben vették fel, és elsőre elbukott, de a stúdió addig példátlan módon még egy pilotot rendelt. Így kezdődött a kultuszt teremtő, az 1966 és 1969 között az NBC Televíziós csatornán látható 79 részből álló sorozat (Star Trek: The Original Series röviden TOS), Kirk kapitány és legénységének története. A sorozat mérsékelt volt sikeres, és három évvel az első rész bemutatása után a stúdió úgy döntött, nem rendelnek több részt. A valódi áttörést és a sorozat későbbi kultusz-státuszát az ismétlések hozták el, igaz, ebben nagy szerepe volt, hogy az utolsó részt követően alig másfél hónappal 1969. július 20-án az Apoló 11 sikeresen eljuttatta az első embert a Holdra. Az eseményt közel egymilliárd ember nézte a televízióban, nagyjából valós időben.

eddig el nem mesélt
történetek

A hetvenes évek elején rajzfilm sorozat készült (1973–74) az eredeti legénység kalandjaiból, miközben Roddenberry próbálta meggyőzni a stúdió vezetőit a folytatásról. Az eredeti sorozathoz

képest majdnem egy évtized telt el, mire az új sorozat tervei elkészültek, és a stúdió is elfogadta. De ekkor közbeszólt a *Csillagok háborúja* bemutatója, és a tervezett sorozat helyett 1979-ben inkább egy egészestés film készült. 1979 és 1986 között négy kronológiailag összetartozó nagyjátékfilmet csináltak, majd kisebb kihagyásokkal még két nagyjátékfilmet 1991-ig. Innentől 2005-ig sorban, néha átfedéssel jönnek az újabb és újabb sorozatok. Negyven évnyi jelenlét után úgy tűnt a Star Trek kifulladt. Aztán 2009-ben érkezett J. J. Abrams, aki abban az évben született, amikor a Star Trek első részét bemutatták, aki saját bevallása szerint nem is nagyon ismerte a Star Trek világát, és nem is volt nagy rajongója az eredeti sorozatnak. Viszont a televíziós mítoszépítés és a filmes univerzumok kialakításának igényével újrakezdte a történetet, kialakítva egy alternatív idővonalat, ahol az eddig el nem mesélt történetekkel újraírhatta a mítoszt. *A Star Trek: Discover*, akárcsak az *Enterprise*, előzmény-sorozat. Napjainkban szisztematikus mítoszépítés folyik, az előzmény-történetek, a hiányzó részek kanonizálása, illetve az eredeti történetek újramesélése építi a mitológiát.

A *Star Trek* valódi társadalmi jelentőségének megértéséhez érdemes végiggondolni, hogy az Egyesület Államok és a Szovjetunió között a '60-as években kiélezett küzdelem folyt a világűr meghódításáért, és ez nem csupán presztízs, hanem a hidegháború árnyékában a technológiai, a politikai és hadászati vezető szerepért folytatott valódi küzdelem. Néhány évvel vagyunk csak a J. F. Kennedy elleni merénylet, a kubai rakétaválság vagy Martin Luther King washingtoni beszéde után. Az Egyesület Államok 20 évvel a II. világháború után éppen Vietnamban háborúzik, miközben társadalmát belső feszültségek, faji elnyomás és soha nem tapasztalt generációs feszültség jellemzi. Zajlik a szexuális forradalom, országos mozgalommá fejlődik a feketék polgárjogi mozgalma. Ebben a helyzetben a *Star Trek TOS* világa egyszerre utópikus és provokatív. A történet szerint a távoli jövőben a Föld olyan szövetség tagja, amit Bolygók Egyesült Föderációjának hívnak. A földi űrhajósok más fajokkal együtt közösen fedezik fel a világűr távoli részeit. A földi legénység soraiban van japán, orosz és afroamerikai is. Igaz, Chakov zászlós (az orosz műszaki tiszt és

navigátor) szerepeltetéséhez állítólag szükség volt a Pravda-cikkekre, amiben nehezményezték, hogy miért nincs szovjet tagja a legénységnek, noha a Szovjetunió küldött először embert a világűrbe [4] .

A *Star Trek Univerzum* története szerint 2063-ban sikerült a Földnek először felvenni a kapcsolatot egy földön kívüli fajjal, a vulkániaiakkal. Eddigre a Föld túl van egy pusztító atomháborún, ami az egész emberiséget nyomorba dönti, és csak a kapcsolatfelvétel után sikerül elérni, hogy a Föld népei közös Világkormányt állítsanak fel. Az emberiség az ezt követő évszázadokban különböző fajokkal találkozik, és néhány évszázad alatt eljut odáig, hogy szövetségeseivel létrehozza a Bolygók Egyesült Föderációját (röviden Föderációt). A *Star Trek* történelme során az emberiség és a Föderáció több nagyobb háborúban is részt vesz a Klingon Birodalom, a Kardassziaiak, a Borg és a Dominium ellen is. Látható és nyomon követhető a II. világháború utáni politikai tapasztalat az ENSZ-hez hasonló, békét garantáló nemzetközi szervezetek, illetve az egymással versengő, háborúzó katonai szövetségek (NATO és Varsói Szerződés) világáról. A *Star Trek* univerzuma politikus, diplomáciai és katonai világ, csillaghajókkal, parancsnokokkal, háborúkkal és békekötésekkel. Minden korszakban érzékenyen reagál a világpolitikai eseményekre, idegen fajok, bolygók és csillagrendszerek közötti konfliktusokként elmesélve azokat. A hidegháború lenyomata mindvégig érezhető a Föderáció és a Klingon Birodalom közötti, a nyílt konfliktust és harcot kerülő szembenállásban. A Deep Space Nine űrállomása egyszerre reflektál a szovjeturalom alól felszabadult Közép- és Kelet-Európára és a közel-keleti helyzetre, szól terrorizmusról, az új hatalom kialakulatlanságáról, a kollaborációról, a múlt árnyairól és az újjáépítésről. A *Voyager* története az egymással harcoló két hajó legénységének kénytelen összeszokásában emlékeztet a német újraegyesítésre vagy az Európai Unióra. Mindezt azonban olyan távlatba helyezi, ahol az emberiség egysége már megvalósult, a faji kérdések vagy a nacionalizmus már meghaladott. Sőt, az újabb és újabb sorozatokban egyre többször fordul elő, hogy a fajok keverednek. Kirk kapitány állandó társa és első tisztje a félig vulkáni, félig ember Spock, az Új nemzedékben, és a *Voyager*ben vannak klingon–ember kapcsolatból született szereplők.

Az alkotók elkötelezettsége az elnyomott kisebbségek irányában mindvégig meghatározó. A leglátványosabban a faji és a szexuális kisebbségekkel kapcsolatosan. A korszak társadalmi tabuit súlyosan érintő első provokatív eseményre a TOS harmadik évad 10. epizódjában került sor. A *Platón mostohagyermekai* című részben Kirk kapitány legénysége konfliktusba keveredik egy bolygó arrogáns lakóival, a sérülékeny fizikumú, de telekinetikus képességű lényekkel, akik a görög kultúra és a görög filozófusok leszármazottaiként tekintenek magukra. Úgy gondolják, hatalmuk van mindenki fellett, hiszen irányítani tudják más lények elméjét. A konfliktus során telekinetikus képességeiket bevetve elérik, hogy Kirk kapitány szenvedélyesen megcsókolja Uhura hadnagyot. És ettől a ponttól a történet háttére – vagyis, hogy miért és hogyan történt mindez – lényegtelen, hiszen elérkezett a médiatörténeti pillanat, amikor a hajó kommunikációs tisztje, a „színesbőrű” Uhura és a „felsőbbrendű fehér” Kirk, az amerikai hős megtestesítője egy televízióadásban csókolóznak. 1968. november 22-én első alkalommal láthat ilyen több millió néző. Az

elsőség tényét azóta többen is cáfolták, de az esemény fontosságát jelzi, hogy a polgárjogi mozgalmak számára ez az esemény hivatkozási alap, és még a National Geographic 2016-os összesítésébe is bekerült mint ikonikus és jelentős kulturális hatást gyakorló médiatörténeti pillanat.

a létező technológiák
alapján

A fogyatékoság ábrázolása is hasonlóan része a Star Trek univerzumának. Bár gondolhatnánk, hogy egy fejlett technológiára épülő, a jövőben játszódó, űrkorszaki

sorozatban minden betegséget és a fogyatékoságot is gyógyítani képes civilizációk jelennek meg. Az *Új nemzedék* sorozat gépésze, a születésétől vak Geordi La Forge számos, a látással és a látássérüléssel kapcsolatos kérdésre figyelmeztet. Geordi egy VISOR nevű szerkezet segítségével lát, és ez az eszköz komoly hivatkozási alap a bionikus látással foglalkozó tudományos munkákban is. A sorozat alkotói a jövő lehetséges tudományos felfedezéseit és technikai eszközeit legtöbbször a létező technológiák alapján, azok jövőbeli lehetőségeit kitalálva alkották meg. A *Star Trek* azonban nemcsak felhasználja a létező technikai eszközöket, de jövőbeli alkalmazásuk ihletője is. A sorozatban és a nagyjátékfilmekben is előfordul, hogy valamilyen külső behatásra időszakosan visszanyeri látását. A *Star Trek* filozofikusabb hangvételének megfelelően ezekben a helyzetekben mindig a kérdés erkölcsi és lelki oldalát vizsgálják, bemutatják a segédeszköz használathoz hozzászokott, az identitása részének érző ember kétségeit, félelmeit és örömét – a látás visszanyerése és újbóli elvesztése kapcsán. Két olyan alkalom is van, amikor ellenséges hatalom átalakítja a VISORT-t és saját céljaira használja. Érdekes, hogy már a '90-es évek elején ilyen problémákkal foglalkoznak. Az ember és a beépített technológia biztonsági sebezhetősége csak pár éve jelent meg a tudományos vitákban. Az alkotók fogyatékosággal kapcsolatos attitűdjére jellemző, hogy a karakter a nevét (Geordi La Forge) egy 1975-ben izomsorvadásban elhunyt rajongó után kapta.

Hasonlóan érzékeny és sokrétű megközelítésben mutatja be a mozgássérültséggel kapcsolatos kérdéseket a *Deep Space Nine* (DS9) második évad hatodik része. Az epizód vendégkaraktere egy Melora nevű humanoid, a Föderáció kiemelkedő tudósa,

ráadásul vonzó fiatal hölgy, akinek a szülő bolygóján alacsony a gravitáció. Ezért a saját világán kívül mindenhol kerekesszékekben kénytelen közlekedni. A rész elején az egyik állandó szereplőt az állomás orvosát halljuk – az ő naplója adja a rész narrációját. Az orvos néhány más szereplővel együtt éppen akadálymentesíti az érkező vendég számára az űrállomást, miközben arról beszélgetnek, hogy miért nem gondoltak erre az eredeti építők. Majd megérkezik Melora, ellenségesen elutasítja a felkínált segítséget, jelzi, hogy nem beteg, nem szeretné, ha az orvos foglalkozna vele. Erős, önellátó, az érdekeit érvényesítő, büszke kerekesszékes embert látunk, aki szembe száll a gondoskodó, de mindjárt túlgondoskodó attitűddel, nem kér a szánalomból. A lány merev és elutasító magatartása azonban olyasmire is kiterjed, ahol sem túlféltés, sem szánalom nem jelenik meg. Az epizódban a karakterek dinamikus helyzetekben mutatják be a segítség elfogadásának képessége és az önrendelkezés között feszülő ellentétet. Az orvos gyógymódot keres és talál Melora számára, de ennek ára, hogy a lány nem térhet vissza a saját bolygójára. A sorozat készítői nem könnyes melodrámat mutatnak be, ebben a helyzetben is azt feszegetik, hogy a fogyatékosága és az ehhez kialakított stratégiái mennyire adják szerves részét Melora személyiségének és identitásának. Az alig több mint háromnegyed órás rész, a romantikus szál és az akciók mellett és mögött a szereplők közötti párbeszédekben a fogyatékosügyi dilemmák egész sorát járja körbe. Nem ad egyértelmű megfontolásokat, nem prédikál, hanem a maga bonyolultságában emberi történetet mutat be, hagyja, hogy a kérdéseket a néző maga tegye fel és válaszolja meg.

A fogyatékoság direkt bemutatása és az érintett szereplő dramaturgiai szerepbe helyezése mellett a Star Trek számos fogyatékosügyi áthallásra ad lehetőséget. A legnyilvánvalóbb, ahogy az autistákkal és az autizmussal kapcsolatos elemeket alkalmazzák. Szinte minden szereplőgárdában akad, akinél autisztikus vonásokat látunk. Az érzelem vezérelt emberek és a Vulkániak érzelemmentes világának konfliktusai, az Orvosi Segédhologram Program vagy Hét Kilenced, a felszabadított borg harcos beilleszkedésének története (VOY) tele van ilyen utalásokkal. Ahogy a szereplők merev, szabálykövető magatartása a részek során változik, az interakciók során átalakul, lehetne didaktikus vagy sematikus, de itt minden esetben figyelnek arra, hogy az emberi kapcsolatok kölcsönhatását mutassák be. Látjuk, hogyan változnak a velük kapcsolatba kerülők is. Data Parancsnok, az Új Nemzedék Android főtitstjének története a legjobb példa. Ő a sorozat egyik fő karaktere, de nemcsak a sorozatban, nagyjfilmekben is kiemelt szerepe van. Fejlődéstörténetét és beilleszkedését számos epizódban nyomon követhetjük. Data mindenkinél okosabb, analitikus gondolkodó, de nem érti az emberi érzelmeket. Viszont elsajátításukat gyakorolja. Kalandjainak egy része mulatságos, más része érzelmes vagy

elgondolkodtató, de sohasem sértő. Különböző szituációkban láthatjuk, amelyekben a mítoszok hőseire emlékeztet. Azt sugározza a kép, hogy a fogyatékoság, az eltérő fizikai vagy értelmi képességek helyzetfüggően hátrányosak vagy előnyösek, mulatságosak vagy felemelőek. A Star Trek egész világát átható, diszkriminációmentes befogadói társadalomkép nagyrészt a sorozat megszületésének korszakából ered. A kései '60-as évek egyenlőséget hirdető, néhol utópisztikus világképéhez a sorozat alkotói ragaszkodnak, és a távoli jövőben játszódó események lehetőséget teremtenek számukra, hogy ezt az alapértéket akkor is megőrizték, ha az idők folyamán idejétmúltnak vagy gyermekesen naivnak tűnik is. A sorozat születésének idején kezdődik az Egyesült Államokban a fogyatékos személyek önálló életvitel mozgalma, amelynek politikai és társadalmi története meghatározza az elmúlt több mint fél évszázad fogyatékosügyi gondolkodását. A Star Trek világában megjelenő szemlélet a fogyatékos szereplőkkel és hősökkel kapcsolatosan éppen ezért egyszerre mutatja a '60-as évek ideálját és képes nyomon követni a fogyatékos személyek társadalmi befogadásának történetét.

A Star Trek mottója: „Eljutni oda, ahová még senki nem merészkedett”.

1. Tokarjev a mitológiák szereplőinek antropomorfizálásáról szólva írja: „Míg a költői nyelvben a megszemélyesítés pusztán metafora, képi hasonlat, irodalmi fogás, a mitológiai és vallási felfogásban képzelt valóságot jelent, amely a természet vagy az emberi élet jelenségeinek sajátos magyarázatát adja. A megszemélyesítés itt nem egyedi metafora, hanem a szimbólum sajátos, méghozzá tartalmilag leggazdagabb formája. Ezekben a szimbolikus megszemélyesítésekben a jelölt világ, vagyis a valóság, amely a szimbólum mögött rejlik, él és személyisége van. A jelölőt pedig, vagyis ennek a személyiség jellegű elemnek az empirikus, az ember által felfogható megnyilvánulási formáit az emberi cselekvések, érzések és gondolatok analógiájára fogalmazzák meg, vagyis metaforisztikus és stilisztikai megszemélyesítésekkel hozzájuk hasonlítják. (Tokarjev, Sz. A.: *Mitológiai enciklopédia I-II.*, Budapest, 1988 – I. kötet 183–184 oldal). Tokarjev legfeljebb annyiban tévedett, hogy a költői nyelvben is előfordul ez a fajta szimbolikus megszemélyesítés, és folyamatos igény van a hősök és mitikus világok felépítésére, vagyis az önálló mítoszok megteremtésére. Az ókori istenektől a *Csillagok háborújáig*, a népmeséktől és a nomád népek mondáitól Tolkien varázslatos világáig, vagy az amerikai képregények és a belőlük készült tévésorozatok és filmfeldolgozások néha sematikusnak tűnő hőseiig bezárólag ugyanaz a mintázat figyelhető meg. A generációkon keresztül mesélt, vagy éppen a nagyobb tömegek számára meghatározó történetek – függetlenül attól, hogy ismerjük az alkotójukat, szerzőjüket – éppen ezzel az eszközzel képesek a hatásukat elérni. Hőseik és történeteik túlmutatnak önmagukon, élővé, személyiséggel rendelkezővé teszik a jelölt világot, vagyis a valóság elemeit, és a jelölőt az emberi cselekvések, érzések és gondolatok mintázataival ruházzák fel. ↑
2. A *Cowboyok és űrlények* című film nem csupán azért nem western, mert meghatározó eleme az embereket elrabló űrlényekkel kapcsolatos népszerű UFO teória, hanem mert a film szerkezetében számos, a western műfajától idegen elem is megtalálható, például az időparadoxon. A *Cowboyok és űrlények* (Cowboys & Aliens) 2011-ben bemutatott **amerikai science fiction-westernfilm** **Scott Mitchell Rosenberg** 2006-os, azonos című **képregényalbuma** alapján. A film **rendezője Jon Favreau, vezető producere** többek között **Steven Spielberg**, főszereplői **Daniel Craig** és **Harrison Ford**. ↑

3. Érdemes megjegyezni, hogy a folytatások és újraírások legtöbbször elmaradnak az eredeti művek színvonalától, mert hiányzik belőlük az eredeti műveket létrehozó alkotói látomás egységessége. Itt nem csupán arról van szó, hogy sokszor az anyagi okokból elkészült folytatások silányabbak, hanem hogy az eredeti művekhez képest, a folytatás determinált mű. Az eredetiben lehetőség van a teljes világ kialakítására, míg a folytatások, a már meglévő szabályszerűségeket követő világban játszódnak. ↑
4. Mai szemmel teljesen abszurd történet, hogy a szovjet pártlapban írjanak egy aktuális amerikai filmsorozatról, és ennek hatására egy amerikai filmsorozatba beírjanak egy szereplőt. ↑

kép | pxhere.com